tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

İLETİŞİM YAYINLARI
EYLÜL 1995 • CİLT 24 • SAYI 141
KDV DAHİL 150.000.- TL

ÖZEL SAYI

CHP

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
EYLÜL 1995 • CİLT 24 • SAYI 141

4 *Orhan Özacun*
CHP'nin Kuruluş Tarihi Üzerine

8 *Murat Koraltürk*
Devletçiliğin Anayasa'ya Girişi

12 *Velid Ebuzziya*
Halk Fırkası'nın Programı

17 *Hıfzı Oğuz Bekata ile Söyleşi*
"DP İktidarı hazmedemedi, CHP Muhalefeti Kabullenemedi..."

24 *Arsev Bektaş*
CHP ve Örgüt Yapısının Nitelikleri

26 *Bülent Ecevit*
Devrimci Gençlik, Gençleşen Parti

35 *Tunca Varış*
CHP Sigaraları

36 *Necdet Sakaoğlu*
Altıokçuluk Albümü

42 *Murat Koraltürk*
CHP Kronolojisi

52 *Kurtuluş Kayalı*
Duverger'in Yaklaşımları ve Türk Entelektüelinin Düşünce Dünyası

61 *Bülent Ecevit'le söyleşi*
"Sol'a Yönelişin Öncülüğünü CHP'nin Üstlenmesini İstiyordum.

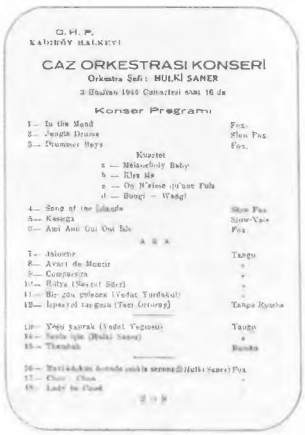
C. H. P.
KADIKÖY HALKEVİ
CAZ ORKESTRASI KONSERİ
Orkestra Şefi: HULKİ SANER
Konser Programı

65 *Necdet Uğur'la söyleşi*
"27 Mayıs CHP'nin Yolunu Kapamıştır..."

68 *Orhan Koloğlu*
Kemalizm'den Demokratik Sol'a Cumhuriyet Halk Partisi

80 KİTABİYAT
Ahmet Demirel
Resmi Yayında Parti Tarihi

84 KİTAP DAĞARCIĞI

ARKA KAPAK: CHP Seçim Afişleri (Beyazıt Devlet Kütüphanesi)

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

"Siyasal parti hayatında bilhassa üzerinde durulmaya lâyık başlıca unsur, şeftir. Şef bir siyasal partinin bütün ana düşüncelerini, iradesini, yapış kuvvetini ve şerefini temsil eder. Şef, kendi ruhunda beslediği heyecan ve hararetle partisini ve muhitini ısıtır ve aydınlatır..." Recep Peker'in ünlü *İnkılâp Dersleri*'nde yazdığı bu satırlarını, CHP Genel Başkanı Hikmet Çetin'in geçtiğimiz günlerde "kişiler değil, örgüt önemlidir..." mealinde sarfetmiş olduğu sözlerle karşılaştırınca, devlet kurucusu bir partinin nereden başlayıp, nereye geldiğini görebilir; hele bir de Peker'in aynı kitaptaki "demokrasi", "sosyal demokrasi" ve "koalisyon hükümetleri" üzerine düşüncelerini de öğrenirseniz, CHP'de bazı şeylerin değiştiğini, bazılarının da "özü"nü koruduğunu tesbit edebilirsiniz.

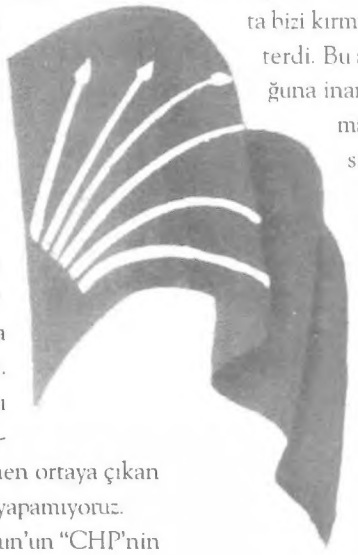

Uzun zamandır hazırlamakta olduğumuz CHP Dosyası, dosya olmaktan çıkarak bir "özel sayı" haline geldi. Hattâ bazı yazıları da önümüzdeki sayıya kaydırmak zorunda kaldık. Birçok okurumuz haklı olarak, Eylül sayısını sadece bir konuya ayırdığımız için yadırgayacaktır. Ama sayfa sayısını arttırmamıza rağmen ortaya çıkan bu durum için özür dilemekten başka birşey yapamıyoruz.

CHP Özel Sayısı'nın ilk yazısı Orhan Özacun'un "CHP'nin Kuruluş Tarihi Üzerine" başlıklı yazısı. Yıllar öncesinin dostu Özacun bu yazıda, "9 Eylül 1923"ün gerçek değil "yakıştırma" bir tarih olduğunu öne sürüyor. Bu yazının 9 Eylül'de başlayacak Kurultayı ne ölçüde etkileyeceğini bilemiyoruz!.. Bu sayıya büyük emeği geçen genç dostumuz Murat Koraltürk devletçiliğin Anayasa'ya girişini incelerken, altıokun parti programında yeralışını ve bu konudaki tartışmaları irdeliyor. Arsev Bektaş ise Tek Parti Dönemi'nden günümüze tarihsel süreç içinde CHP ve örgüt yapısının nitelikleri üzerinde duruyor. 1980 öncesinde CHP'ye yıllarca emek vermiş, parti basınına katkılarda bulunmuş Orhan Koloğlu ikiye böldüğümüz uzun yazısında CHP'nin ideolojik planda Kemalizm'den Demokratik Sol'a kadar geçirmiş olduğu evrimi parti yaşamından örneklerle inceliyor. Kurtuluş Kayalı dostumuz ise ünlü Fransız siyaset bilimcisi Maurice Duverger'in yaklaşımlarını ortak payda alan, sosyal demokrasiyi, sosyalizmi, Kemalizmi CHP'yi ve 60 sonrası aydınlarımızın düşünce dünyasını ele alıyor.

Bu sayıda bazı eski CHP'lilerle söyleşiler yaparak, parti tarihine katkıda bulunmak istedik. Ancak şöyle bir geriye baktığımızda, olayları bizzat yaşamış ve eskiyle de bağlantı kurabilen çok az isim kaldığını, birçok eski CHP'linin ise "bir şey söylemeden" bu dünyadan göçmüş olduğunu gördük. Ulaşabildiğimiz isimlerden en eskisi olan sayın Hıfzı Oğuz Bekata bizi kırmadı. Sayın Necdet Uğur da aynı inceliği gösterdi. Bu arada söyleyeceği şeylerin çok önemli olduğuna inandığımız sayın Bülent Ecevit de yoğun çalışmaları arasından sorularımızı yanıtladı. Bu vesileyle kendilerine teşekkür ediyoruz.

Bunların dışında dostumuz Necdet Sakaoğlu, özel arşivinden fotoğraflarla çok ilgi çekici bir "Altıokçuluk Albümü" hazırladı. Murat Koraltürk ise çok yararlı olduğuna inandığımız bir CHP Kronolojisi düzenledi. Siyasi parti, kurultay, toplantı vb. olur da sigaradan sözedilmez mi? Aktif olarak siyasetin içinde olan bazı okurlarımızın da mensup oldukları parti kongrelerini hatırlayıp, "mazi *göğsümde* bir yaradır..." dediğini bildiğimiz için Tunca Varış'a özel CHP sigaraları köşesi hazırlattık. Kitabiyat sayfalarında ise Ahmet Demirel CHP'nin 20. kuruluşunda çıkan bir resmî yayını tanıttı. Bu arada bazı yazıların arasına yazıya uygun düşecek çerçeveler de ekledik. Kullandığımız afişleri, fotoğrafları ve diğer görsel malzemeyi beğeneceğinizi umuyoruz. Elimizden bu kadarı geldi. Elbette devletin kurucusu ve Cumhuriyetin en eski partisini dergi sayfalarına sığdırmak kolay değil. Ama *Tarih ve Toplum* olarak bir ilk adım attığımıza inanıyoruz. Umarız, bu ve benzeri çalışmaların arkası gelir.

Bu vesileyle derginin hazırlanmasında emeği geçen, yardımcı olan Orhan Özacun'a, Hürriyet Konyar'a, Murat Koraltürk'e ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi yetkililerine teşekkürü bir borç sayıyoruz.

Ekim sayısında buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

"Özel Sayılar" Üzerine

Tarih ve Toplum'un CHP'nin kuruluş yıldönümü vesilesiyle özel bir sayı hazırladığını dergiye yakın dostlarımdan duyduğumda doğrusu epeyce sevindim.

Yakın tarihimize ilişkin dört başı mamur çalışmaların zaten pek fazla bulunmadığı ülkemizde, ele aldığı konuyu çeşitli yönleriyle fotoğraflarla, belgelerle, gün yüzü görmemiş arşiv malzemeleriyle, söyleşilerle işleyen özel sayılar inanın pek makbule geçiyor. Tabii, bu tür çalışmalarda konuyu tüm yönleriyle ve olabilecek en derin şekilde ele almak mümkün değil. Ama farklı alanlardan gelen araştırmacıların yazarların çalışmalarının derli toplu bir şekilde bulunması her zaman için dergiyi bir başvuru kaynağı haline getiriyor. Örneğin yine *Tarih ve Toplum*'un 53. sayısında (Mayıs 1988) hazırladığı "Demokrat Parti Özel Sayısı" hâlâ zaman zaman açıp karıştırdığım, fotoğraflarına baktığım renkli ve zengin bir sayıdır. Bu tür çalışmaların, özellikle yakın tarihimize ilişkin ve pek enine boyuna işlenmemiş kişi veya kurumların (Mesela bir Türkiye İşçi Partisi özel sayısı niye olmasın? Veya Hürriyet ve İttilaf Partisi sayısı...) ele alındığı özel sayılarınızı merak ve heyecanla bekliyoruz.

Enver DÖKMECİ/İSTANBUL

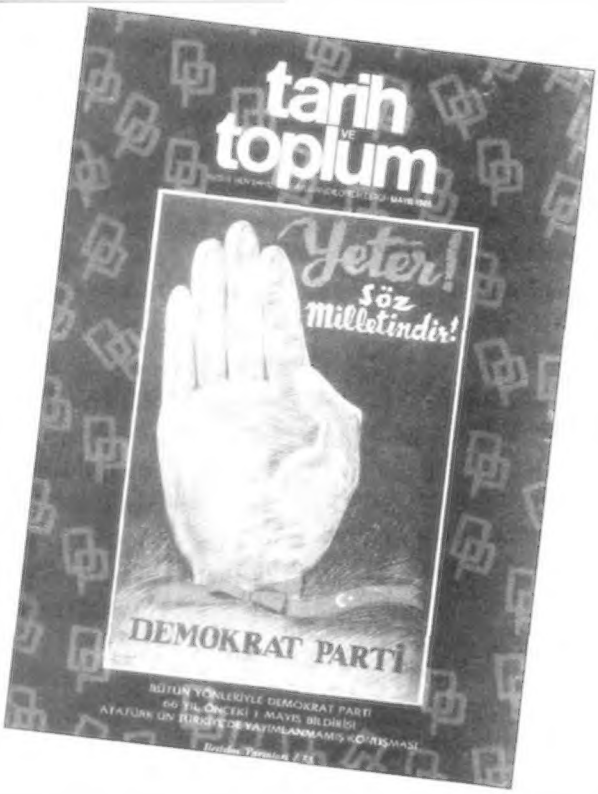

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
EYLÜL 1995
CİLT 24 • SAYI 141
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA
Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 Yenişehir 06640 Tel. 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu Işhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 1.600.000.- TL
6 aylık: 800.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 150.000.- TL

CHP'nin Kuruluş Tarihi Üzerine

ORHAN ÖZACUN

1981 yılının 16 Ekimi'nde "genişletilmiş komuta konseyi"nin eğilimi doğrultusunda Millî Güvenlik Konseyi'nce diğer siyasi partilerle birlikte kapatılan CHP'nin kuruluş yıl dönümlerinin hep 9 Eylül'lerde kutlanmasına bakılarak 9 Eylül 1923 tarihinde kurulduğu sanılmaktadır.

Ancak yaptığımız araştırmalar, 9 Eylül'ün CHP için gerçek değil belki "yakıştırma" bir kuruluş tarihi olarak benimsendiğini göstermektedir. Çünkü, 9 Eylül 1923 tarihi CHP'nin kuruluş hazırlıkları sırasında ARMHC (Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti) adayları olarak katıldıkları genel seçimden sonra, seçilerek Ankara'ya gelen milletvekillerinin "Halk Fırkası grubu" adı altında yaptıkları toplantıda "fırka nizamname"sini kabul ettikleri tarihtir. Kısacası kurulacak yeni partinin tüzüğünün onaylandığı tarihtir.

Bundan sonra olaylar şu kronolojik sırayı takip eder:

23.10.1923 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na Atatürk'ün imzası ile kuruluş dilekçesi verilir. Kurucu üyeler, Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında, Erzurum milletvekili Sabit Sağıroğlu, İstanbul milletvekili Dr. Refik Saydam, İzmir milletvekili Celal Bayar, Erzurum milletvekili Münir Hüsrev Göle, Tekirdağ milletvekili Cemil Uybadın, Konya milletvekili Kazım Hüsnü, İzmit milletvekili Saffet Arıkan, Diyarbakır milletvekili Zülfü ve partinin genel sekreteri Kütahya milletvekili Recep Peker'dir.

Yukardaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere partinin resmî kuruluş tarihi 23.10.1923'tür. Bu tarihten 6 gün sonra 29.10.1923 günü Cumhuriyet ilan edilir ve Atatürk Cumhurbaşkanı seçilir. 19.11.1923 tarihinde Atatürk, İnönü'ye bir mektup göndererek Cumhurbaşkanlığı nedeniyle Halk Fırkası Genel Başkanlığı'nı yürütemeyeceğinden kendisini bu görev için vekil olarak atadığını belirtir. İnönü de 20.11.1923 tarihinde bütün illerdeki Müdafaai Hukuk merkezlerine "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti barış devrinin feyizli gelişmelerini sağlamaya çalışmak üzere bugünden itibaren Halk Fırkası'na inkılap edecek ve cemiyetin bütün idare kurulları Halk Fırkası idare kurulları olarak vazifeye devam edeceklerdir" talimatını içeren bir genelge gönderir. Genelge şöyle sona erer: "Müdafai Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası adı altında gelecekteki büyük zaferini aynı azim ve kahramanlıkla kazanmaya muktedirdir. Bunu yapacağı işler ve eserleriyle isbat edecektir. Bu samimi ve kat'i savaş kahramanlığıyla dünkü Müdafai Hukuk Cemiyeti, bugünkü Halk Fırkası idare kurullarıyla vazifeye başlıyorum."

Görüldüğü üzere kuruluş hazırlıkları geciktiği için 2. dönem milletvekili seçimlerine Halk Fırkası katılamamış, onun yerine Atatürk ve arkadaşları ARMHC üyeleri olarak katılmışlar ve hemen her yerde seçimleri kazanmışlardır. Parti kurulduktan sonra ARMHC'nin lağvı ve üyelerinin Halk Fırkası'na katılmaları yerine tamamen pratik amaç ve endişelerle cemiyetin adı dahi Halk Fırkası'na çevrilmeden yönetici üyeler bu yeni partinin yöneticileri olmuşlardır. Bu durumda ülke genelinde Halk Fırkası'nın kuruluşunu tamamladığı tarih 20.11.1923'tür.

CHP'nin kuruluş tarihi ile ilgili olarak gerek CHP'lilerin ve gerekse kamuoyunun 70 yılı aşkın bir zamandan beri "9 Eylül"de ısrar etmelerinin nedeni ne olabilir? Yakın tarihimizi incelediğimizde "9 Eylül"ler

23 Ekim 1923'te Dahiliye Vekâleti'ne Halk Fırkası başkanı Gazi Mustafa Kemal ve sekreter Recep (Peker) imzasıyla verilen kuruluş dilekçesi.

içinde en önemlisinin 9 Eylül 1922 tarihi olduğunu görürüz. Bu, Türk kuvvetlerinin İzmir'e girdikleri gündür. Bu tarihten sonra da Türk kuvvetleri ile Yunanlılar arasında yer yer çatışmalar olmuşsa da bundan sonra her şey Türklerin ezici üstünlüğü ile devam etmiştir.

Bu bakımdan 9 Eylül 1922 tarihi adeta Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sona erdiği tarihtir. İyi ama bu tarihten itibaren CHP'nin kurulması için 1 yıl daha beklemek gerekmektedir. 1 yıl önceki bir zaferin tarihi 1 yıl sonra kurulacak partinin kuruluş tarihi olabilir mi? Parti üstdüzey yöneticilerinin bu yanlışlığı bile bile böylesine önemli bir günü partilerinin kuruluş günü olarak kabul etmelerini bu önemli günün onurundan ve gururundan pay sahibi olma çabası olarak yorumlamak mümkündür.

CHP'nin kuruluş tarihi üzerine yapılacak araştırmada ilk durak CHP'nin 15 Ekim 1927 tarihinde yapılan "Büyük Kongresi"dir. Atatürk meşhur "NUTUK"u burada söylemiştir. Atatürk yine aynı kongrede başkan sıfatıyla yaptığı açış konuşmasında "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Büyük Kongresi'ni açıyorum. Fırkamız geçen ızdırap seneleri içinde milletimizin hayatı ve şerefi için gösterdiği yüksek azim ve iradenin mümessili olarak *bundan 9 sene evvel* meydana çıkmıştı. Bütün Anadolu ve Rumeli'ye şamil olmak üzere ilk umumi kongremiz Sivas'ta aktedilmişti" demektedir. Atatürk bu sözleriyle CHP'nin Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin kesintisiz bir devamı olduğunu vurgulamaktadır. Atatürk bu tesbiti yaptıktan sonra devamla "Gerçi o zaman kullandığımız ünvan ile bugünkü ünvan arasında fark vardır. Fakat, teşkilât esas itibariyle mahfuz kalmıştır ve bugün siyasi fırka halinde tecelli eden mevcudiyete mebde teşkil etmiştir" şeklindeki sözleri ile CHP'nin kuruluş tarihini 1918'lere kadar götürmüştür. İşin ilginç yanı Atatürk'ün bu tesbiti tartışılmak bir tarafa, tamamen benimsenmiş ve parti kapatıldığı tarihe kadar yapılan kurultaylar, ilk kongre Sivas Kongresi olarak kabul edilerek numaralanmıştır. Bu durumda karşımıza partinin kuruluşu ile ilgili başka bir tarih çıkmaktadır. 4 Eylül 1919. Bu tarih Sivas Kongresi'nin toplandığı tarihtir. Ancak kurulmamış bir partinin genel kongresinin yapılmasının imkânsız olduğu düşünülürse CHP ne bu tarihten önceki bir tarihi kuruluş tarihi olarak tespit etmek gerekecektir. Bu tarih ne olabilir?

Sivas Kongresi'nin 1. Kurultay olarak kabulü CHP'nin kökenini Erzurum Kongresi'ne hattâ daha eskilere indirmeyi zorunlu kılmaktadır. Sivas Kongresi'nden önceki bir tarihi, CHP'nin kuruluş tarihi olarak ararken Erzurum Kongresi hazırlıklarına kadar inmemizin nedeni bu iki kongreyi tarih açısından olsun siyasal ve sosyal bağlar açısından olsun ayırmanın ya da birini diğerinden dışlamanın imkânsızlığıdır.

Mutlaka bir noktadan başlamak gerekirse Cevat Dursunoğlu'nun İstanbul'da Sultanahmet'te halen Sağlık Müzesi olarak kullanılan binada "Vilayat-ı Şarkiye Müdafa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"ni ziyaretiyle başlamanın en uygunu olduğuna inanıyoruz. Dursunoğlu, I. Dünya Savaşı'nı dolayısıyla askerlik görevini bitiren Mondros bırakışmasından sonra "Erzurum Maarif Müdürlüğü"ne atanmak için İstanbul'a gelmiştir. Maarif Nezareti'ne gider ancak İttihatçı olduğu kuşkusuyla yüz bulamaz. Bu sırada Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi İstanbul'da da birtakım milliyetçi cemiyetler ve fırkalar kurulmuştur. Erzurumlu olması nedeniyle bunların içinden en çok Vilâyat-ı Şarkiye Müdafai Hukuk Cemiyeti'ne karşı ilgi duyar. Çünkü bu cemiyetin amacı, Doğuda Ermeni tehdidi ve batılıların kışkırtması sonucu muhtemel bir Kürt hareketine karşı o günkü mülki taksimatta "Vilayat-ı Şarkiye" ya da "Vilayat-ı Sitte" tabir edilen Erzurum-Van-Bitlis-Mamuretülaziz (Elazığ)-Diyarbekir ve Sivas illerinin korunmasını ve millî bütünlük içinde kalmasını sağlamaktır. İşin ilginç yönü şudur ki, cemiyetin reisi eski Bitlis valisi Harputlu Nedim Bey başta olmak üzere bu cemiyetin üyelerinin çoğu bu arada cemiyeti yönlendiren ve cemiyete

manen güç veren Süleyman Nazif ve Ziya Gökalp de aslen Kürttürler. Ancak bu yörede bir Kürt hareketine karşıdırlar. Dursunoğlu, bu zatlarla birlikte Kürt Teali Cemiyeti'ni ziyaret ettiklerini, onlara nasihat ettiklerini ancak bu cemiyetin yetkililerinin İngilizlerden yardım göreceklerine inandıkları için kendilerine soğuk davrandıklarını kaydeder.[1]

Cemiyete kaydolan Dursunoğlu, cemiyetin genel merkezinden cemiyetin Erzurum'da bir şubesini kurmak için yetki belgesi alır. Yine Dursunoğlu'nun anılarına göre, 1 Mart 1919'da cemiyetin şubesinin kuruluşu ile ilgili bir toplantı yapılır, 10 kişilik bir komisyon seçilir. 6 Mart 1919'da yapılan ikinci toplantıdan sonra cemiyetin şubesi 10 Mart 1919 tarihinde vilayetin 49 nolu ilmühaberiyle remen tescil edilir.

Cemiyetin şubesi kurulmakla birlikte 5 kişilik bir "Heyet-i faale" seçilir. İstanbul'da bulunan genel merkezin amacının tamamen dışında silahlı mücadelenin ilk tohumları atılmaya başlanmıştır. 17 Haziran 1919 tarihinde Erzurum Kongresi'nin toplanmasından önceki son toplantı yapılır. Bütün bunlar olup biterken Atatürk, Anadolu'nun hemen her tarafında kurulmuş bulunan "Redd-i İlhak" ve "Müdafaa-i Hukuk" cemiyetlerinden doğrudan ya da dolaylı olarak haberdar olmaktadır.

Atatürk'ün Erzurum'daki millî harekete duyduğu ilgi 11 Haziran 1919 tarihinde "Trabzon Vilayet-i Celilesi"ne çektiği telgrafla başlamaktadır. Atatürk bu telgrafında "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin merkezde ve çevredeki teşkilatının ne derecede olduğunu sormaktadır.[2]

Erzurumlular cemiyet şubesini güçlendirme çabası içindedirler. 30 Mayıs 1919 tarihinde "Trabzon Müdafaa-i Hukuku Milliye" cemiyetin bir telgraf çekerek İstanbul'daki cemiyet genel merkezinden izin almak suretiyle Erzurum'da yapılacak müşterek bir kongreye katılıp katılamayacaklarını sorarlar. Trabzonlular aynı günlü mukabil bir telgrafla olumlu cevap verirler. Erzurum Kongresi'nin 10 Temmuz'da toplanması kararlaştırılır. Tam bu sırada 1 Temmuz 1919 günü Atatürk Erzurum'a gelir. Hemen siyasi faaliyetlerine başlar, cemiyetin ileri gelenlerini etkiler. Ancak kongre, delegelerin çoğunluğunun gelmemiş olması nedeniyle 10 Temmuz 1919 tarihinde toplanamaz. O gün cemiyetin ileri gelenleri Atatürk'ün başkanlığında toplanırlar ve kongrenin bu kez 23 Temmuz 1919 tarihinde yapılması kararlaştırılır. Atatürk ve Rauf Orbay'ın kongreye katılmalarını sağlamak için Dursunoğlu ve Kazım Bey, heyet-i faaleden çekilirler.

Mustafa Kemal ve Rauf Bey (Orbay) Sivas Kongresi sırasında.

Erzurum Kongresi ikinci defa tespit edilen tarihte yani 23 Temmuz 1919'da toplanır. 26 Temmuz 1919 tarihindeki birleşimde İstanbul'da bulunan genel merkezle bağlar kesilerek Erzurum Şubesi hazır toplanmış iken şubelikten çıkılarak yeni bir cemiyetin kurulmasına karar verilir. Cemiyetin adı Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Artık sadece doğudaki altı ilin haklarının korunması yerine Anadolu'nun doğusundaki tüm iller korunacak ve savunulacak iller kapsamına alınmıştır. 7 Ağustos 1919 tarihinde kongre sonuçları bir beyanname ile ilân edilir. Atatürk 24 Ağustos 1919'da kendi imzasını havi bir dilekçeyle Valiliğe müracaat ederek cemiyetin tescilini ister. Civar illere Cevat Dusunoğlu imzasıyla gönderilen genelgede cemiyetin Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ünvanını aldığı bildirilerek, maksat ve gayesinin kesinlikle değişmemiş olduğu belirtilmiş ve kongre ile teyit ve takviye edilmiş olan cemiyetin, bu yeni teşkilâtının ivedilikle uygulanmaya konulması istenilmiştir.[3]

24 Ağustos 1919 tarihinde yeniden kurulan ve merkezi Erzurum olan bu cemiyet, daha sonraları Sivas Kongresi sırasında kapsadığı alan içine tüm Anadolu'yu ve Rumeli'yi de katmak suretiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alan cemiyetin oluşmasına büyük

1 Dursunoğlu, Cevat, **Milli Mücadelede Erzurum**

2 Mustafa Kemal, Gazi, **Nutuk**, vesika no: 5

3 Baykal, Bekir Sıtkı. **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**. 1969. sh: 26

Sivas Kongresine katılanlar Mustafa Kemal'le birlikte.

katkıda bulunacaktır. "24 Ağustos 1919 tarihini CHP'nin kuruluş tarihi olarak kabul etmek gerçekçi bir yaklaşım olabilir mi" sorusuna hemen olumlu cevap vermenin kolay olmadığı kanısındayız. Çünkü, 24 Ağustos 1919 tarihinde kurulan ve merkezi Erzurum olan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 18 gün yaşadıktan sonra Sivas Kongresi'nde kurulmasına karar verilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 11 Eylül 1919 tarihinde Sivas Valiliği'nce resmen tescili ile hukuken sona ermiştir.

Sivas Kongresi'nin 4. günü olan 7 Eylül 1919 tarihinde yayınlanan beyannamenin 9. maddesinde şu satırlar yeralmaktadır: "Vatanımızın ve milletimizin uğradığı zulüm ve katlandığı acılarla tamamen aynı amaçla milli vicdandan doğan vatani ve milli derneklerin birleşmesinden meydana gelen topluluk bu kere ARMHC olarak adlandırılmıştır."[4] Görülmektedir ki Atatürk, tek bir cemiyet olarak çalışmak yerine Anadolu'da faaliyet gösteren tüm millî dernekleri çatısı altında toplayan federasyon görünümünde bir kuruluş kurmanın daha yararlı olacağı düşüncesindedir. Bu amaçla ARMHC'nin kuruluş dilekçesini bizzat kendi imzası ile 11 Eylül 1919 günü Sivas Valiliği'ne verir. Bu durumda ARMHC kurulmadan genel kurul toplantısını yapmış bir cemiyet olarak karşımıza çıkmaktadır ki Kurtuluş Savaşı'nda yasal kurallara ve geleneklere aykırı buna benzer ilginç durumlara çok rastlanmıştır. 11 Eylül 1919 tarihini de CHP'nin kuruluş günü olarak kabul etmek mümkündür.

Bir başka görüş olarak bütün bu cemiyetlerin kaynağı sayılması gereken "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin kuruluş tarihi olan 4.12.1918'i CHP'nin kuruluş tarihi olarak ileri sürmek mümkündür. Ancak yukarıdan beri yaptığımız açıklamalarda da görüleceği üzere bu cemiyetin genel merkezi ve genel merkez yönetim kurulu üyeleri ile Anadolu'daki Erzurum ve Sivas kongreleri ve bu kongreleri hazırlayanlar arasında organik bir bağ olmadığı gibi doğru dürüst bir iletişim dahi kurulmamıştır. Bu cemiyetin yöneticilerinden eski vali Ahmet Nedim Bey'le, Süleyman Nazif Bey'in 26 Mayıs 1919 tarihinde toplanan 1. Şuray-ı Saltanat toplantısına davet edildiklerini ve katıldıklarını öğreniyoruz.[5] Ancak CHP'nin kuruluşundan sonra bu zatların adlarına rastlamak mümkün olmamıştır. Ancak yine kuruculardan ve faal üyelerden Ziya Gökalp'in CHP'nin kuruluşundan 1 yıl sonra 1924 yılında partiye girdiğini ve parti ilkelerini savunan "Doğru Yol" adında bir broşür yayınladığını biliyoruz.

Sonuç olarak CHP'ye somut bir başlangıç tarihi saptamanın kolay olmadığı görüşündeyiz. Kuruculârının ve yöneticilerinin tümünün geçmişte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 2. ve 3. derecedeki elemanları oldukları gözönüne alındığında CHP'nin köklerini ta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başlangıcına kadar götürmek de mümkündür.

Buradan Jön Türklere ve Tanzimat'a kadar gidilebilir. Gerçekten de Tanzimat, Jön Türkler, İttihat ve Terakki ve CHP arasında belli aralıklarla kesintiye uğramış, ancak ana çizgisi ve rengi hiç değişmemiş bir bağ mevcuttur. Bunu burada belirtmemizin nedeni CHP'nin kuruluşundan itibaren devam ettirdiği çabanın ve uğraşın yalnızca bir siyasal hareket olmaktan çok kökü eskilere dayanan *birleşme*, *ilerleme*, *batılılaşma* ve *çağdaşlaşma* hareketlerinin son halkası olduğunu vurgulamaktır.

Böylesine uzun bir geçmişte herkesin kabul edebileceği ortak bir kuruluş tarihi aramanın tek yararı, 19. yüzyıldan başlayarak Türk sosyal ve siyasal tarihinin bilinmeyen noktalarını ortaya çıkararak siyasal birikime ve bilince katkıda bulunmaktır

4 Gologlu, Mahmut, **Sivas Kongresi**, Ankara 1969, sh: 83

5 Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, cilt II, sh: 12

CHP'nin Altıoku ve

Devletçiliğin Anayasa'ya Girişi

MURAT KORALTÜRK

Türkiye'de 1980 sorasında en çok tartışılan konuların başında kuşkusuz ekonomide liberalizasyon ve bunun uygulamadaki en önemli boyutu olarak savunulan özelleştirme gelir. Daha belirgin bir biçimde ifade etmek gerekirse devletin ekonomik yaşam üzerindeki özellikle işletmeci ve girişimci rolü ve varlığı büyük eleştiriler almaktadır. Devletin çağdaş kapitalist ülkelerde olduğu gibi ekonomiden elini eteğini çekmesi ve temel işlevlerini yani eğitim ve sağlık gibi kamu yararına olan etkinlikleri sürdürmesi ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde bugün yaşanılan sorunların temelinde Türkiye'nin iktisadi tarihinde bir döneme adını veren devletçilik başlıca neden olarak gösterilmekte hatta suçlanmaktadır.

Bu yazıda ne kimilerinin ileri sürdüğü gibi Türkiye ekonomisinde sorunların kaynağı olarak devletçilik ne de devletçiliğin doğuşu ve uygulaması ele alınacaktır.[1] Ancak bugün güncel siyasal tartışmaların da içine çekilen bu kavramın, devleti kuran siyasal parti olarak anılan CHP'nin programı ardından, 1937'de Anayasa'ya girişi ile devletin de temel nitelikleri arasında yeralması ve yakın tarihte yaşanan bu süreçteki tartışmalara değinilmektedir. 1937'deki Anayasa değişikliği daha çok altı okun ve özellikle devletçiliğin Anayasa'ya girişi açısından ele alınmıştır. Ancak TBMM'deki tartışmalar 1930'lar Türkiye'sinde siyasal alanda egemen olan tek-parti CHP'nin egemenliği ve etkinliğini, iktisadi alanda ise devletçiliğin nasıl algılandığı konusunu aydınlatması yanında, altı ok içinde başta sayılan halkçılık ve laikliğe ilişkin de bilgi vermektedir. TBMM'deki tartışmalar toprak reformu yönünde atılan herhangi bir adıma karşı nasıl direnç gösterildiğini de ortaya koyar. Dolayısıyla bu tartışmalar bir bütün olarak Türkiye'nin yakın tarihine de ışık tutmaktadır.

Dokuz Umde'den Altı Ok'a CHP'nin İlkeleri

CHP'nin ilkelerini dolayısıyla ideolojisini formüle eden altı okun geçmişi partinin kurulmasından önceye dayanır.[2] Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca Meclis içinde Cumhuriyetin ilanından sonra oluşan ve tek parti iktidarı süresince varlığını koruyan siyasal yapılanmanın ön adımları atılır. Bu yapılanma sürecinde Meclis'de İkinci Grup'un muhalefetine karşı Birinci Grup egemen hale olur.[3] Birinci Grup veya Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, seçimlerin yenilenmesine ilişkin olarak 1 Nisan 1923'te TBMM'de alınan kararın ve 3 Nisan'da seçim yasasında değişiklikler öngören yasanın kabulünün hemen ardından partileşme sürecini hızlandırır.[4]

Bu süreçte 8 Nisan'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal imzası ile Dokuz Umde Beyannamesi olarak anılan bir beyanname yayınlanır.[5] Seçim bildirgesi niteliğindeki bu beyannamede Birinci Grubun egemenliğin kayıtsız şartsız ulusun olduğu ve saltanatın ilgası hakkında siyasal yapı ile ilgili kararı görüş ve tutumu vurgulanırken, yakın bir gelecekte CHP hükümetlerinin uygulayacağı iktisat politikalarına kaynaklık eden önemli ilke ve mesajlar da yer alır. İzmir İktisat Kongresi'nden[6] kısa bir süre sonra yayınlanan beyannamede ekonomik ve toplumsal önlemler

Murat Koraltürk Marmara Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisidir.

olarak aşarın sakıncalarının düzeltilmesi, tütün tarım ve ticaretinin desteklenmesi, tarım, sanayi ve ticaret kredileri, Ziraat Bankası'nın sermayesinin arttırılması, tarım makinaları, sanayinin teşviki, demiryollarının yapımı, ilkokullarında öğretimin birleştirilmesi ve bütün okulların geliştirilmesi, genel sağlık ve toplumsal yardımlaşma, orman, madencilik ve hayvancılık dile getirilir.[7] Sanayinin teşviki ile ilgili olan "*Mevadd-ı iptidaiyesi memleketimizde bulunan mamulatı ve mesnuatı memleket dahilinde vücude getirmek için himaye ve teşvikat icrası ve mükafat itası suretlerile azami tedabir alınacaktır*"[8] ilkesi özellikle 1930'larda devletçiliğin dayandığı resmi görüş ve I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın dayandığı sanayileşme stratejisi ile de benzeşmesi açısından dikkat çekicidir.[9]

CHP'nin kuruluşu sırsında partinin yazılı bir programı olmamıştır. Parti nizamnameleri içinde program ilkeleri de ifade edilmiştir. Bunlar Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın siyasal alandaki sonuçları ve temellerinden ibarettir.[10] 9 Eylül 1923'te kabul edilen Halk Fırkası Nizamnamesi'nin umumi esasları partinin programını oluşturur.[11]

Partinin 15 Ekim 1927'de toplanan İkinci Kurultayında Nizamnamede yapılan değişiklik sonucu birinci maddede Parti "... *cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi,...*" siyasi bir cemiyet olarak nitelendirilir.[12] Aynı kurultayda kabul edilen Umumi Reis Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin Program Beyannamesi'nde de Parti'nin ilkelerinin başında cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık ve milliyetçilik ifade edilir.[13] Böylece devletçilik ve inkılapçılık dışında CHP'nin altı okunu oluşturan ilkelerden dördü parti programında yeralmış olur.

Altı Ok CHP Programında

Devletçilik ise ilk kez daha parti programına girmeden önce yine partinin yetkili ağızlarınca telaffuz edilir. 30 Ağustos 1930'da Başvekil İsmet Paşa demiryolunun Sivas'a ulaşması nedeniyle yapılan törendeki konuşmasında "Liberalizm nazariyatı bütün memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz..."[14] diyerek partinin devletçi niteliğini vurgular. İsmet Paşa devletçiliğe ilişkin görüşlerine üç yılı aşkın bir süre sonra Kadro Mecmuası'nda yayınlanan makalesinde açıklık getirir.[15]

İsmet Paşa'nın ardından Gazi Mustafa Kemal de partinin ilkeleri arasında devletçiliği ilk kez 27 Ocak 1931'de İzmir'de CHF'nin vilayet kongresinde yaptığı konuşmada "... *Fırkamızın takip ettiği program,... iktisadi noktai nazardan devletçidir...*"[16] sözleriyle ifade eder.

CHF'nin altı oku olarak tanımlanan ilkeleri ilk kez eksiksiz birarada 10-18 Mayıs 1931'de toplanan Parti'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde dile getirilir. İsmet Paşa 10 Mayıs Pazar günü yaptığı konuşmada Partiyi cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı olarak nitelendirir.[17] 13-14 Mayıs günlerinde yapılan müzakereler sonucu kabul edilen parti programının ikinci kısmında da CHF'nin ana vasıfları başlığı altında "Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Layik, İnkılapçıdır" ifadesi yer alır.[18]

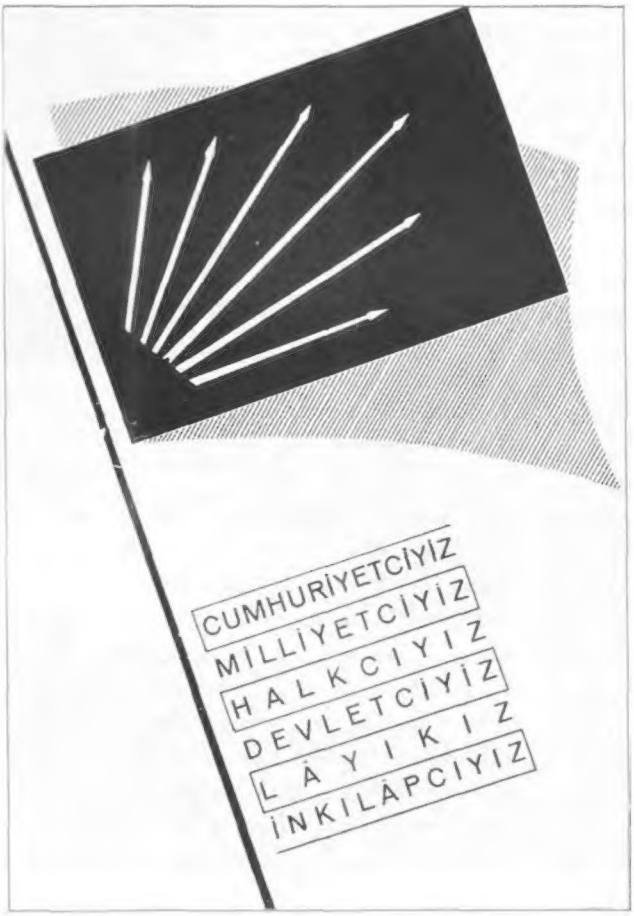

1930'lu yıllarda parti yayınlarında çok sık kullanılan bir Altıok düzenlemesi

Altı Ok Anayasa'da Parti-Devlet İlişkisi

Tek-Parti iktidarı süresince Parti-Devlet ilişkisi önem taşır. Bu ilişkide önce Parti'nin devlet ve hükümet üzerinde etkinliği ve egemenliği gündeme gelir. Bu girişimin önderi parti sekreterliğini yürüten Recep Peker'dir. Partinin etkinliğini arttırmak için potansiyel de olsa muhalefet odağı olarak görülen kuruluşlar etkisizleştirilir. Türk Ocakları, Türk Kadınlar Birliği ve Mason Derneği bu kuruluşların başında gelir. Parti ideolojisi ve etkinliğini

güçlü kılmak için kentlerde Halkevleri ve kırsal kesimde Halkodaları açılır. 1935'te toplanan partinin 9. Büyük Kurultayında bu yönde bir dönüm noktasıdır. Parti tüzüğü ve programı yenilenir. Bununla partinin devlet ile yakın ilişkiye girmesi öngörülür.[19]

Genel Sekreter Recep Peker tüzük ve programdaki değişikliklere ilişkin olarak Kurultayda yaptığı konuşmada *"Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye'de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir suretle yaklaşmasıdır."*[20] sözlerini sarfeder.

Parti-Devlet ilişkisi Recep Peker'in istediği doğrultuda, yani partinin devlet üzerinde egemenliği ve etkinliği biçiminde gerçekleşmez. Aksine Parti Devletin bir parçası haline gelir. Parti ile Devlet-Hükümet aygıtları fiilen birleştirilir. 15 Haziran 1936'da Recep Peker Partinin Genel Sekreterliği görevinden alınır. 18 Haziran'da Başvekil ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün Parti teşkilatına, vilayetlere ve umumi müfettişliklere gönderdiği beyannamedeki *"Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin umumi ve siyasi hayatında güttüğü yüksek maksatların gerçekleşmesini kolaylaştırmak ve Parti'nin inkışafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra Parti faaliyeti ile Hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine karar verilmiştir..."*[21] sözlerinden Parti ile Devletin birleştirildiği anlaşılır. Beyannameye göre Dahiliye Vekili aynı zamanda CHP Genel Sekreterliği, illerde de valiler CHP İl Başkanlığı görevlerini üstlenirler.[22] Bu gelişme Türkiye'de siyasal rejimin tek-parti idaresi niteliğini daha da artırdığını gösterir. Bu süreçte Parti-Devlet ilişkisinin ulaştığı nokta CHP'nin ilkelerinin Anayasa'ya girişi ve bu ilkelerin devletin de temel nitelikleri haline gelmesidir.

Anayasa Değişikliğinin İçeriği ve Kapsamı

CHP'nin altı okunun dolayısıyla devletçiliğin Anayasa'ya girişine ilişkin olarak Anayasa'nın 2, 44, 47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75. maddelerinde değişiklik öngören yasa teklifi Başvekil ve Malatya Meb'usu İsmet İnönü ve 153 meb'usun imzası ile 1 Şubat 1937'de TBMM'ye sunulur. Teklif aynı gün görüşülmek üzere Teşkilat-ı Esasiye Encümeni'ne gönderilir.

Recep Peker

On maddeden oluşan kanun teklifinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun *"Türkiye Devletinin dini İslâmdır, resmi dili Türkçe'dir, makam Ankara şehridir."* hükmündeki 2. maddesi, *"Türkiye Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçı olub resmi dili Türkçe'dir, makarrı Ankara Şehridir"* biçiminde; *"Başvekil, Reisicumhur canibinden ve Meclis azası meyanından tayin olunur. Sair vekiller Başvekil tarafından, Meclis azası arasından intihap olunarak heyeti umumiyesi Reisicumhurun tasdiki ile Meclise arzolunur. Meclis müctemi değilse arz keyfiyeti Meclisin içtimama talik olunur. Hükümet hattı hareket ve siyasi noktai nazarını azami bir hafta zarfında Meclise bildirir ve itimat talep eder"* hükmündeki 44. maddesi, *"Başvekil, Reisicumhur canibinden ve Meclis azası meyanından tayin olunur. Sair vekiller Başvekil tarafından, Meclis azası arasından intihap olunarak heyeti umumiyesi Reisicumhurun tasdiki ile Meclise arzolunur. Meclis müctemi değilse arz keyfiyeti Meclisin içtimama talik olunur. Hükümet hattı hareket ve siyasi noktai nazarını azami bir hafta zarfında Meclise bildirir ve itimat talep eder. Siyasi müsteşarları Başvekil, Meclis azası arasından seçer ve Cumhurreisi tarafından memuriyetleri tasdik olunur"* biçiminde; *"Vekillerin vazife ve mesuliyetleri kanunu mahsus ile tayin olunur"* hükmündeki 47. madde, *"Vekillerin ve siyasi müsteşarların vazife ve mesuliyetleri mahsus kanunla tayin olunur"* biçiminde; *"Vekaletlerin adedi kanunla tayin olunur"* hükmündeki 48. madde, *"Vekaletlerin ve siyasi müsteşarların adedi kanunla tayin olunur"* biçiminde; *"Mezun veyahut herhangi bir sebeple mazur olan bir Vekile, İcra Vekilleri Heyeti azasından bir diğeri muvakkate niyabet eder. Ancak bir Vekil bir Vekaletten fazlasına niyabet edemez"* hükmündeki 49. madde, *"Mezun ve herhangi bir sebeple mazur olan bir Vekile İcra Vekilleri Heyeti azasından bir diğeri veya siyasi müsteşarlardan biri muvakkate niyabet eder. Ancak bir Ve-*

kil veya bir siyasi müsteşar bir Vekaletten fazlasına niyabet edemez" biçiminde; "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce İcra Vekillerinden birinin Divanı Aliye sevkine dair verilen karar Vekaletten sükutunu dahi mutazammındır*" hükmündeki 50. madde, "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce İcra Vekillerinden veya siyasi müsteşarlardan birinin Divanı Aliye sevkine dair verilen karar Vekaletten veya müsteşarlıktan sükutu dahi mutazammındır*" biçiminde; "*Vazifelerinden münbais hususatta İcra Vekilleriyle Şurayı Devlet ve Mahkemei Temyiz rüesa ve azasını ve Başmüddeiumumiyi muhakeme etmek üzere bir Divanı Ali teşkil edilir*" hükmündeki 61. madde, "*Vazifelerinden münbais hususatta İcra Vekilleriyle siyasi müsteşarları ve Şurayı Devlet ve Temyiz mahkemesi rüesa ve azasını ve Başmüddeiumumini muhakeme etmek üzere bir Divanı Ali teşkil edilir*" biçiminde; "*Menafii umumiye için lüzumu usulen tahakkuk etmedikçe ve kanunu mahsus mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin istimval ve mülkü istimlak olunamaz. Fevkalade ahvalde kanun mucibince tahmil olunacak nakdi, ayni ve sayu amele müteallik mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse fedakarlığa icbar edilemez*" hükmündeki 74. madde, "*Umumi menfaatler için lüzumu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlak olunamaz. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları Devlet tarafından idare etmek için istimlak olunacak arazi ve ormanların istimlak bedelleri ve bu bedellerin tediye sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur. Fevkalade hallerde kanuna göre tahmil olunacak para ve mal ve çalışmaya dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedakarlık yapmağa zorlanamaz*" biçiminde ve son olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun "*Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez. Asayiş, adabı muaşereti umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü ayinler serbesttir*" hükmündeki 75. maddesi ise "*Hiçbir kimse mensup olduğu felsefi içtihad, din ve mezhebden dolayı muaheze edilemez. Asayiş ve umumi muaşeret adabına, kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dini ayinler yapılması serbesttir*" biçiminde değiştirilir.[23] Değişiklik önerisinin içerik ve kapsamından Anayasa'nın yürütme ile ilgili bazı hükümler dışında özellikle devletin dayandığı ilkeler, laiklikle ilgili düzenlemeler ve bir toprak reformu düşüncesinin gündemde olduğu bir sırada ve bu yönde değiştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Şükrü Kaya

TBMM'deki Tartışmalar

Devletçilik-Halkçılık

Anayasa'nın bazı maddelerinde değişiklik öngören yasa önerisi TBMM'de 5 Şubat 1937 Cuma günü öğleden sonra Abdülhalik Renda'nın başkanlığındaki oturumda görüşülür. Önce Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya yasa önerisine ilişkin görüşlerini açıklar. Şükrü Kaya, "*... insanlık tarihi Türklerle başlamıştır. Türk olmasaydı belki tarih olmazdı ve muhakkak ki medeniyet de başlamazdı... Türk'süz bir tarih ne kadar muzlim olurdu. Hele Türk'süz kalacak beşeriyet ne kadar sefil ve süfli bir manzara irae eder... Türk'ün olmadığı bir tarih karanlık ve kaotik olur...*"[23] ifadesi ile başladığı konuşmasında önce Türk Devrimine ve Atatürk'e ilişkin övgü dolu sözler sarfeder. Ardından CHP'nin ilkelerinin Anayasa'ya alınmasına ilişkin olarak "*... Atatürk Türk istiklalini kurtardıktan sonra, Türk bir daha böyle badirelere, tehlikelere dönmeyecek bir devlet sistemi kurdu. Bu devlet sisteminde tatbik edilecek olan prensipleri vazıh, açık ve müsbet olarak program halinde tesbit etti. Bu programı ve bunun tatbikini kendi kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin eline ve mesuliyetine verdi... Bu devletin vasıflarını ararken hepsini ayrı ayrı tarihten alınmış, hakikatten alınmış, icraattan alınmış prensiplerle ayrı ayrı vasıflarını tayin etti... prensiplerin başlıcalarının Teşkilatı esasiyemize geçmesi, Atatürk'ün prensiplerine milletçe beraber bağlılığımızın ve samimi ilgimizin hukuki ifadesidir. Biz istiyoruz ki, siyaset ve icraat sahalarında yaptığımız işler irfan ve vicdanı hukukilerde yer bulsun ve hukuki hayatın mebdei, menşei ve istinadgahı olsun...*"[25] sözleri ile bu ilkelerin tarihsel temelleri olduğu savında bulunur.

Aynı konuda partinin bir zamanlar ideologluğunu yapan Recep Peker de

"... Devlete vasıf olacak yeni hükümlerin manalarını izah edebilmek için hep Parti programından yardım alıyorum. Bunun sebebi açıktır. CHP yeni Devletin fikir ve politika kaynağıdır. Parti liberal devletlerde görülen bir çok partilerden biri değildir. Yeni Devletin hayatı boyunca derin tecrübelerle pişmiş olan bünyesinden her zaman Devlete esaslar vermiştir. Bu sebeple yeni Devlet vasıflarının anlaşılması için bütün alakadarlar bugünkü Parti programından istifade edeceklerdir..."[26] sözü ile CHP Genel Sekreteri olduğu dönemleri anımsatır.

Anayasa değişikliğine ilişkin TBMM'deki görüşmelerde üstü kapalı da olsa devletçilik-liberalizm tartışması cereyan eder. İzmir Meb'usu Halil Menteşe devletin temel ilkelerine ilişkin bazı kuşkuları olduğu belirterek söz alır ve bu kuşkularına bağlı olarak "*... Şimdi yapacağımız tadilatla Cumhuriyetin; devletçi, milliyetçi, halkçı ve ilah... olduğunu tesbit edeceğiz. Devletçilik mesela, devletin şekli meyanına giriyor. Şimdi ekonomide liberal taraftan ferdiyetci bir vatandaş ortaya çıkar da propagandaya başlarsa... Şekli Devleti tebdii cürmüne tasaddi etmiş diye acaba onu polis yakalayıp da mahkemeye verecek midir?...*"[27] sorusunu sorar. Bu soruya karşılık olarak önce Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Reisi Şemsettin Günaltay tarafından "*... Hayır etmeyecektir, edemeyecektir. Teşkilatı Esasiye Kanunu'na muhalif bir hareket nasıl bir cürüm ise, bu esaslara muhalefet de aynı şekilde cürüm sayılacaktır...*"[28] biçiminde yanıt verilir. Recep Peker de Şemsettin Günaltay'ın ardından aynı soruya "*... Bu esasların Kamutayca kabulünden sonra memleketin sosyal, kültürel ve siyasal hiçbir sahasında ne tek adamın, ne de cemiyet halinde herhangi telkin veya teşebbüs halinde hiç kimse katiyen faaliyet ifa edemeyecektir...*"[29] yanıtını verdi.

Recep Peker konuşmasının devamında liberalizme de ilişkin olarak, "*... Bugün liberalizm her yerde ya çök-*

Halk Fırkası'nın Programı

Velid Ebuzziya

Halk Fırkası'na istihale etmiş olan Müdafaa-i Hukuk'un tayin ettirdiği mebuslar ahiren fırka nizamnamesini tanzim ve neşrettiler.

Bu nizamnameye şöyle sathî bir nazar atfedilecek olursa, idare-i hâzıranın ve yeni fırkanın hakimiyet-i milliye esâsâtını memlekette kat'i surette takrire azmettiğine hükmolunabilir.

Nitekim nizamnamenin başında şu fıkralar vardır:

"Halk Fırkası'nın gayesi, milli hakimiyetin `halk tarafından halk için' icrâsına rehberlik etmek ve Türkiye'yi tam manasıyla bir asrî devlet haline yükseltmektir. Halk Fırkası bir ihtilâl komitesi değil, bir inkılâb fırkasıdır. Bütün siyasi mücâhedelerini kanun dairesinde yapacak ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velâyetini hakim kılmaya çalışacaktır."

Bu cümlelerin mutazammın olduğu kuvvetli teminat fırkanın gayesi ve mesaisi hakkında halka bir memlekete cidden telkin-i itimad edebilecek mahiyettedir. Mesela fırka gayesinin, milli hakimiyetin "halk tarafından halk için" icrasına rehberlik olduğunu ilan eyliyor.

Hakimiyet-i milliye, hakikaten yalnız halkın mukadderatına bilfiil hakim olması ve iradesini dilediği gibi istimal etmesi ile mevcud olabilir.

Türkiye halkı ise kendi mukadderat ve idaresine hakim olmak hakkına, dünyanın herhangi bir halkından ve milletinden ziyade istihkak kesb etmiştir. Çünkü Türkler şu dört senelik mücâhede-i milliyede bütün cihana karşı yalnız başlarına kıyam ederek ve bütün cihana, tasavvuru bile zihinlere dehşet verecek kadar gayr-i müsaid şerait içinde, uğraşıp cidal ederek nihayet memleketlerini, mevcudiyetlerini, istiklâl ve hürriyetlerini kurtarmaya muvaffak olmuşlardır. Bu kıyam ve mücahede ise münhasıran halkın azmi, iradesi ve fedakarlığı ile yapılabilmiş ve intac edilmiştir. Eski idare ve hükümetlerin bu istiklâl ve istihlâs harbinde halka rehberlik ve pişvâlık etmek gibi hidemâtı şöyle dursun, hatta bu idare ve hükümetle, başta memleketin mukadderatından en ziyade mesul bulunan padişah da olmak üzere, düşmanlarla teşrik-i mesai ile halka karşı hareket etmişlerdir. İşte Türkler bir taraftan harici düşmanlara, diğer taraftan kendi hükümdar ve hükümetlerine rağmen memleketlerini ve hayatlarını kurtarmaya, ırz ve namuslarını sıyânete ve nihayet meydana yeni bir devlet çıkarmaya muvaffak olmuşlardır.

Binaenaleyh bu tecrübe bundan sonra bu memleketin yaşaması için de mukadderatını bizzat halkın sahib ve hâkim olması lüzumunu, büyük küçük herkesin nazarında isbat etmiştir. Bu cihetledir ki Halk Fırkası'nın gayesi, hakimiyet-i milliyenin kat'i surette teessüsünü teminden ibaret olduğunu ilan etmesi, bu fırkaya intisâbdan müstağni kalmış olanları da fırkaya karşı cezb ve celbe hâdim olabilir.

Hakimiyet-i milliyenin bilfiil istikrarını temin edecek âmil-i yegane ise, memlekette kanunun bilâkaydüşart hakim olmasından ibarettir. Filhakika kanun, irade-i milliyenin şekl-i tatbikini gösteren bir hüccettir ve ancak milletin vekilleri tarafından tanzim ve tesbit olunabilir. Şu halde kanunu her kuvvetin fevkinde addetmek, idare-i milliyeyi hâkim kılmak demek olur.

Halk Fırkası nizamnamesi ise kanunun hakimiyeti bahsinde de "Fırka, bütün siyasi mücahedelerini kanun dairesinde yapacak ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hâkim kılmaya çalışacaktır" kaydını havi olduğuna göre fırkanın, hakimiyet-i milliyenin mâ-bihü'l-istinadı olan umdeye de layık olduğu ehemmiyeti verdiği anlaşılmaktadır.

Mamafih nizamname esaslı surette tedkik edildiği vakit, baş tarafında böyle kuvvetli ve kati teminatı mutazammın cümleleri muhtevi olmasına rağmen, hakimiyet-i milliye esasatıyla pek de kabil-i telif olmayacak ve bir de tekâmül ve terakki-i hakikiyi kâfil bulunmayacak maddeleri de ihtiva ettiği göze çarpmaktadır.

Nitekim dün yine bu sütunlarda bu

Velid Ebuzziya

hususta bir nebze bahseylemiş ve bu gibi mevâddın bizi tereeddüd ve endişeye düşürdüğünü söylemiştik.

Meselâ nizamname, fırka azasının gerek tarz-ı mesaisi ve gerek meclisteki tarz-ı hareketi itibarıyla öyle mukarreratı muhtevi bulunmaktadır ki bu gibi mukarrerata memleketin hürriyet ve istiklâl-i tam dairesinde intihab ettiği mebuslar harfiyyen riayet edecek olurlarsa, o vakit millet vekaleti sıfatını bihakkın layık surette hareket etmiş add olunamazlar.

Meselâ nizamnamenin bir yerinde, "Meclis müzakerelerinde grup namına umumi reisden ve muavin olmak üzere intihab olunmuş işbu zevattan başka kimse söz söylemek salahiyetini haiz değildir. Diğerleri yerlerinde ve ufak cümleler, sualler ile umumi reis ve muavinlerin dermiyân ettikleri fikirleri teyid ederler." fıkrası bulunmaktadır.

Bu fıkranın son cümlesini okuduğumuz zaman ne kadar hayrette kaldığımızı tarif edemeyiz.

Vakıa nizamnameye böyle bir fıkra idhali garabetini yapanlara bunun sebebini sual etsek, maksadın fırkanın inzibat ve intizamını temin olduğunu söyliyeceklerinden eminiz.

Hakikat-i halde de herhangi bir heyet, grup veya cemiyyet için inzibat ve intizam, en büyük kuvvet ve binaenaleyh muvaffakiyet için en büyük vasıtadır. Şu kadar var ki bütün azası milletin hakk-ı hakimiyetini istimal için intihab ve memur edilmiş ve nihayet siyasi mahiyette bulunmuş bir fırkanın azasını da bu kadar rabt u zabta tabi kılmaya çalışmak, millet vekilliği, mebusluk mefhumlarından tamamen tegafül etmek demektir.

Bu tarzda intizam ve inzibat bir orduda ve bir mektepte olabilir. Fakat vazife-i asliyeleri milletin hakimiyetini bilfiil tatbik ve milletin umûr-ı idare-i devleti murakâbe ve teftişi hakkını istimalden ibaret olan mebusların böyle mektep talebesi gibi kuyûda tabi olmalarını akıl ve havsala kabul edemez. İçlerinde aklen, fikren, ilmen milletin en mümtaz erkânını câmi' olan bir fırka mensubîni nasıl olur da, en mühim müzakeratta bile bir tek kelime-i itiraz dermiyân edemezler de, içlerinden yalnız bir zatın söyliyeceği sözleri, yerlerinden "Evet efendim, hakkınız var, ayn-ı keramet, mahz-ı hikmet buyuruyorsunuz" gibi cümlelerle tasdik ve teyid mecburiyetiyle mukayyed tutulabilir?

Velev ki fırkanın inzibat ve intizamı namına da olsa kendilerini bu kadar ağır kuyûda tâbi' tutan mebusların, milletin hakimiyetini temsil değil, hatta kendi hakimiyet ve irade-i şahsiyelerine de sahib olduklarından millet bihakkın şüphe ederse mazur görülmelidir.

Nizamnamede, hakiki terakki ve tekâmül nokta-i nazarından mucib-i itiraz gördüğümüz cihetlere gelince onu da bir başka makalemizde şerh ve izaha çalışacağız.

Fırka nizamnamesinde tesadüf ettiğimiz bir iki cümle münasebetiyle serd ettiğimiz bu muahezata hiçbir maksad atfolunmayacağından emin olmak isteriz.

Bütün tenkidatımız ve mütalaatımız hakimiyet-i milliyenin memlekette tamamıyla ve bilhakkın hükümran olması maksad-ı halisanesini istihdaf etmekteyiz. Dava-yı millinin ilk zuhur ettiği günden düşmanın kafası ezildiği ve memleketimizde ecnebi tahakkümünün kolları kanadları kırıldığı günlere kadar, bu davanın en kuvvetli taraftarlarından ve en usanmak bilmez müdafilerinden olanların lehü'l-hamdd bu hürriyet ve serbestî günlerine vasıl olduğumuz zamanlardaki sözleri ancak idare-i dahiliyemizin bir kat düzelmesini temin endişesinden başka bir maksada matuf olamaz. **(Tevhid-i Efkâr**, 14 Ağustos 1923).

müş, tarihe intikal etmiş veyahud da sarsıntı nöbetleri içinde can çekişmektedir. Hayata yeni doğmuş olan Türkiye Devleti'nin hayatı için liberalizm çok fena ve çok zararlı bir unsurdur. Bugün liberalizm demek hukuk bakımından anarşi, ekonomi bakımından da bir kısım yurttaşları diğer yurttaşlara istismar ettirmeye açık bir kapı demektir. Bu sade yeni ve nizamlı bir devlet kurup işletmek yolunda olan bizler için değil, asırlık devletler için bile bir afettir. Eğer biz sadece kopye edilmiş liberal fikirlerle bir cumhuriyetçi olmakla iktifa etseydik, güç ve çetin zamanlarımızda yurt dışından içeriye dökülen zehirlerle memleketi altüst etmek isteyenlere karşı durabilir miydik?"[30] değerlendirmesinde bulunur.

TBMM'deki görüşmeler sırasında devletçiliğe ilişkin açıklamada bulunan bir diğer kişi ise Refet Bele'dir. Devletin tüccar ve sanayici olamayacağını ileri süren Refet Bele devletçiliğe ilişkin olarak *"... bir memlekette sanatkar olacak, fabrikatör olacak kimse bulunmazsa, memleketin ihtiyacını tatmin edecek tüccar bulunmazsa, bunu kim yapsın? O halde şerrin ehvenini ihtiyar etmek lazım, tabiî Devlet yapacaktır. Binaenaleyh hakikatin karşısında ne kadar inad edersek edelim, bu günün zaruretleri bizi hak yoluna götürecek ve yaşatacaktır veyahut da yaşatmayacaktır. Buna imkân yoktur, bu böyle olacaktır. Yalnız bu günkü zaruretler devam edecek mi? Mesele bundadır. Belki bu günün zaruretleri devam etmeyecek, belki yarın değişecektir. Mesele yalnız ekonomik bakımdan mütalea edilseydi, ben burada, Fırkanın bir umdeyi devlet umdesi arasına sokmamasını teklif edecektim. Fakat mesele yalnız bundan ibaret değildir. Bizi devletçilik yolunu aramaya sevk eden şey, velev mahzurlu olsun, şimdiye kadar tuttuğumuz yolda bizi bu yolu muhakkak aramağa sevk edecek şeyin burada kemali cesaretle ve şevkle reyimizi kullanmaya sevk edecek kadar müsbet olduğuna kani değilim. Hepimiz biliyoruz ki, daha şeker mese-*

Abdülhalık Renda

lesini halledemedik. Bugün bir sınıf mücadelesi karşısındayız. Milletimiz sınıfsız bir millettir. Fakat bu demek kâfi değildir. Bugün sınıfsız, yarın sınıflı olabiliriz. Bunun önüne evvelden geçmek lazım gelir. Bu noktai nazardan pek vazıh prensibi olmak üzere, Cenabı Hak memlekete göstermesin, bu memleket zenginin elindeki tekmil servetinin elinden giderek karnının aç kalmaması için bugün fakirin zaruretini defetmek lazımdır. Onun için ben reyimi ekonomik noktai nazardan değil, doğrudan doğruya politik, siyasi noktai nazardan, memleketin atisini düşünerek burada kati bir kanaatle, vicdan istirahati ile, muvafık olarak kullanacağım..."[31] açıklamasını yapar. Refet Bele'nin toplumu sınıfsız bir toplum olarak nitelendirmesi de CHP'nin halkçılık anlayışının en önemli bir boyutunu oluşturur.

Anayasa'ya devletin nitelikleri arasında giren ilkelerden halkçılığa ilişkin olarak Şükrü Kaya'nın *"Halkçılığımızın tatbikatta ve teşrii hayatta yeni yeni elemanlar olarak cihana nümune olacak kadar ileriye varmış hukuki eserleri vardır. Partimizin her sene toplanan ocak kongreleri, iki senede bir toplanan vilayet kongreleri, dört senede bir toplanan büyük kurultay; Avrupa hukukunda insiyatif, lejislatif ve referandum denilen esasların ameli tatbikinden başka bir şey değildir..."*[32] sözleri dönemin siyasal kültürü içinde demokrasiden ne anlaşıldığını ortaya koyan somut bir örnektir.

Laiklik

1937'deki Anayasa değişikliğinin Türkiye tarihindeki yerini önemli kılan bir yönü de laikliğin devletin temel nitelikleri arasında sayılarak anayasal bir ilke haline gelmesi, inanç ve ibadet özgürlüğünü koruma altına alan 75. maddenin de Anayasa'da anılması yanında, laikliğe aykırı bir hüküm olarak 1924 Anayasası'nda yer alan "Devletin dini İslâmdır" hükmünün kaldırılmasıdır. Şükrü Kaya Meclis'teki konuşmasında laikle ilgili *"... Maneviyat için Türk'ün temiz ahlâkını inkışaf ettirmek kâfidir. Onun içindir ki, biz her şeyden evvel laikliğimizi ilan ettik. Kanunlarımızı ona göre yaptık, şimdi de Teşkilatı esasiye kanunumuza koymak istiyoruz. Eşhasın vicdan hürriyetlerine ve istedikleri dinlere intisabına zerre kadar müdahalemiz yoktur. Herkesin vicdanı hürdür. Bizim istediğimiz hürriyet, laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir ve amil olmamasını temin etmektir..."*[33] sözleriyle resmî ideolojinin laiklik anlayışını bir kere daha ifade etmiş olur.

Ancak tek-partinin egemen olduğu Meclis'te hükümetin ve resmi ideolojinin ötesinde daha demokrat bir laiklik anlayışını savunanlar da ortaya çıkar. Meclis'te Şükrü Kaya'dan sonra söz alan Muş Meb'usu Hakkı Kılıçoğlu ikinci maddenin değiştirilmesine karşın Diyanet İşleri gibi bir kurumun varlığını sorgular. Kılıçoğlu'nun *"... İkinci maddenin değiştirilmesi hakikaten hür fikirlerin uzun zamandan beri hasretle beklediği bir şeydir... Yalnız kendi kanaatimce, bilhassa ikinci maddeye biraz yan bakan, hatta kafa tutan bir teşekkül var. Diyanet İşleri. Ben bu teşekkülün aleyhinde değilim. Dinlerin ve dindarların hasmı da değilim. Ancak bütün dini işleri vicdanlara bıraktıktan sonra bir devletin resmi bütçesinde, bilhassa Teşkilatı esasiyemizin bu yeni ikinci maddesi karşısında, yeri olmayacağı kanaatindeyim."*[34] biçimindeki sözleri gülüşmeler ve laf atmalar ile kesilir. Kılıçoğlu'nun sözleri ciddiye alınmaz hatta "Seni oraya reis yapalım" denerek alay edilir. Kuşkusuz Kılıçoğlu'nun gözünden kaçırdığı konu laikliği temel ilke olarak Anayasa'ya alan bir devletin Diyanet İşleri gibi bir kurumu da tek-parti idaresinin ve ideolojisinin bir aygıtı olarak yani devletin din kurumu üzerinde bir araç biçiminde kullanmayı amaçladığıdır. Türkiye'nin laiklik açısından bugün geldiği durum ise artık kimin kimi kullandığının daha açık bir şekilde ortaya çıkmasından anlaşılmaktadır.

Toprak Meselesi

Anayasa değişikliği görüşmelerinde değinilen bir konu da toprak meselesidir. Kendisi de büyük toprak sahibi olan Halil Menteşe'nin konuya ilişkin karamsar görüşlerine karşılık Parti ve Hükümet adına konuşan Şükrü Kaya bu konuya ilişkin olarak *"... Toprak, çiftçiye toprak: esbabı mucibesinde söylendiği gibi bu bir defalık bir iş değildir. Topraksızlık hissedildikçe verilecektir. Kanun geldiği vakit esasları müzakere edilecektir. Bir taraftan iyilik yapılırken, diğer taraftan hiç kimsenin hukuku tasarrufiyesine tecavüz et-*

mek niyetinde değiliz. Hukuku tasarrufiyenin en mahfuz olduğunu, bilhassa tekrar etmek isterim, hukuku tasarrufiyenin en çok mahfuz kaldığı yer Türkiye'dir. Ve bunu böyle tutmak mecburiyetinde olduğumuzdan toprak kanunu tatbik edilirken, getirilecek kanunla da muhafaza edilecektir... Bence Toprak kanunundan dolayı gönüllere bir endişe getirmek ve düşünmenin hiçbir manası yoktur..."[35] sözleri ile ortalığı yatıştırır ve doğan kaygıları silmeye çalışır.

TBMM'de yapılan görüşmenin ardından yasa oylanmasına geçilir. TBMM'nin 399 üyesinin 333'ünün katıldığı oylamada anayasa değişikliği önerisi oybirliği ile kabul edilir. Böylece Anayasa'da yapılan değişiklik sonucu CHP'nin altı temel ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de temel ilkeleri olarak Anayasa'da yer alır.

Anayasa Değişikliğinin Basında Yankıları

Anayasa değişikliği basında büyük yankı yaratmaz. Parti ve Hükümete yakın bir gazete olan Cumhuriyet'te dahi gelişmeler ancak üç gün konu edilir. Yasa önerisinin görüşüldüğü 5 Şubat 1937 tarihli sayısında "*Meclis Bugün Mühim Bir İçtima Yapıyor. 150 Meb'us Tarafından Verilen, Teşkilatı Esasiyede Tadilat Takriri Bugün Müzakere Edilecek*" başlığı altında yasa önerisinin içeriği ve kapsamı hakkında bilgi verilir.[36]

Anayasa değişikliği önerisinin TBMM'de görüşülüp kabulünün ardından ertesi gün 6 Şubat tarihli Cumhuriyet'te Meclis'teki görüşmelerin uzun bir özeti "*Teşkilatı Esasiye Tadilatı Kabul Edildi, Mecliste Hararetli Bir Celse, Kanun Uzun Münakaşalardan Sonra İttifakla Tasvib Olundu, Hükümet ve Parti Namına Şükrü Kaya Teşkilatı Esasiyeye Alınan Umdeler ve Arazi İstimlakı Hakkında Müstakil Mebuslar Tenkidlerine Cevab Verdi*" başlığı altında verilir.[37]

Cumhuriyet'in baş yazarı Yunus Nadi ise 7 Şubat'ta yayınlanan makalesinde Anayasa değişikliğini "*... Teşkilatı Esasiye kanunumuzda dün yapılan tadillerin esasa taalluk eden kısımları herhangi bir fırkanın bazı prensiplerini kanuna ithal etmekten ibaret bir iş değildir. Türkiye'de Atatürk'ün müessisi ve daimi başbuğu olduğu Parti, herhangi siyasi bir zümre değildir, belki Türk milli dehasının ne kadar derin, o kadar da yüksek manalı bir ifadesidir. Bu hakikati iyi kavramak için yeni Türkiye Teşkilatı Esasiyesinin kurtuluş ve istiklal yolundaki mücadelelerle mütenazar olarak vücud bulduğunu ve memlekette yapılan inkılapların hep aynı gayeyi istihdaf ve ikmal eden hamleler olduğunu gözönünde tutmak lazımdır... yeni Türkiye'nin Teşkilatı Esasiyesi fiiliyet sahasında yürüyen bu prensiplerden ibarettir zaten. Bizde Teşkilatı Esasiye evvela yapılıyor, sonra yazılıyor demek olur ki, şimdiye kadar olan şey de bundan başka değildir. Yeni Türkiye'nin cumhuriyetçiliği, devletçiliği, milliyetçiliği, halkçılığı ve inkılapçılığı fiiliyat sahasında yürüyen hakikatler olduğu için bunlar üzerinde uzun uzadıya durmaya lüzum yoktur. Şu kadarını söylemek kâfidir ki, bu ana vasıfların Türk Teşkilatı Esasiyesine girmesi Türk milletinin tahakkuk etmiş ana prensiplerinin ebediyete namzed bir devamlılığa tevfik ve tesbiti demektir*"[38] sözleriyle devrimin doğal bir sonucu ve gereği olarak değerlendirir.

Sonuç

5 Şubat 1937 tarihli Anayasa değişikliği ile CHP'nin altı oku yani cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık Anayasa'ya girerek devletin temel ilkeleri olarak kabul edilir. Bu ilkelerin anayasal nitelik kazanması 1930'larda Türkiye'de yaşanan sürecin doğal bir sonucudur. Siyasetçilerin ve basının konuya yaklaşımı bunu açıkça ortaya koymaktadır. CHP'nin altı okunun Anayasa'ya girişi ile CHP iktidarının dolayısıyla tek-parti yönetiminin varlığının perçinleneceği inancı taşınır.

Anayasa değişikliğine ilişkin yasa

İsmet İnönü Milli Şef yıllarında mecliste.

önerisinin TBMM'deki görüşmeler sırasında başta altı oku oluşturan ilkelere yaklaşım, özellikle devletçilik, halkçılık ve laikliğe ilişkin olarak söylenenler, 1930'larda CHP'nin bu kavramlara bakışını da yansıtmaktadır.

Anayasa değişikliği ile Devletin partiyi özümsemesi süreci son haddine varır. TBMM'deki görüşmelerde altı oka ilişkin olanların yanında toprak sorunu ile ilgili olarak da Türkiye'nin gerektiği boyutta bir toprak reformunu gerçekleştirememesinin nedenleri ortaya çıkar.

Devrimci kadroların egemen olduğu, dünya konjonktürünün de 1945'ler ile karşılaştırıldığında çok uygun bulunduğu bir dönem olan 1930'larda böyle bir girişimin gerçekleştirilememesi ardında, TBMM'deki devrimci kadroların yanı sıra tarım sermayesinin egemenliğinin rolünü bir kez daha gözler önüne serer.

NOTLAR

1 Son yıllarda Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi iktisadı tarihine ilişkin araştırmalar artmaktadır. Bu araştırmalar içinde devletçilik önemli bir konu ve dönem olarak ele alınmaktadır. Devletçilik ile ilgili bilgi bulunabilecek başlıca yapıtlar için bkz. Feroz Ahmad, **The Making of Modern Turkey,** Routledge London 1993. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni,** Bilgi yay., Ankara 1968. Mustafa A. Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası,** Kırklareli-Vize 1981. Niyazi Berkes, **İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?,** Yön yay., nr. 1. Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** 3. bs., Savaş yay., Ankara 1982. Aynı yazar, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985,** 3. bs., Gerçek Yayınevi yay., İstanbul 1990. Haldun Derin, **Türkiye'de Devletçilik,** İstanbul 1940. Hamza Eroğlu. **Atatürk ve Devletçilik,** Ankara 1981. **Geçiş Sürecinde Türkiye,** der. Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmek Tonak, Belge yay., nr. 110, İstanbul 1990. Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri,** 2. bs., Yurt yay., nr. 5., Ankara 1987. William Hale, **The Political and Economic Development of Modern Turkey,** St. Martin's Press, New York 1981. Z.Y. Hershlag, **Turkey. The Challenge of Growth,** 2. bs., E.J. Brill, Leiden 1963. Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933,** T.T.K. yay., XVI. Seri-Sa. 14, Ankara 1972. Kemal H. Karpat, **Turkey's Politics. The Transition to a Multi-Party System,** Princeton University Press, New Jersey 1959. İlhan Keser, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik,** Gündoğan yay., Ankara 1993. Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar,** 2 bs., İletişim yay., İstanbul 1990. Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi,** 2. bs., İletişim yay., İstanbul 1993. Bılsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi,** Bılgi Yayınevi yay., Ankara 1987. Tunç Tayanç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl,** Milliyet yay., İstanbul 1973. İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları,** O.D.T.Ü. İdari İlimler Fakültesi Bılimler yay., nr. 30, Ankara 1977. Aynı yazarlar, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,** O.D.T.Ü. İdari İlimler Fakültesi Bilimler Fakültesi yay., nr. 39, Ankara 1982. Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi,** 3. bs., Tarih Vakfı Yurt yay., Türkiye Araştırmaları nr., 10, İstanbul 1994. Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası,** 2. bs., İmge Kitabevi yay., nr. 61, Ankara 1963. **Turkey's and Other Countries' Experience with the Mixed Economy,** ed. Mükerrem Hıç. İ.Ü. İktisat Fakültesi yay.. İstanbul 1979. **Türkiye Tarihi,** Cilt IV, yay. yön. Sina Akşin, Cem yay., İstanbul 1982. Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat,** Türkiye İş Bankası yay., ankara 1984.

2 CHP'nin tarihi için bkz. Hıkmet Bila, **CHP Tarihi (1919-1979),** Ankara 1979. Celal Bozkurt, **Siyasi Tarihimizde CHP-Dünü, Bugünü, İdeolojisi-(Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme).** Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler),** Gerçek yay., nr. 47, İstanbul 1976. F. Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1836-1965),** Elif yay., nr. 18, İstanbul 1965. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952),** Doğan Kardeş yay., İstanbul 1952. Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931),** 3. bs., Cem yay., İstanbul 1992. Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945),** Altın Kitaplar yay., İstanbul 1983. Walter F. Weıker, **Political Tutelage and Democracy in Turkey. The Free Party and its Aftermath,** E.J. Brill, Leiden 1973.

3 Bu konu için bkz. Ahmet Demırel, **Birinci Mecils'te Muhalefet (İkinci Grup),** İletişim yay., İstanbul 1994.

4 "1293 İntihab-ı Meb'usan Kanunu'nun (Layiha) Bazı Mevaddını Muaddıl Kanun", **Düstur,** III. Tertıp, Cılt 4, s. 16-17.

5 Beyanname metnini transkripsiyonu için bkz. M. Tunçay, **a.g.e.,** s. 354-356.

6 17 Şubat-4 Mart 1923.

7 M. Tunçay, **a.g.e.,** s. 52.

8 Umde 5, madde 6.

9 I. Beş Yıllık Sanayi Planı için bkz. Y.S. Tezel, **a.g.e.,** s. 293 v.d.

10 Ç. Yetkın, **a.g.e.,** s. 92.

11 Nizamname metninin transkripsiyonu için bkz. M. Tunçay, **a.g.e.,** s. 362-369.

12 Nizamname metninin transkripsiyonu için bkz. M. Tunçay, **a.g.e.,** s. 382-394.

13 Program metnı için bkz. M. Tunçay, **a.g.e.,** s. 395-397.

14 Bılsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932),** Cilt I, A.Ü.S.B.F. yay., nr. 569, Ankara 1988, s. 101.

15 Başvekil İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", **Kadro,** Sayı 22. (Teşrinevvel 1933), s. 4-6.

16 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938),** Cilt II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., nr. 1. Ankara 1952, s. 261.

17 **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931),** İstanbul Devlet Matbaası 1931, s. 10.

18 **C.H.F. Programı,** İstanbul Devlet Matbaası 1931. Ayrıca bkz. M. tunçay, **a.g.e.,** s. 447-454.

19 W.F. Weiker, **a.g.e.,** s. 211-215. **Türkiye Tarihi,** Cilt IV, s. 114-115. Ç. Yetkin, **a.g.e.,** s. 128-132.

20 Recep Peker, "1935 CHP Kurultayı'ndaki Söylevi", **Ülkü,** Cilt V, Sayı 28, (Haziran 1935), s. 248.

21 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938,** TTK yay., XVI. Dizi-Sa. 49, Ankara 1983, s. 589.

22 **Türkiye Tarihi,** Cilt IV, s. 116.

23 Teşkilat-ı Esasiye'nin değiştirilmesi teklif edilen maddeleri iç in bkz. A. Şeref Gözübüyük-Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri 1839-1980,** 2. bs., A.Ü.S.B.F. yay., nr. 496, Ankara 1982. s. 111, 122-124, 126, 129-130. Öngörülen değişiklikler için bkz. "Malatya Mebusu İsmet İnönü ve 153 Arkadaşının Teklifi", **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre V, İçtima 2, Cild 16, 89 sayılı basmayazı zaptın sonunda.

24 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 59.

25 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 59-60.

26 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 67.

27 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 62.

28 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 65.

29 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 66.

30 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 67.

31 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 70.

32 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 60.

33 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 60-61.

34 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 62.

35 **TBMM Zabıt Ceridesi,** s. 71-72.

36 **Cumhuriyet,** 5 Şubat 1937 Cuma, Sayı 4574. s. 1, 6.

37 **Cumhuriyet,** 6 Şubat 1937 Cumartesi, Sayı 4575. s. 1, 6-7.

38 **Cumhuriyet,** 7 Şubat 1937 Pazar, Sayı 4576. . 1.

"DP İktidarı Hazmedemedi, CHP Muhalefeti Kabullenemedi..."

SÖYLEŞİ

HIFZI OĞUZ BEKATA

FAHRİ ARAL

• *Sayın Bekata, siyasi hayata CHP'de başladınız. Partiye girişinizden bir süre sonra 6. Kurultay'da (6 Haziran 1943) ise Müstakil Grubu oluşturan 35 kişi arasında yeraldınız. Bize bu aşamaya gelinceye kadar olan süreci ve Müstakil Grub'un kuruluşu ile dağılmasındaki gelişmeleri anlatabilir misiniz?*

Müstakil Grup, Parti ve Meclis içinde bir muhalefet denemesi idi. Demokrasiye ve Tek Partiden, en az iki partiye geçişin ılımlı bir başlangıcı olarak kuruldu.

35 kişilik Müstakil Grubun başkanı eski Gümrük ve Tekel Bakanı Ali Rânâ Tarhan idi. Müstakil Grup üyeleri, Mecliste, kendi grupları içinde anlaşmaya varmadıkça, konuşamazlardı. CHP'nin büyük grubu, Müstakil Grub'un toplantılarına katılamazdı. Müstakil Grup üyeleri, CHP'nin Büyük Meclis Grubuna katılırlar fakat oy kullanamazlardı. Grup üyelerine, Grup Başkanı görevler verir ve bu görevler yazılı raporlara bağlanırdı. Eğer bu raporlar kaybolmamışsa, çok yararlı konuların incelendiği görülecektir. Müstakil Grubun dağılması nedenlerini en iyi anlatacak bir-iki örnek vereyim:

Bir gün ben ve bir-iki arkadaş, sıtmanın çok yayıldığı o dönemde, tebeşirden kinin yapılarak satıldığını öğrenmemiz üzerine, Sağlık Bakanı'nın istifasını isteme kararına varmıştık. Başkan Ali Rânâ Tarhan, grubumuzu toplantıya çağırarak, bizim böyle bir hareketi yapamayacağımızı keskin bir ifadeyle beyan etmişti. Bunun üzerine ben, "Peki Sayın Başkan, bir Bakan ya da onun yakınları hırsızlık, yolsuzluk ithamlarıyla karşılanırsa, onun düşürme çabamız da olmayacak mı?" deyince, Başkan bana şu kestirme cevabı vermişti: "Bir Bakan'ın ya da yakınlarının hırsızlık ya da yolsuzluk yapmalarına imkân yoktur."

Bir gün Meclis toplantısına 10 dakika kadar gecikerek gelmiştim. Rahmetli Ali Rânâ Tarhan, benim oturduğum sıranın arkasında otururdu. Omuzuna elini dokunarak, benimle konuşmak istedi. Başımı arkaya çevirdim. Bana şunları söyledi: "Hıfzı Beyefendi, bu hareketinizi size yakıştıramadım." "Hangi hareketimi?" diye sordum. Yanıtı şu idi: "Meclis'e 10 dakika geç geldiniz."

Bu örnekler gösteriyor ki, Müstakil Grup, zaten halka dayanmıyordu.

Mecliste ve Grupta ise kendisi var ve fakat etkisi yoktu. Müstakil Grup olarak, bağımsızlık içinde değildi. Bu nedenle muhalefet deneyimini de tam başaramazdı. Kaldı ki, o günlerde, artık yeni bir parti kurulması da konuşulur hale gelmişti. İşte bu sebeplerle Müstakil Grup, dağılmak zorunda kaldı.

• *Bu dönemde parti içindeki gelişmeleri, "Dörtlü Takrir" ile birlikte Demokrat Parti'nin kuruluşuna doğru başlayan süreci, çok partili hayata geçişle birlikte CHP içinde başlayan tartışmaları, İsmet İnönü ile Recep Peker arasında başlayan sürtüşmeleri özetleyebilir misiniz?*

Bu dönemde, Toprak Kanunu'nun ele alınışı, bâzı toprak sahiplerini rahatsız etmişti. İkinci Dünya Savaşı'na girmekten kurtuluşumuzun bü-

Bekata ve İnönü bakanlık yapmış CHP'lilerle. Soldan üçüncü Orhan Öztrak, İlhami Sancar, Sahir Kurutluoğlu, İnönü, Bekata ve Kemal Satır.

yük yararları anlaşılamamış, üstelik savaşın Türkiye'ye getirdiği bazı mahrumiyetleri propaganda aracı yapanların sayısı çoğalmıştı. O dönemde CHP iktidarının üzerine yüklenen ekonomik, politik ve sosyal baskıların altından CHP yönetimi silkinerek kalkamamıştı. Bu gerçekler karşısında CHP Grubu içinde de huzursuzluk başlamıştı. İşte Dörtlü Takrir, o günlerin eseridir. Bildiğim kadarıyla, Celâl Bayar yeni bir parti kurulmasına taraftar değildi. Fakat İsmet Paşa ile arasının açık oluşu, Dörtlü Takrir sahiplerine kendisini daha çok yaklaştırdı. Ve DP bu durumdan faydalanarak kuruldu. DP'nin kurulmasından kısa süre sonra, 1946 seçimleri yapıldı. Bu seçimden sonra, DP'nin eline CHP'ye çevrilmiş tesirli bir silâh daha geçti. Bu silâh, kamuoyuna şöyle açıklandı: 1946 seçimlerinde yolsuzluklar yapıldı. Bu yüzden yüzde yüz iktidara gelecek olan Demokrat Parti, iktidarı kazanamadı. Bu yolsuzluklar yapılmasaydı iktidar olacaktı. Oysa, bu propagandanın esası üzerinde kimse durmuyordu. Çünkü, Demokrat Parti 1946 seçimlerine bütün Türkiye'de ancak 160 milletvekili adayı ile katıldı. Bu sayının tamamı milletvekili seçilseydi, DP'nin iktidar olması yine söz konusu değildi.

Gerginleşen 1946 seçimleri sonucunda, CHP içinde "Yeni bir parti kurulmasın ve böyle bir parti kurulursa, fazla müsamaha görmesin" tezini savunanlar ile "artık tek parti dönemi kapanmıştır, buna göre kendimizi alıştırmamız ve hazırlamamız gerekir" tezini tutanlar arasında gizli-açık mücadeleler başladı.

Dış görünüşü bakımından birinci tezin lideri Recep Peker, ikinci tezin lideri de İsmet Paşa olmuştu. İşte İsmet İnönü ve Recep Peker sürtüşmesi böyle başlamış ve sürmüştür. Bu sürtüşmeler Recep Peker'in Başbakanlığı zamanında da devam etmiştir.

O günlere ait çok ilgi çekici bir örnek vereyim:

Kurultayı'na gitmeden önce Ankara'da Recep Peker'in başkanlığında, Mümtaz Ökmen, Falih Rıfkı Atay ve arkadaşları toplanmışlar ve bu kurultayda İsmet Paşa'yı CHP Genel Başkanlığı'ndan ayırarak yerine Recep Peker'in seçilmesine karar vermişler.

Bundan sonrasını, rahmetli Mümtaz Ökmen bana şöyle anlatmıştı:

"Kurultayın toplantısından hemen sonra Muhittin Baha Pars söz alarak, artık İsmet Paşa'nın CHP Genel Başkanı olmaması gerektiğini güzel bir şekilde açıklayacak ve Peker'in kendisine telkin ettiği sözleri söyleyerek, kürsüden inecekti. Recep Peker'le ben M. Baha Pars'ın konuşmasının sonuna doğru Kurultaya gelecek ve M. Baha Pars'ın konuşmasını alkışladıktan sonra, Recep Peker söz alarak İsmet Paşa'nın CHP Genel Başkanı seçilmemesinin bir zorunluk haline geldiğini açıkça ifade edecekti. Oylara böyle egemen olarak Peker'in CHP Genel Başkanlığı'na seçilmesi sağlanacaktı.

Gelin görün ki, M. Baha Pars söz

Hıfzı Oğuz Bekata 1911'de Ankara'da doğdu. 1935'te Ankara Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Bir süre çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra 1942'de CHP'ye girerek, aktif siyasal yaşamına başladı. 1943'te Ankara'dan milletvekili seçilen Bekata, 1950'ye kadar bu görevi sürdürdü. 1957'de yeniden parlamentoya giren Bekata, 1975'e kadar TBMM'de bulundu. 1961'de Kurucu Meclis üyeliğine getirildi, 1963'te de Ankara'dan senatör seçildi. İsmet İnönü'nün koalisyon hüküetlerinde Devlet ve İçişleri bakanlığı yapan Bekata, partiiçi yaşamında Ankara il başkanlığı, Parti Meclisi ve parti TBMM Grubu üyeliklerinde bulundu,parti müfettişliği yaptı. 1933'ten 1950'ye kadar çıkan **Çığır** dergisini yayınlayan Bekata'nın **Birinci Cumhuriyet Biterken** adlı bir kitabı bulunmaktadır.

almış, kürsüye çıkmış, konuşmaya başlamış olmasına rağmen, dili de kekelemeye başlamış ve karşısında oturan İsmet Paşa'nın etkisi altında kalmış O'nu yerecek iken övmeye kalkışmış ve son sözünü şöyle bitirmişti: "Allah benim kalan ömrümü de sana versin Paşam." Ben, Peker'le beraber biraz önce salona girmiştik. Bu sözleri duyunca, Peker bana: 'Kalk Mümtaz kalk, gidelim. Bu iplikten dokuma olmaz' demiş ve mağlubiyeti kabullenmişti."

Hıfzı Oğuz Bekata İçişleri bakanlığı sırasında

• *Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte CHP içinde başlayan tartışmaları, yapısal değişiklikleri yakından yaşayan birisiniz. Özellikle 7. Kurultay'dan sonra valilerin aynı zamanda il başkanı olmalarını kaldıran karar ve örgütün değişime ihtiyaç duymasını nasıl açıklıyorsunuz? Bu arada daha önce gelişen ve Peker'e karşı muhalefeti yönelten "35'ler Olayı"nı değerlendirebilir misiniz?*

Valilerin, İl Başkanlıklarından çıkarılmasını yasaya bağlayan hareket, demokrasiye geçiş aşamasındaki içtenliği ve ciddiyeti göstermek için yapılmıştır. CHP örgütü, kendi üyelerine (bu karardan sonra) dayanarak kurulmaya yönelmiştir. CHP Grubu içinde milletvekilleri ikiye ayrılınca, İsmet Paşa'nın tuttuğu tezi savunmak üzere genç milletvekilleri 35'ler adı altında birleştiler. İsmet Paşa da 35'leri tuttu. Bununla da kalmayarak, yanına Demokrat Parti'den bir de milletvekili alıp, tarafsızlığının simgesini göstermek üzere memleketi dolaşmaya başladı. Öte yandan Recep Peker, Meclis kürsüsünden, DP Genel Başkanı Adnan Menderes'in aleyhinde sert bir konuşma yapmıştı. İşte İsmet Paşa'nın 12 Temmuz tarihinde yayınladığı Beyanname, Peker'le ipleri tamamen koparan bir demokratik belge olarak ilan edildi.

• *DP'nin iktidara gelmesiyle başlayan panik ve ardından yapılan 8. Kurultay'da önce 16 daha sonra 100 imzalı bir ıslahat önergesi veren grupta sizin de imzanız var. Aslında "15 Mayıs Demokratları" diye adlandırılan bu girişimde yeralmanızın nedenleri neydi? Parti içinde değişimden yana olan tavrınızı ve partinin hatalar yaptığına dair görüşlerinizi 9. Kurultay'da da sürdürdünüz. Genel olarak amacınız neydi? Bu dönemlerde genel sekreterlik koltuğuna oturan Kasım Gülek ve partide başka bir hareketin başını çeken Erim'i nasıl değerlendiriyorsunuz?*

Gerçekten DP'nin iktidara gelişiyle CHP'de panik oldu. Ama, şunu da açıkça belirtmeliyim ki, DP'de de bu ani ve beklenmeyen iktidarın başka yönden paniği vardı. Şöyle ki: Nasıl CHP muhalefete alışık ve hazır değil idiyse, DP de iktidara alışık ve hazır değildi. 15 Mayıs Demokratları diye adlandırılan ve basılı olarak yayımlayıp dağıttığımız "Islahat programı"nda benim de imzam var. Bunun nedeni, CHP içindeki genel çöküntüyü süratle ortadan kaldırarak, CHP'yi çağdaşlığa yönelterek ve bunun için yaşlanmaktan doğan yıpranmaları ortadan kaldırıp, ona bu yönde sağlıklı bir programla yaşam gücü vermek, siyasi hayatımızın zarureti idi.

Ben ve Islahat önergesi içinde yer alan arkadaşlar, şahıslar için, şahsî gayret yerine, doğruluğuna inandığımız CHP ıslahatını amaçlamıştık. Bu itibarla, şahısların peşinden değil, çağdaş demokratik fikirlerin yoğurduğu samimi düşüncelerin etrafında toplanmıştık.

Bu dönemde CHP'ye Genel Başkan olmayı rahmetli Şemsettin Günaltay da düşünüyordu. Rahmetli Erim, İsmet Paşa'nın ve Günaltay'ın adayı gibi bir görüntü vermişti. Buna karşı, Kasım Gülek, bilinen girişimci kabiliyeti ile Kurultay'da sıkmadığı el bırakmamıştı. İşte Kasım Gülek o günkü hava yanında, kendisinin bu şahsi gayreti ile ve bölünen oylardan yararlanarak Genel Sekreter seçildi.

• *CHP'nin parti olarak DP iktidarına karşı olan muhalefetini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu muhalefetin yürütülmesi sırasında İnönü-Gülek sürtüşmesinin parti çalışmalarına yansıması nasıl oldu? Sizin parti içindeki mücadelede Gülek'e karşı çıkışınız ve Bülent Ecevit'le birlikte parti meclisine girdiğiniz 14. Kurultay'a kadar olan süreci değerlendirebilir misiniz?*

Bir parti gecesinde Ecevit, Bekata, Satır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, DP iktidarı hazmedemedi. CHP, muhalefeti kabullenemedi. Bu çelişki, sadece sürtüşmelere değil, çatışmalara kadar gitti.

DP, 1950 seçim zaferinden sonra, CHP iktidarından kalma, her türlü imkânları kullanmanın yanında, CHP'nin aleyhinde değerlendirilecek her türlü hareketin mübalağalı propagandasını bütün yurtta yaptı. Bunun sonucu 1954 seçimlerinde de daha çok milletvekilini Meclise koymayı başardı. İşte bu durum, DP'ye yersiz bir güven getirerek karşısında bir hayli oy kaybetmiş CHP'yi, onun muhalefetini ve özellikle İsmet İnönü'yü etkisiz hale getirebilmek için, bir yanlış yola yöneldi. Bunun reaksiyonu, CHP'de gittikçe sertleşen bir karşılık oldu. Kayseri ve İstanbul olayları, Uşak hadisesi, İsmet Paşa'nın meclis oturumlarından çıkarılması, bütün bu sertlikleri arttırdı. Ve şimdi özellikle belirteyim, siyasi hayatta şart olan ve demokratik bir gelenek olan diyalog, her iki partinin liderleri arasında yapılamaz hale geldi.

Bu durumda CHP yılgınlık gösterse idi, siyasi hayattan silinirdi. Bunu gören DP, benzeri görülmemiş bir hareketin içine girdi. Ve mevcut bir iktidar partisinin, muhalefeti muhakeme ve mahkûm etmek üzere Meclis içinde "Tahkikat Komisyonu" kurdu. Böylece, her iki parti arasında diyalog olanakları da büsbütün ortadan kalktı. Mücadele kıyasıya bir hal aldı.

Bu mücadele demokratik düzenin sürmesi yerine, DP'nin iktidarda kalması ve CHP'nin parti olarak yaşayabilmesi için, bir politik savaş haline geldi. 1957 seçimleri, CHP'nin halk içindeki gücünü, Ankara'yı dahi kazanmak suretiyle artırınca, DP iktidarda kalmak için, CHP iktidara gelmek için sertleşti. İşte her şey bundan sonra oldu.

Kasım Gülek, Genel Sekreter seçildikten sonra, memlekette CHP'yi ayakta tutmak ve güçlendirmek için, kendine has metodlarla, sürekli çalıştı. Zamanla Kasım Gülek'in bu kendine has metodlarını, kendi ciddiyetiyle bağdaştırmayan İsmet İnönü, ona gerekli ihtarlarda bulundu. Kasım Gülek ise, halk arasında kazandığı şöhretin yeterli olacağı inancına kapılarak, bu ihtarları değerlendiremedi. Bu çekişmeler, sonunda parti meclisine intikal etti. Kasım Gülek'in katılmadığı bu toplantıda İsmet İnönü, Gülek'in Genel Sekreterlikten ayrılmasını, gerekçeli olarak ileri sürdü. Buna katılan parti meclisi, başka bir odada oturan Kasım Gülek'ten istifa almak üzere Avni Doğan'ı görevlendirdi. Avni Doğan gitti, Kasım Gülek'e durumu anlattı ve onun istifa yazısını alarak İsmet İnönü'ye getirdi. Böylece konu kapandı.

• *27 Mayıs 1960'ı nasıl değerlendiriyorsunuz? Kitabanızda 1960 sonrasını İkinci Cumhuriyet olarak tanımlıyorsunuz. Bundan sonra parti içinde başlayan süreci ve "Ortanın Solu" hareketini anlatabilir misiniz? Bu süreç içinde İsmet İnönü ile birlikte oldunuz. 1965'teki seçim yenilgisiyle birlikte "Ortanın Solu"na parti içinden yöneltilen eleştirilere karşı İnönü'nün tavrını anlatabilir misiniz?*

1960'ı şöyle değerlendiriyorum: Toplumların geçirdikleri her büyük olay, o olayın cereyan ettiği zaman ve koşullar içinde değerlendirilmelidir. Gerçekçilik bu olur.

Prensip olarak, askerin, devlet hayatına müdahale etmesi demokratik düzen içinde düşünülemez. İkinci bir konu, arkasında halkın desteğini görmeyen hiçbir asker ihtilale yönelemez. 27 Mayıs 1960'a gelince: Halk ve gençler sokaklara dökülmüştü. Meclis rahat çalışamıyordu. İsmet Paşa Meclis'ten (...) oturum dışarı çıkarılmıştı. Liderler arasında diyalog kalmamıştı. Kara Kuvvetleri Komutanı'nın mektubuyla, iktidar uyarılmıştı. Bütün bunlara rağmen TBMM'den CHP'nin çıkarılması için "Tahkikat Komisyonu" kurulmuştu. Size içinde bulunduğum hazin bir örnek vereyim:

İsmet Paşa ile beraber İzmir'e giden CHP'li heyet içinde ben de bulun-

dum. Trenden Uşak'ta indik. O gece Uşak'ta kaldık. Ertesi günü sabahleyin bizi İzmir'e götürecek trene binmek üzere Uşak istasyonuna geldik. Halk kalabalık olarak toplanmıştı. Tren istasyona girdikten sonra biz de binadan trene binmek üzere kalabalık arasında yürümeye başladık. Tam bu sırada İsmet Paşa'nın başını sıyıran bir taş geldi ve alnını kanatmaya başladı. Bizi uğurlamaya geldiğini zannettiğimiz halkın içinden bu ağır hareketi şaşkınlıkla görerek trene bindik. Arkamızdan taşlar yağıyordu. İsmet Paşa, vagondaki sıralardan ön sıraya oturmuştu. Yanında kimse yoktu. Gidip yanına oturdum. Sol eliyle, sağ elimi yakaladı. Eli titriyordu. Uzun süre elimi bırakamadı. İçinden, "Uşak'ı da kurtaran, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa ben miyim" düşüncesini geçirerek, kan ağladığı açıkça anlaşılıyordu.

İşte 1960 ihtilali bütün bu ve benzeri hareketlerin birikimi üzerine yoğunlaşan, halkın reaksiyonuna dayandı. O günün koşullarına göre itibar da gördü. Gönül isterdi ki, idamlar ve mahkûmiyetler olmamalıydı.

Kitabımda, 1960 sonrasını İkinci Cumhuriyet olarak tanımlamıyorum. "Birinci Cumhuriyet Biterken" gibi bir deyimden maksadım şudur: Cumhuriyetten önce kurulmuş, Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren Türkiye'de halkı çağdaşlığa götüren ve kalkınmasına güç veren neler yapılmışsa, bütün bunlarda damgası olan CHP'nin başlattığı demokratik düzen de dahil olmak üzere TBMM ve hükümet ortadan kaldırılmıştı. Cumhuriyet tarihimizde bu olay ilkti. Bu nedenle bir geçici benzetme olarak, kitabın adını "Birinci Cumhuriyet Biterken" koydum. Bununla, ikinci cumhuriyetin başlayacağı anlamını amaçlamadım.

Ortanın solu hareketi, halka iyi anlatılmadan ilk kez İsmet Paşa'nın ağzından duyulmuş oldu. Bu söz, CHP muhaliflerince, "Ortanın solu, Moskova yolu" şeklinde yaygınlaştırıldı. Bunun üzerine parti içinde iki akım kendisini gösterdi. Biri, ortanın solunu benimseyenler, diğeri benimsemeyenler.

Hıfzı Oğuz Bekata

Ben ve benim gibi düşünen arkadaşlar, sosyal adaleti, sosyal dengeyi, sosyal kalkınmayı amaçlayan ortanın solunu benimseyerek savunduk. Sayın Bülent Ecevit'e ve onun etrafında toplanan zümreye güvenmediğini açıkça ilan eden bazı arkadaşlar ise, örneğin Güven Partisi'ni kurmak suretiyle CHP'den ayrıldılar.

1965 seçimlerindeki CHP mağlubiyeti, 1950 seçimlerinden daha ağır oldu. Nitekim 1950'de oyların yüzde 39.9'unu alan CHP'nin oy oranı 1965 Seçimlerinde yüzde 28.7'ye düştü. İşte bunun üzerine yenilgi sebeplerinin başında "Ortanın solu" deyiminin de geldiğini ileri sürenlere karşı İsmet Paşa, sol cereyana sahip çıkmak suretiyle, bu tez etrafında toplananları korudu.

• *"Ortanın Solu" hareketi ile başlayan İsmet İnönü ve Bülent Ecevit beraberliğini, parti içindeki muhaliflere karşı yürüttüğü mücadeleyle birlikte daha sonra 1970'lerde karşı karşıya gelen bu iki insanın yaşadıkları süreci yakından izleyen biri olarak değerlendirebilir misiniz?*

Bülent Ecevit'in ve onun etrafında toplanan hizipleşmiş ekibin karşısına çıkmak isteyen CHP kanadının ilk açık sesini Adana'da Dr. Kemal Satır'dan duyduk. Bunun üzerine İsmet Paşa'ya "Aman Paşam, buna meydan vermeyiniz, parti bölünecek" şeklinde başvurular yapıldı. İsmet Paşa, bunu üzerine Kemal Satır'a haberler ulaştırarak, Ankara'ya davet etti. Kemal Satır Ankara'ya döndükten sonra, İsmet Paşa, Kemal Satır'a, "partinin bölünmesine sen sebep olma, Ecevit'le alakâlı önlemleri ben alırım" sözünü vermiş. Buna rağmen Bülent Ecevit, Genel Sekreter olarak etrafında topladığı arkadaşlarla birlikte, parti teşkilâtını ele geçirmek için, bütün girişimleri yapmıştı. Bu hareket giderek büyüdü ve İsmet Paşa'nın CHP Genel Başkanlığı'ndan ayrılması fikri öncelik kazanmaya başladı.

Bu arada ben, Doğan Barutçuoğlu ile Sayın Ecevit'e şu mesajı yolladım: "İsmet Paşa'nın CHP Genel Başkanlığı'ndan uzaklaştırılması parti içinde ve halk arasında olumlu etki yapmaz. Tüzükte değişiklik yapalım, Genel Başkan yardımcılığı müessesesini kuralım. Kendisini bu göreve seçelim. Bu kritik dönemi olay çıkarmadan geçirelim." Barutçuoğlu bana, bu önerime razı olmadıkları yanıtını getirdi.

Daha önce ben, İsmet Paşa'yı ziyaret ederek kendisine; "Bülent Ecevit ile aranız kesin olarak açıldıysa, bu iç konuyu memlekete yaymak ve kurultayda tartışma konusu yapmak, parti genel başkanıyla, genel sekreteri,

halkın ve partinin huzurunda karşı-karşıya getirmek yerine, acaba kendisini genel sekreteriniz olarak davetle, özel bir konuşma yapsanız ve anlaşmanız kesinlikle mümkün olmayacaksa, istifasını isteseniz daha uygun olur" dedim.

İsmet Paşa, Kurultaydan olumlu sonuç alacağı inancını taşıdığı için olacak bu yola girmedi. Bir partinin genel başkanı ile genel sekreteri arasında diyalog kalmaz ve bir politik savaş başlarsa, nerede ve nasıl biteceğini önceden kestirmek mümkün değildir. Burada da bir anımı söyleyeyim:

İsmet İnönü, kurultayı kaybederek, CHP Genel Başkanlığı'ndan ayrıldıktan birkaç gün sonra CHP'den de ayrıldı. Ben, yine kendisini ziyaretle; "Kurultayda Bülent Ecevit kazanınca, yürüyüp elini sıkarak onu kutladınız, sonra da istifa ettiniz, neden bunu yaptınız" diye sordum. Bana; "Sen nasıl yorumluyorsun" diye sordu. Yanıtım şu olmuştu: "Herhalde, demokrasiye saygınızdan dolayı Ecevit'i kutladınız. Ve kendinize saygınızdan dolayı da CHP'den istifa ettiniz" deyince Paşa; "Sen böyle düşünüyorsun da bana niye soruyorsun" yanıtını vermişti.

• *40'lı yıllardan 70'lere uzanan uzun bir siyasi serüveniniz var. Türkiye'de siyasal yaşamda önemli dönemeçleri yaşamış, askeri darbeleri görmüş bir kişi olarak genel olarak ordu ve siyaset ilişkilerini özel olarak da ordu-CHP ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?*

Normal olarak asker siyasetin dışında kalır. Temel kural budur. Fakat bizde özellikle son günlerde asker-sivil ilişkileri üzerinde duranlar, yanlış bir yolun yolcusu olmuşlardır. Sivili askere, askeri sivile karşı kullanmak isteyenler son derecede tehlikeli ve memleket için zararlı yorumlar yapmaktadırlar.

Sorunuza geçmeden, bu girişi yapmak gereğini duydum.

Benim Meclis'e girdiğim 1943 yılında, Meclis'te gördüğüm manzara şu idi: Kurtuluş Savaşı'mızın hemen bütün kahramanları Meclis'te idi. Bundan sonraki aşamalarda da ordu içinde yer alan değerli askerlerimiz Meclis'te de yer aldılar. Çünkü onlar da bu memleketin evlatları olarak bu yoldan siyasette rol sahibi olmuşlardır, bu da normaldir. Anormal olan askerin silah gücüyle siyasete girmesi ve egemen olmasıdır.

Demokrasimizin bütün koşul ve kurallarıyla uygulanmasına geçilmediği dönemlerde askerin bazı müdahaleleri olmuştur. Bunu o günün koşulları içinde gerçekçi olarak yorumlamak gerekirse, bizzat siyasetçilerin ve halkın desteklemediği hiçbir hareket başarılı olamaz.

Zamanla bunlar anlaşıldı ve artık siyasilerin askeri tahrik etmesi ve halkın bu yola girmesi söz konusu olamaz duruma geldik. Bugünün şartı şudur: Siyasetçi, demokrasiyi kişilerin ve partilerin aracı yapmaktan çıkıp, milletin amacı yapmasını bilerek, gerçek demokrasiye bağlı ve sadık kalmalıdır. Şu örnek geçmişteki ilişkiyi aydınlığa kavuşturmaya yeter: Türk Devleti'nin Cumhurbaşkanları Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Cemal Gürsel, Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk asker idiler.

Kâzım Özalp, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Orbay T.B.M.M. ve Kurucu Meclis başkanları idiler ve askerdiler. Rauf Orbay, İsmet İnönü, Recep Peker Başvekillik koltuğunda asker kökenli olarak oturmuşlardır. Bütün bunlar Kurtuluş Savaşı'nın ve Millî Mücadele'nin tabii sonuçları idi.

Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetten evvel kurulmuş bir partidir.

Türkiye'de yapılan bütün ilerleme hareketlerinde ve çağdaşlık yolunun açılmasında CHP'nin rolü vardır. CHP'nin Genel Başkanı Atatürk idi. Sonra İsmet İnönü oldu. Tek parti döneminde Mareşal Fevzi Çakmak ordunun başında saygın bir otorite idi. CHP ve ordu ilişkileri hiçbir zaman sokağa düşürülmemiş ve en yüksek itibar noktasında tutulmuş ve asla tartışma konusu yapılmamıştır.

• *Kuruluşundan bu yana CHP içinde tutucu kanada yakın olanlar ile yenilikçi ve devrimci kanattan olanlar arasında bir mücadele olmuş, bu arada orta yolu tutturan gruplar da parti içinde varolmuşlardır. İç çekişmelerin yaşanmaya başladığı 1946'dan partinin kapatılmasına kadar gelen süreç içinde daha*

çok hangi kesimin partiye hakim olduğu inancındasınız?

1946 bir çalkantı döneminin başlangıcı idi. Bir yandan kurulduğu günden beri iktidar olan CHP çok çeşitli etkenlerin baskısı altında iktidarı, farkında olmadan devretme yoluna girmiştir. Öte yandan Demokrat Parti kurulmuş ve siyasi hayatımızda başı çekmek gayretleri içindeydi. İşte bu görünüş CHP'de de bazı bölünmelere yolaçan düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir kısım CHP'liler bunun böyle gitmeyeceği ve mutlaka bir ıslahata ihtiyaç olduğu görüşünde idiler. Diğer bir kısım partililer ise, demokrasiye ve birden fazla partiye, meydanı boş bırakmamak önlemleriyle CHP'nin güç kazanacağını savunuyorlardı.

İsmet İnönü yenilikçilerle işbirliği yaparak, 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayınlamış ve hem demokrasinin, hem de CHP'nin ancak bu yoldan ilerleyebileceği bayrağını açmıştır. Bu suretle giderek yenilikçiler CHP içinde egemen olmuşlardır.

• *Türk siyasal hayatında CHP'nin yerini kısaca özetleyebilir misiniz? Şimdi aynı mirası sürdürdüğünü öne süren parti ile devleti kuran parti arasında yapısal ayrımlar var mıdır? Varsa nelerdir?*

Türk siyasi hayatında CHP, Milli Mücadele'den başlayarak her alanda etkili olmuş büyük bir siyasi kuruluştur. Hedefi Atatürk'ün yolunda inkılaplara sahip ve sadık çıkarak çağdaşlığın ve demokrasinin yolunu açmak idi. 1950 yenilgisini de göze alarak bu yolda içtenlikle mesafe almıştır.

Burada önemli bir konuyu dile getirmenin zamanıdır:

Bir parti, programına bağlı kalmak ve bu programı gerçekleştirecek sağlam ekiplere dayanmak zorundadır. Tek Adam'lar devri kapanmıştır. Söz buraya gelmişken CHP'nin bugünkü duruma gelmesi nedenini de yukardaki yoruma bağlayacağım.

Bülent Ecevit CHP içinde sağlam ekipleri oluşturmak yerine, hiziplerin başı olmuştur. Bunun tabii sonucu olarak Ecevit, bu hiziplerden, bu hizipler de Ecevit'ten kopmuşlardır. Bugün Ecevit CHP'den ayrılmıştır fakat ordusu olmayan bir komutan gibidir.

Erdal İnönü de SHP içinden bir CHP çıkararak partiyi bölmüştür.

Bugünkü durumda bütün bu ve benzeri sıkıntıların içinden çıkabilmek için ciddi aşama geçiriliyor.

Sosyal Demokrasiye, Türkiye'nin dün olduğundan fazla bugün ihtiyacı var. Buna inanmış olan partililerin ve halkın güveneceği ekiplerin kişisel çabaları bir yana atıp, örnek politikacılar olarak kendilerini göstermeleri şarttır. Henüz bu aşamaya ulaşıldığı söylenemez. Ancak, şu gerçek iyi bilinmelidir. Halkımızın CHP'ye yönelmesi buna bağlıdır.

• *Sayın Bekata, son olarak bize hayat hikayenizi özetleyebilir misiniz?*

Gençlik çağında politikaya yakın ilgi duydum. Bunda 17 yıl yayınladığım *Çığır* dergisinin de rolü oldu.

1942'de CHP'ye girdim. Ve hiç parti değiştirmeden bugüne geldim.

1943'te Ankara'dan Milletvekili seçildim. 1950 dışındaki seçimleri kazanarak 1975'e kadar 26 yıl Mecliste görev yaptım. 1975'ten itibaren seçimlere katılmadım.

CHP'nin Ankara İl Başkanlığı, sürekli olarak Parti Meclisi ve TBMM Grubu Yönetim Kurulu üyeliği, Senato Grubu Başkan Vekilliği, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Çorum ve Konya Parti Müfettişliği yaptım.

Cumhuriyet Senatosu'nda Bütçe Plân ve Dışişleri Komisyonları Başkanı oldum. İsmet İnönü Hükümetlerinde Devlet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, uzun süre Millî Savunma Bakan Vekilliği ve Hükümet Sözcülüğü yaptım. Sanırım bugün yaşayan CHP'lilerin en kıdemlisi benim. Bu nedenle, geçmişten, bugünden ve gelecekten sözetmek benim görevimdir.

CHP'nin en sağlam ve istikrarlı dönemi Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı ve İsmet İnönü'nün Başbakanlığı dönemidir. Vatanın kurtuluşunda rolü olan CHP, Türkiye'nin her alanda ilerlemesi, gelişmesi ve çağdaş bir yaşama girmesinde de büyük rol sahibidir. İlk büyük muhalefet partisi Demokrat Parti de CHP'den çıkmıştır.

Atatürk'ten sonra 1960 yılına kadar CHP, İsmet Paşa'nın başkanlığında bütünleşmiş büyük bir ekipti. Yavaş yavaş hiziplere dönüştü. Öylesine ki zamanla hizipler üç parti oldu. SHP, CHP, DSP gibi. CHP'yi dışardan kimse bölmedi, kendi içinden bölündü.

İşte CHP'yi bugünkü duruma bu şahıslar ve hizipler arasındaki çekişme düşürdü. Üzülerek söylüyorum: Hâlâ devam ediyor.

CHP'nin muhalefet kazanı, dışarda değil, kendi içinde kaynar.

Oysa artık Hikmet Çetin'in dediği gibi, partilerde insanüstü adamlar aranmamalıdır. Partililer, kişilerin ya da hiziplerin arkasından giden çömezler olmaktan çıkmalı, parti programları üzerinde birleşen ve bu programın gerçekleşmesine çalışan kişiler olmalıdır.

Türkiye'nin gerçek bir Sosyal Demokrat harekete ihtiyacı var. Bunun için, Sosyal Demokratlar, ciddî ve çağa uygun bir program içinde ve etrafında toplanmalıdırlar. Bu programı uygulayacak güven verici, samimi, inanmış, iradeli ekiplerle, halkın huzuruna çıkmak zorundalar. Çünkü iktidara da başka türlü gelinemez. Sosyal Demokratların iktidara yönelmesi ya da Ana Muhalefet Partisi olması, bu dirence bağlıdır. Böyle olamazsa, Sosyal Demokratlar, her iki halde de ANA olmaz, YAMA olurlar. Ve Sosyal Demokrat hareket, güç kazanarak gelişmekten çok, yıpranarak örselenir.

İşte Sosyal Demokratlar, yani CHP, her şeyden önce bu bilincin sorumluluğunu yürekten duymalıdır.

Tarihsel Süreç İçinde

CHP ve Örgüt Yapısının Nitelikleri

ARSEV BEKTAŞ

Partilerin örgütsel özellikleri, gerçekte onların kökenlerini, gelişmelerini ve içinde bulundukları toplumsal-siyasal çerçeveyi yansıtır. Bu çerçevenin temeli ise o toplumun siyasal kültürüdür. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'de de İttihat ve Terakki'nin ve Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin izleri bulunmaktadır. Bu izler yalnız tüzüklerdeki benzerliklerle sınırlı kalmayıp, partinin eylemlerine de yansımıştır. CHP'de parti örgütlenmesi, özellikle tek parti döneminde, otoriter bir düzen içinde işlemiştir. Parti lideri ve merkez yönetimi, partinin genel siyaset ve stratejileriyle ilgili önemli kararların belirlenmesinde her zaman etkin olmuşlardır.

Bu çalışma Türk siyasal sisteminde önemli roller oynamış olan CHP'nin örgüt yapısının temel niteliklerini özetlemeyi amaçlamaktadır. İnceleme dönemi olarak, temelde, 1980 askerî müdahalesine kadar olan dönem ele alınmıştır. Bununla birlikte CHP, siyasal partilerin tümünü daha sonra kapatacak askerî müdahaleden yaklaşık oniki yıl sonra yeniden açılarak, siyasal yaşamımızda yeniden faal bir örgüt haline gelmiştir. Bu gelişmeler henüz çok yeni olduğu için yeni CHP hakkında yorum yapabilmek bir hayli zordur. Ancak gene de eski örgütsel yapının bu yeni oluşumda sürdürülmeye çalışıldığı söylenebilir. Şimdi kuruluşundan itibaren CHP'nin örgütsel yapısının genel nitelikleri üzerinde duralım.

Arsev Bektaş, M.Ü. İletişim Fakültesi Öğretim Üyesidir.

Tek Parti Dönemi (1923-1996)

Bir anlamda CHP, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin ilk evrelerinin temel ekseni olmuştur ve "Türk Siyasal Yaşamı" bu eksen etrafında şekillenmiştir. Bu parti kuruluşundan kapanışına kadar geçen, ülkemizdeki kurumlar için uzun sayılabilecek sürede, Türkiye'nin yeniden yapılanması ve yönetiminde önemli roller oynamıştır. CHP, Cumhuriyetin ilk partisidir ve bu partinin oluşumu, temelleri, savunduğu ilkeler ve bu partideki gelişmeler anlaşılmaksızın Millî Mücadele ve Cumhuriyet tarihimizin tam anlamıyla anlaşılabilmesi mümkün değildir.

9 Eylül 1923 tarihinde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin devamı olarak Mustafa Kemal tarafından kurulan Halk Fırkası, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilânından sonra bu gelişmeye uygun olarak 10 Kasım 1924'de adının başına "Cumhuriyet" kelimesini eklemiştir. CHP (CHF) yirmi yedi yıl boyunca kesintisiz iktidarda kalmıştır. Bu parti, kısa süreli Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925) ve Serbest Fırka (1930) bir kenara bırakılırsa, 1946 yılında çok partili yaşama geçilinceye kadar otoriter rejimin tek partisi olarak varlığını sürdürmüştür. Genel bir ifadeyle 1923-1946 dönemi CHP'nin kendisini meşru kılma çabası ve Mustafa Kemal'in başlattığı modernleşme hareketinin öncülüğünü yapmasıyla geçmiştir.[1]

1931 yılından itibaren CHP tek parti olarak konumunu sağlamlaştırmaya başlamış, parti içi ve dışı muhalefet sınırlanmıştı. 1923-1946 yılları arasında parti önce Mustafa Kemal Atatürk, O'nun ölümü sonrasında ise İsmet İnönü'nün genel başkanlığında siyasal iktidarı elinde tutmuştur. Bu süreç içinde Karpat'ın da belirttiği gibi parti-hükümet ayrımını yapabilmek mümkün değildir: "Bu dönemde hükümet, devlet ve parti

30'lu yıllarda partinin yeni mebusları

birbirleri ile iyice özdeşleşmiştir. Türkiye'nin başarısı partinin başarısıdır. Bu durum parti tarafından tek parti-tek ülke-tek lider sloganı ile vurgulanmıştır."[2]

Belirtilen dönemde CHP'nin örgütsel yapısı birçok bakımdan temsil ettiği otoriter rejimin genel niteliklerini yansıtır.[3] CHP'nin Ankara'daki merkeziyle kırsal kesimdeki örgüt birimleri arasındaki çift yönlü iletişim çok sınırlı olmuştur. Yerel parti yönetimlerinden genel merkeze ulaşması gereken istekler ve tepkiler sağlıklı bir biçimde iletilememiştir. Parti kurultayları ise partinin topluma yönelik güç gösterilerine dönüşmüştür.

Tek parti döneminde CHP, yüksek bürokratları, subayları ve yerel eşrafı parti örgütüne sistemli bir biçimde dahil etmiş ve partinin merkez yönetim birimlerinde bulunan kilit pozisyonlar ilk iki gruba mensup üyelerin egemenliğinde kalmıştır. Taşradaki parti yerel teşkilâtı ise eşraf ailelerinden gelen kişiler tarafından ele geçirilmiştir. Dolayısıyla, partinin sosyal tabanının genişletilmesi açısından pek fazla çaba gösterilmemiştir. Partinin taban olarak eşraf ve bürokrasiye dayanan tarihsel bir çizgi izlemesi, onunla kitleler arasında yakın ilişkilerin kurulmasını engellemiştir.[4]

Partinin seçkinci örgüt yapısı içerisinde siyasal hareketliliği ve değişimi sağlayabilmek çok zor olmuş ve yeni isimlerle, tanınmamış kişilerin parti kademelerinde yükselme şansları son derece sınırlı kalmıştır. Özetle parti bir komite partisi niteliği taşımıştır. Tek parti dönemi süresince CHP, devletin yerel örgütlemesine karşılık gelen bir örgütlenmeye sahip olduğundan, yerel parti örgütlenmeleri kitlelerden bağımsız, eşraf ve parti-devlet görevlileri koalisyonu görünümünü taşımıştır. Türkiye'de siyasal partilerin örgütsel yapılarının genel niteliği; partilerin kökenleri, gelişme süreçleri ve siyasal sistem içerisindeki konumları ile doğrudan ilgilidir. Sadece CHP değil, Türk siyasal partilerinin hemen tamamı parlamento içinde doğan partiler sınıflamasına girmektedirler. Partilerinin merkez ve yerel örgütlerinin oluşturulması İttihat ve Terakki'nin siyasal yaşamı tekeline alışından itibaren eşrafın ve yerel seçkinlerin egemenliğine girmiştir. 1940'lardan itibaren yeni toplumsal grupların siyasal yaşama dahil olmalarına karşın bu özellik devam etmiştir.

Çok Partili Yaşam (1950-1981)

1945 yılı sonları ile 1946 yılı başları çok partili yaşama geçiş sürecinde hareketlenme dönemini teşkil etmiştir. CHP çok partili siyasal yaşama geçiş kararı alındıktan ve özellikle Demokrat Parti (DP) kurulup, örgütlenmeye başladıktan sonra bir uyum sorunu ile karşılaşmaya başlamıştır. 1946 yılından itibaren hemen her kurultayda çeşitli tüzük değişiklikleri yapılmış ve tek parti döneminden kalan bazı hükümler tasfiye edilerek parti kendisini çoğulcu demokrasiye uydurmaya çalışmıştır.

1950 seçimleri sonrasında ise CHP bir muhalefet partisi olarak siyasal yaşama devam etmek zorunda kalmıştır. 1950-1953 yılları, CHP'nin örgüt olarak muhalefet partisi konumuna ve görevine kendisini alıştırma dönemi olmuştur. 1951 Kurultayı'nda partinin yerel örgütlenmesi hakkındaki tüzük maddelerinde önemli değişiklikler yapılmış ve otoriter niteliklerinden arındırılan parti, çoğulcu rejimin bir kuruluşu haline getirilmiştir.

Parti, 1927'den itibaren iktidarın merkezde toplandığı bir örgütsel yapı taşımıştı. Parti lideri, yakın çevresindeki güçler dengesine bağlı olarak, merkez yürütme kurulu üyelerini ve milletvekili adaylarını bizzat kendisi belirlemekteydi. Kurultaylar seçimlere yönelik çalışmalardan ziyade tanışma için önemliydi. Yerel parti örgütleri ise çok az sayıda faaliyeti gerçekleştiren komiteler biçiminde örgütlenmişti. Parti içi demokrasi, partiyle devlet içiçe geçmiş olduğundan sözkonusu değildi. DP'nin yerel örgütleri ön plâna çıkaran eğilimlerin-

Bülent Ecevit 50'li yıllarda

den etkilenen CHP'nin yerel örgütleri, ilk kez olarak merkez yönetim birimlerinin aday belirlemesine karşı çıkmış ve bu alandaki yetkiyi eline geçirmiştir. Ayrıca parti meclisi, parti lideri ve parti genel sekreterini seçme hakları kurultaya devredilmiştir.[5] Ancak, 1954'e dek tüm çabalara rağmen yerel örgüt organları partiye yeni bir görünüm kazandıramamışlardır. 1954 seçimlerinde bile CHP kadrolarının seçkinlerden oluşması muhalifleri tarafından vurgulanmıştır.

CHP kadrolarında yenileşme 1954 seçimlerinden sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Gençleşen kadrolar, bir yandan örgüte canlılık kazandırırlarken, diğer yandan tedricen parti yönetiminde etkili olmuşlar ve 1965 sonrası parti-içi gelişmelere yön vermişlerdir. 1961 seçim sonuçları, sağ oyların bölünmesi nedeniyle, CHP'yi en çok oy alan parti konumuna getirmiş (% 37) ve karmaşık siyasal olaylar ile sistem dışı müdahaleler sonucunda CHP İsmet İnönü başkanlığında koalisyon hükümetleri kurulmasında öncü rol oynamıştır. Aslında 1961-1965 yılları arasında kurulan koalisyon hükümetleri ihtilâl yönetiminden yeniden demokra-

Devrimci Gençlik, Gençleşen Parti

Bülent Ecevit

Çok partili hayatın tehlikeli tavizlerine karşıt devrimlerin korunmasında sorumluluğu en başta gençlik, basın ve Cumhuriyet Halk Partisi bölüştüler. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, iktidarda olduğu gibi muhalefette de bu sorumluluğu yüklenmesi tabiî idi. Çünkü devrimler kendi eseriydi. Devrimlerin korunmasında sorumluluğu omuzlarından atmakla kendi kendini inkâr etmiş olurdu.

Genellikle basının devrimlere sahip çıkışı, devrimlerin gönüllü bekçileri oluşu ise, Türkiye'de Cumhuriyetle kurulan yeni düzenin artık en sağlam teminata kavuştuğunu gösterir.

Bu bakımdan, muhalefette geçirdiği 8 yıl, Cumhuriyet Halk Partisi için, 27 yıllık çabanın boşa gitmediğini görme vesilesi, 27 yıllık bir ülkü savaşının zaferini kutlama devresi olmuştur.

Çok partili hayata geçildikten sonra, aydın gençlik ve bağımsız basın, CHP'yi bugünkü kadar topluca desteklemedikleri yıllarda bile, devrimlerin sorumluluğunu CHP ile bölüşmüş, CHP'nin en değerli eserine CHP kadar sahip çıkmış, CHP ile, belki farkına varmadan gaye beraberliği yapmışlardır.

Çok partili demokratik hayat çığırını açmayı, CHP 1924'te ve 1930'da da denemişti. Fakat o yıllarda, devrimlerin bekçiliğini CHP ile bölüşebilecek unsurlar henüz etkisiz bir azınlıktı.

1945'de yeni bir denemeye geçildiğinde ise, Cumhuriyet Türkiye'sinde yetişmiş devrimci bir kuşak oy kullanabilecek çağa varmıştı. Hele şimdi bu kuşak siyasette sesini duyurabilecek, idarede yavaş yavaş kilit noktaları tutabilecek, basında sütunları doldurabilecek çağa ve çokluğa varmıştır.

Nitekim 1957 seçimleri, Türk politikasında bu yüzden bir dönüm noktasına ulaşıldığını gösterdi. 1957 seçimlerine kadar, irtica eğilimlerini okşamanın, devrimlerden taviz vermenin, oy çekici bir yol olduğuna inanılabilirdi. Son seçimlerde ise, böyle tavizler sayesinde kazanılabilecek oyların böyle tavizler yüzünden kaybedilecek oyları artık aşamayacağı görüldü. Seçim kampanyasında DP'nin irtica istismarcılığını en ileri götürdüğü bazı illerde bile seçimi ya CHP kazandı, ya da aradaki fark hissedilir ölçüde azaldı.

Türkiye'de zaman devrimlerin lehine işlemekte, devrimlerden verilecek tavizlerin, zaman geçtikçe, bir partiye kazandırabileceğinden daha çok oy

GÜNÜN IŞIĞINDA

BÜLENT ECEVIT

DEVRİMCİ GENÇLİK, GENÇLEŞEN PARTİ

Ecevit'in Ulus'ta "Günün Işığında" adlı köşesinde yazdığı yazı.

kaybettireceği anlaşılmaktadır.

Öyle ki, meselâ lâikliğe aykırı bir teklif Demokrat Parti'li bazı milletvekillerince Meclis'e getirilse ve bazı DP'li milletvekilleri böyle bir teklifin görüşülmesinden, B.M.M. kürsüsünü bir vaaz kürsüsü haline getirmek için faydalanmak istese bile, aynı partinin Meclis'teki çoğunluğu, böyle bir teklifi reddetmekle kazanılacak siyasi itibarın, benimsemekle kazanılacak itibardan daha üstün olduğunu artık anlamış görünmektedir.

Nurculuk hareketini körükleyip siyasete âlet etmekle de DP 1957 seçimlerinde iki-üç ildeki oylarını arttırmış olabilir. Fakat şimdi bu harekete karşı ve bu hareketin siyasi maksatlarla körüklenmesine karşı, memleket ölçüsünde, hele gençlik saflarında ve bağımsız basında uyanan şiddetli tepki, oynadığı siyasi kumarın pek tehlikeli olduğunu, Nurculuğu desteklemenin kendisine, iki-üç ilde oy kazandırsa bile, memleket ölçüsünde ağır bir darbe indirdiğini DP'ye göstermiş bulunsa gerektir.

Gerçi irtica, Türk toplumu için henüz bir tehlike olmaktan, hele ilerlememizi, kalkınmamızı ağırlaştırıcı bir unsur olmaktan çıkmış değildir. Fakat demokratik bir düzen içinde önlenmesi imkânsız bir tehlike olmaktan çıkmıştır.

İktidardaki parti irtica ile işbirliğini yer yer devam ettirse bile, gençlik, basın ve CHP sorumluluklarına bağlı kaldıkça, bu memlekette irtica cephesi her gün biraz daha gerileyip zayıflamağa mahkûmdur. 19 Mayıs, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya, Türk milletininse yeni bir hayata ayak bastıkları günün yıldönümüdür. Bugünün gençliği o yeni hayatın yetiştirdiği kuşaktır. Devrimleri korumakla, kendi dünya görüşünü, kendi hayat tarzını, kendi hayat hakkını korumuş olmaktadır. Öyle ki, bugünün gençliği için devrimleri korumak, bir ülkü uğrunda savaşma zorunluluğu olmaktan çıkmış, nefis müdafaasının bir gereği haline, bir hayat mücadelesi haline gelmiştir.

Gençliğin, şimdi Cumhuriyet Halk Partisi'ni, bu hayat mücadelesinde kendisini destekleyen en güvenilir siyasi kuvvet olarak tanınması, 39 yıl önce Anadolu'ya ayak basan Mustafa Kemal'in partisini yeniden gençleştirmiştir.

Ulus, 19 Mayıs 1958

İsmet İnönü DP'den ve CMP'den istifa edenlerle birlikte.

tik rejime dönülmesi çabalarının ürünleridir. Bununla birlikte CHP koalisyon hükümetleriyle de olsa on beş yıldır uzak kaldığı iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır.

1964 yılında İnönü ve partinin lider kadroları parti ideolojisini "Ortanın Solu" olarak belirlemişlerdir.[6] Bu durum ortanın solunda bir parti olma ve bu doğrultuda partinin ideoloji ve programını değiştirme anlamına gelmemekte, sadece partinin varolan ilkelerini 1960 Ihtilâli sonrasında moda olan kavramlarla (örneğin cumhuriyetçilik, demokrasi, plânlı ekonomi, sosyal adalet) yeniden şekillendirmektedir. "Ortanın Solu" sloganı ile oluşturulmaya çalışılan yeni imaja karşın CHP, 1965 seçimlerinde yenilgiye uğramış, bununla birlikte seçimlerden sonra bütün çabalar "Ortanın Solu" yaklaşımını CHP'nin programına sokmak yolunda harcanmıştır.

CHP, artık, Kurtuluş Savaşı'ndan beri süregelen "ağa, eşraf, büyük toprak sahibi" kişilerden kesin olarak uzaklaşmak, emeği ile geçinen, köylü, işçi, esnaf, dar gelirli halk kitlelerine yaklaşmak, onların desteğinde iktidara gelmek çabası içindedir. Bu gelişme CHP'nin geleneksel destekçileri ve görüntüsünden kurtulmak istemesinin açık belirtisidir. Özellikle 1970 sonrasında partinin yönetim kadroları da geleneksel yöneticilerinden ve ulusal seçkinlerden arındırılmış, tüm kadrolar yenilenmiştir. Bununla birlikte 1973 seçimleri, CHP'nin seçkinlerin, üst düzey bürokratların ve büyük toprak sahiplerinin partisi olma niteliğini hâlâ sürdürdüğünü göstermiştir. Aynı zamanda partinin yerel örgüt üyeleri "Ortanın Solu" siyasetinin temel ilkelerini kitleye anlatmakta ve bu konuda kitleyi aydınlatmada yetersiz kalmışlardır.

14 Mayıs 1972'de Bülent Ecevit parti genel başkanı seçilmiş ve kısa bir süre sonra CHP'nin "Ortanın Solu" ideolojisinin yerini "Demokratik Sol" yaklaşımı almış, daha sonra bu ikisi "Sosyal Demokrasi" ifadesi altında birleşmişlerdir. Sosyal demokrat hareket parti örgütünün de demokratikleşmesini sağlamıştır. 1973 ve 1977 seçimleri, CHP'nin yenileşen örgütü ve kitlelerle iyi iletişim

kuran lideriyle sağladığı başarıları ortaya çıkarmıştır.

Özellikle 1977 seçimleri, CHP için bir öncekinden daha büyük bir başarı ile sonuçlanmıştır. Parti, % 41'lik oy oranıyla en çok oy alan parti olmuş, ama bu onu gene de iktidar partisi durumuna getirmemiştir. Başarısız hükümet denemeleri ve özellikle 1979 ara seçimleri CHP için gerileme ve yeniden oy kaybı sürecini başlatmıştır. 12 Eylül 1980 askerî müdahalesi sonrasında tüm siyasal partilerin faaliyetlerinin durdurulması ve 15 Ekim 1981 tarihinde alınan kapatma kararı ile CHP'nin 1923'den 1981'e kadar süren yaşamı onbir yıllık bir kesintiye uğramıştır.

1960 Sonrasında CHP'nin Örgütsel Nitelikleri

Üyelik

Türk siyasal partilerinin örgüt yapıları biçimsel olarak birbirine benzemektedir. Bu benzerlik büyük çapta Siyasal Partiler Kanunu'ndan (SPK) kaynaklanmaktadır. 1961 Anayasası çerçevesinde 12.7.1965 tarihinde çıkarılan 648 sayılı SPK partilerin iç örgütlenmelerini ve bu alanda uyulması gereken kuralları düzenlemiştir. Böylece tüm siyasal partilerin aynı biçimde örgütlenmeleri zorunlu tutulmuştur. Diğer taraftan CHP, Türk siyasal hayatının en eski partisidir. Gerek SPK öncesi ve gerekse de sonrasında kurulan tüm partiler kendilerini CHP ile örgütsel alanda uyum sağlamak zorunda hissetmişlerdir. CHP devletin oluşturduğu bir parti, bir gelenek olmuştur. Bu nedenle içinden doğan veya dışında oluşan tüm partilerin örgüt yapıları ve iç düzenlemeleri onunkine çok benzemiştir.

CHP kitle partisi haline gelmesini sağlayacak yapısal düzenlemelere gitmek yerine kadro partisi özelliğini korumayı tercih etmiştir. Parti geçmişinde ve hatta günümüzde düzenli üye kayıt sistemine sahip olamamıştır. Dolayısıyla, malî kaynakları da devlet yardımına ve kişisel bağışlara dayanmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak nüfuz ve varlık sahipleri parti içinde etkin konumlara gelmişlerdir.[7]

Cumhurreisi ve Milli şef İnönü II. Dünya Savaşı yıllarında

Parti örgütünün temeli "delege" sistemine dayanmaktadır. Delegeler yerel düzeyde karara bağlanan her konuda söz sahibi oldukları gibi parti yöneticilerinin seçilmesinde de etkili olmuşlardır. Böylece kişisel ve örgütsel çıkarlar da partinin il ve ilçe örgütlerinde ön plana çıkmışlardır. Partinin yerel örgüt liderlerinin seçmenlerin kaynak dağılımına ilişkin beklentilerini algılamaları açısından kırsal ve kentsel örgütler arasında herhangi bir fark yoktur. Diğer taraftan SPK'ya göre partinin en alt kademe teşkilâtı ilçe örgütüdür. 1961 sonrasında partinin bucak, mahalle ve köylerde örgüt oluşturmasının yasaklanmasıyla faaliyetlerde aksamalar olmuş ve bir boşluk doğmuştur. İl ve ilçe örgütlerinde çalışanların köylerle iletişim kurmalarına gerek kalmamış ve delege seçimlerini kapalı odalar, masa başında gerçeleştirme geleneği oluşmuştur. Bu nedenle parti içi seçimler ve aday yoklamaları tüm inandırıcılıklarını kaybetmişlerdir.[8]

Her ne kadar CHP içinde 1970'den itibaren sosyal demokrat parti modeline doğru dönüşümler görülmüş ve her kurultay tüzük değişikliklerine sahne olmuşsa da parti kadro partisi olma niteliğinden kurtulamamıştır. 1965'te ortanın solu siyaseti ile başlayan ve 1972'de en önemli sonucunu veren gelişmeler parti içinde sürekli bir gelişimi zorunlu kılmıştır. 1950 yılından itibaren 1974'e kadar CHP kurultaylarınca gerçekleştirilen tüzük değişikliklerinde genellikle iç kavgaları önleme amacı dikkati çekmiştir.[9] Ancak, 28 Haziran 1974 Kurultayı parti tarihinin dönüm noktalarından birisi olmuştur. Batı Avrupa ülkelerinin sosyal demokrat partileri örnek alınarak mevcut yapı bunlara uydurulmak istenmiş; parti temel siyasetinin tüzüğe yansıtılmasına, merkez-örgüt bütünleşmesinin belgelenmesi ve sağlam temellere oturtulmasına, partiüye sürtüşmelerinin demokrat kurallar çerçevesinde asgariye indirilmesinin sağlanılmasına çalışılmıştır.[10] Bunların gerçekleştirilmesi için temel şartın "parti üyeliği kayıt sistemi"nin geliştirilmesi olduğu ileri sürülerek bu yönde çalışmalar başlatılmıştır. 27 Kasım 1976'da yapılan 23. Kurultay'da da devam eden tüzük değişiklikleri üyelik kayıt sistemini yeni kurallara bağlamış ve böylece par-

ti için daha demokratik bir yapı oluşturulmak istenmiştir.[11]

Bu alanda Batı Avrupa ülkelerindeki uygulamaları incelemek üzere parti komisyonları kurulmuş ve 1976 Tüzüğünün 10. maddesi üye yazımlarını merkezileştirmiştir. Daha sonra tesis edilen "Üye Yazım Bürosu" ve oluşturulan "Parti Genel Kütüğü" ile bu alanda önemli aşamalar kaydedilmiş ve parti yaklaşık yarım milyon üyeye ait bilgileri tek merkezde toplayan ilk Türk siyasal örgütü ünvanını da kazanmıştır.[12] Bu çalışmalar 1979 yılında "Parti Genel Tüzüğü"nün eksiklileri ve yanlışlıkları düzeltilerek ikinci defa askıya çıkarılmasıyla sürdürülmüştür. Parti kapatıldığında geçiş dönemiyle ilgili bu çalışmaların sonuna gelinmiş olduğu parti ileri gelenlerince ifade edilmiştir.

Bu faaliyetler CHP'nin 1972 sonrasında kitle partisi modeline doğru yönelimini göstermektedir. Bununla birlikte partinin kısa bir süre sonra kapatılması, üye yazım sisteminin merkezileştirilmesi çalışmalarının gerçekten güvenilir olduğunu iddia etmeyi zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan üyelik bağı veya partiye katılmanın niteliği bakımından CHP bir sosyal bütünleşme partisinden çok bir ferdî temsil partisi özelliklerini taşımaktadır. Gençlik ve Kadın Kolları gibi yardımcı örgütlere sahip olmasına rağmen, parti üyelerinin bütün faaliyetlerini geniş bir yan örgütler ağı vasıtasıyla parti çevresinde örgütlendirmek gibi bir çabaya rastlanmamaktadır. Batı Avrupa sosyal demokrat partilerinin çoğunda görüldüğü gibi sendikalar, kooperatifler veya bazı derneklerin parti örgütü içinde belirli bir ağırlık taşımaları gibi bir durum sözkonusu olamamıştır. CHP 1977 tarihinden itibaren sendikalarla (özellikle DİSK) ilişkilere yönelmişse de bu alanda başarılı olamamıştır.[13]

Özetle CHP geçirdiği bütün bu dönüşümlere karşın, Türk siyasal partilerinin temel niteliği olan kadro partisi modelinden kurtulup gerçek bir kitle partisinin örgütlenme biçimine sahip olamamıştır. Parti örgütü esas itibarıyla bir seçim örgütü görünümünü taşımış, parti faaliyetleri özellikle seçim kampanyaları ve kurultay dönemlerinde yoğunluk kazanmıştır. Büyük şehirlerin dışında parti örgütleri geniş bir üye temelinden çok çevrenin ileri gelen kişilerinden kurulu komitelere dayanan "kadro partisi" organları niteliği taşımışlardır. CHP hiçbir zaman sınıf partisi olmamış ve çeşitli gruplar, farklı toplumsal tabakalar hedef alınmış ve bu durum parti tüzük ve programlarında da açıkça belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle CHP tüm toplumsal gruplara hitap etmeye çalışmış ve hemen her toplumsal katman içerisinde taraftar ve üye bulmuştur.

Liderlik

CHP yaşamı boyunca bir "lider partisi" görünümü taşımıştır. Lider egemenliği ve etkinliği partinin her kademesinde kendisini göstermiş, liderin yanında olmak partide kişiyi başarı ve yükselmeye taşımış, karşısında olmak ise partiden ihraç veya bölünmelere kadar uzanan sonuçlar doğurmuştur. Parti liderlerinin ve yöneticilerinin seçimleri de tam anlamıyla demokratik sayılamazlar. Bu liderler üyeler tarafından doğrudan değil, delegeler aracılığıyla seçilmişlerdir. Delegelerin ise parti üyelerince seçilmesi gerekirken, partinin düzenli üye kayıtlarının bulunmaması ve yasal düzenlemeler böylesine seçim yapılmasına imkân vermemiştir. Hemen her kademede delegeler çevrenin nüfuzlu kişilerinden oluşmuşlardır. Parti liderlerinin merkezden etkileri de buna eklenirse bu alanda demokratik sürecin işlemediğini söylemek yanlış olmaz.

Yasal olarak en etkili parti organının seçimle belirlenen delegelerden oluşan kurultaylar olmasına karşın, partinin esas gücü lider ve merkez yönetim kurullarının elinde toplanmıştır. Partinin yönetici kadrosu önemli kararların alınmasında ve parti örgütünün kontrol edilmesinde tek belirleyici durumuna gelmişler, yerel parti örgütü kendi bölgelerindeki faaliyetlerinde otonom olsalar bile merkezden bağımsız hareket etme ve karar alma serbestisine sahip olmamışlardır. Partinin merkez örgütü içinde de pek çok hizip oluşmuş, parti liderlerinin yakınında yer alabilmek, kısaca "iç çevre"ye girebilmek için yapılan mücadeleler zaman zaman çatışmaya dönüşmüştür. İç çevreye dahil olabilmek için kişisel yakınlık, siyaset üretimi ve ideolojik inançların önüne geçmiştir. Diğer taraftan parti içinde aşağıdan yukarıya hareketlilik büyük çapta parti lideriyle yakınlığa bağlı olmuştur. Kaçınılmaz olarak bu yakınlık alt-üst ilişkilerinin düzenlenmesinde büyük önem kazanmıştır.

Kapatılışına kadarki tarihsel gelişimi içerisinde CHP kurultayları üç başkan ortaya çıkartmıştır. 9 Eylül 1923 tarihindeki ilk Kurultay ile Mustafa Kemal partinin genel başkanı seçilmiş ve ölümünden sonra 26 Aralık 1938 tarihinde yapılan ilk Olağanüstü Kurultay'da İsmet İnönü bu göreve getirilmiştir.

CHP uzun yıllar tek parti yönetiminin şeflik uygulamalarından kurtulamamıştır. Şefin iradesinde kristalleşen otoriter parti yönetimiyle devletin özdeşleştirilmesi sonucunda, yönetimin tepeden aşağıya oluşturulmasının yansımaları çok partili yaşamda da süregelmiştir. Ancak, 1950 seçim yenilgisi sonrasında CHP genel merkezi örgütle ilişkilerini geliştirme ve kuvvetlendirme zorunluluğunu duymuş, örgüt kadrolarını köylere kadar indirmiş, köy ve şehirlerde popüler kişilere parti örgütünde yer vermiştir. 1950-1960 dönemi ku-

rultayları demokratikleşme yönünde tüzük değişikliklerinin gerçekleştirildiği, böylece parti içerisinde örgüt etkisinin arttığı bir dönem olmuştur. Bununla beraber dokuz yıl süresince kurultay delegelerinin oylarıyla üst üste genel sekreter seçilen Kasım Gülek'in örgüt üzerindeki egemenliği, aynı delegelerin oylarıyla genel başkanlığa seçilen İsmet İnönü'yü, genel sekreterin bu gücüne karşı bazı önlemler almaya yöneltmiştir. Parti genel başkanıyla genel sekreteri arasındaki mücadelenin belirginleştiği 15. Kurultay'da tarafsız kalması beklenen İsmet İnönü siyasal hayatımıza geçen "ya ben, ya O" sözü ile Gülek'in genel sekreter seçilmesini önlemiştir. Bu kurultay CHP içerisinde 1960 sonrasının ilk büyük çatışmasının başlangıcı olmuştur.

Ayrıca, İsmet İnönü'nün isteğiyle parti genel sekreterinin parti meclisi tarafından seçilmesi ilkesi benimsenerek önceki uygulama sona erdirilmiştir.[14]

CHP içerisinde örgüt-merkez çatışması bununla da bitmemiş ve 1972 yılına kadar uzanmıştır. CHP'nin otuz yıllık mutlak önderi, kendi düşünceleri ve siyasetlerini benimsemeyen bir yönetici kadronun oluşmaya başlamasından rahatsız olarak partinin genel sekreteri Bülent Ecevit'i ve O'nun oluşturduğu örgütü değiştirmek istemiştir. CHP tarihinin buen büyük iç mücadelesi 6 Mayıs 1972 tarihinde toplanan 5. Olağanüstü Kurultay'la noktalanmıştır. İsmet İnönü, Ecevit ve arkadaşlarıyla çalışamayacağına dikkat çekerek, merkez idare kurulunun yeniden güvenoyu alması durumunda istifa edeceğini ifade etmiş ve yine "ya O, ya ben" sloganıyla delegelerin karşısına çıkmıştır. 7 Mayıs 1972 tarihinde yapılan güvenoylamasının parti meclisi lehine sonuçlanması sonrasında ise İsmet İnönü otuz dört yıldır sürdürdüğü genel başkanlıktan istifa etmiştir.

İsmet İnönü'nün istifası ve buna yol açan nedenlerle, 5. Olağanüstü Kurultay hakkında pek çok yorum yapılmıştır. Bu gelişmelerin parti içerisinde lider egemenliğinin ilk kez kırıldığı, CHP örgütünün ve kurultayın gerçek gücünü ilk defa gösterdiği bir olay olması bakımından önemi büyüktür. 14 Mayıs 1972 tarihinde toplanan özel Kurultay, Ecevit'i genel başkanlığa getirmiş, böylece üçüncü CHP Genel Başkanı partinin içinden yetişmiş, parti teşkilâtının en alt kademelerinden yükselerek demokratik sol ve seçimle gelen bir lider olarak göreve başlamıştır. Bununla birlikte parti içi mücadele son bulmamış, özellikle partinin yönetim kadrosu arasında sürdürülen çatışmalar 1976 yılından itibaren Merkez Yönetim Kurulu içinde iki hizip oluşmasına yol açmıştır. Bu hizipler anılan tarihten itibaren parti propaganda ilkelerinin belirlenmesinden, grup ve örgüt yöneticilerinin seçilmesine kadar tüm konularda uzlaşmaz tavırlar sergilemişlerdir.[15]

Aslında iç çatışma ve hizipleşme, CHP'nin tarihsel süreç içinde oldukça sık karşılaştığı bir gelişme olmuştur. Bu olgunun iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi partinin yönetim kademelerinin örgütleniş şekli, ikincisi ise bu örgütleniş biçiminden hareketle kişiler arasındaki yarışmanın, siyasal ortam elverdiği sürece, süratle hizipleşmeye dönüşmesidir.

CHP'nin kapatılmasından yaklaşık üç yıl önce partideki hiziplerin sayısı üçe çıkmış ve bu süre sözkonusu hiziplerin grup genel görüşmeleri, parti meclisi toplantıları ve il kongrelerindeki mücadeleleri ile geçmiştir. Genel merkez yanlıları, merkez yönetim kurulundan ayrılanlar ve bunların her ikisine de karşı çıkanlardan oluşan üç hizip arasındaki çekişmeler partinin toplumdaki imajını olumsuz biçimde etkilemiştir. Partinin merkez organları içinde süregelen bu mücadelenin sonucu olarak Parti Meclisi ile Merkez Yönetim Kurulu arasında uzlaşma sağlamak amacıyla 23. Kurultay'da merkez organlarının yapılanması alanında tüzük değişikliğine gidilmiştir.

Bu değişikliklerle merkez örgütünün, yapısı parti içi güç dağılımı açısından önemli sayılabilecek değişikliklere uğramıştır. Parti Meclisi ve Merkez Yönetim Kurulu kaldırılarak yerlerine merkez karar ve yürütme organı olarak "Genel Yönetim Kurulu" getirilmiştir. Gene yeni tüzük uyarınca Parti Genel Sekreteri'nin parti içi güç dağılımı açısından önemi kaybolmuştur. Değişiklikler öncesinde Merkez Yönetim Kurulu'nun başkanı olan Genel Sekreter, yeni düzenlemeyle Genel Yönetim Kurulu üyeleri arasından seçilmekte, ancak Genel Başkanın onayı olmadan kendi yardımcılarını dahi seçememektedir. Genel Başkan aynı zamanda Genel Yönetim Kurulu'nun da başkanıdır.[16] Görüldüğü gibi bu değişiklikler sonucunda aslında Genel Başkan'ın parti yönetimindeki etkinliği daha da artmıştır.

Çalışmalarına 25 Mayıs 1979 tarihinde başlayan 24. Kurultay, partinin son olağan kurultayı olmuştur. Parti Meclisi'ni yeniden tesis etmeyi arzulayan üyelerin büyük tartışmalar yarattıkları bu kurultay parti tarihinin en sorunlu toplantılarından birisi olmuştur. Parti içi mücadelelerin kurultay sonrasında da yoğun olarak sürmesi ve parti yönetimine yönelik sert eleştiriler Bülent Ecevit'i olağanüstü bir kurultay toplayarak kendisi ve Genel Yönetim Kurulu için güvenoyu istemek zorunda bırakmıştır. Böylece CHP'nin kapatılış öncesindeki son kurultayı ilk kurultaydan tam altmış yıl sonra 4 Kasım 1979 tarihinde toplanan 8. Olağanüstü Kurultay olmuştur. Bülent Ecevit bu kurultayda güvenoyu almış, ancak kendisi tara-

İsmet İnönü 60'dan sonra partili gençlerle birlikte

fından yapılan Genel Yönetim Kurulu listesi sadece bir oy farkla seçilebilebilmiştir.[17] Bu durum parti içinde genel merkez muhaliflerinin kuvvetinin de göstergesidir. Daha sonra demokratik yaşamı kesintiye uğratan ve partinin kapatılmasına yol açan gelişmelerin olmaması halinde CHP'nin kendi içerisinde bir bölünme yaşayabileceğini iddia etmek kanımızca pek de yanlış olmaz.[18]

Bu alanda sonuç olarak belirtmek gerekirse, Türk siyasal partileri genel olarak "lider partisi" görünümü taşımaktadırlar ve lider egemenliği parti içi her kademede kendisini açık olarak göstermektedir. Lider otoritesi CHP'de, çoğulcu siyasal yaşam süresince, yalnızca bir kez yenilgiye uğratılmıştır. Parti liderinin değişmesiyle sonuçlanan bu olay aynı zamanda siyasal partiler tarihimizin de bu alandaki örnek olayıdır.

Parti İçi Demokrasi

Parti içi demokrasi hem basit, hem de karmaşık bir kavram olup, en genel anlamıyla partinin üyelerine karşı sorumluluğudur. Buna karşılık parti üyeleri de parti siyasetini yürütecek liderleri seçerken ve onlara partiyi yönetme görevini verirken demokrasi kuralları çerçevesinde hareket etmelidirler. CHP'de iki yönlü (merkez-örgüt) iletişim ilişkisinin kâğıt üzerindeki varlığına karşın uygulamada işlemediğini söylemek mümkündür.

Partilerin, dolayısıyla da CHP'nin, ocak ve bucak örgütlerinin 1961 Anayasası ile ortadan kalkmasıyla, hem parti içi demokrasiye ve hem de kitlelerin siyasal katılma işlevine büyük zarar verilmiştir. Böylece, partinin ilçe örgütleri önem kazanmış, köylerle iller arasındaki ilişkiyi onlar sağlamaya çalışmışlardır. Parti örgütünün temeli ise, yukarıda değindiğimiz, delege sistemidir. En küçük birim ise muhtara bağlı köy ya da mahallelerdir. Her birimin delege denilen parti temsilcileri vardır. Bu delegeler ilçe teşkilâtına karşı, ilçe teşkilâtları da il teşkilâtına karşı, onlar da partinin merkez örgütüne karşı sorumludurlar. Yâni parti içinde bir hiyerarşik yapılanma bulunmaktadır.

Parti içi seçimler her iki yılda bir yapılmaktaydı. Partinin köy ve mahallelerde kayıtlı üyeleri ilçe kongreleri için delegeler seçerlerdi. (Bu durum uygulamada üye kayıt sistemindeki aksaklıklar nedeniyle büyük şehirler haricinde hiç gerçekleşmemiş ve kâğıt üzerinde kalmıştır.) Aynı şekilde ilçe kongreleri, il kongreleri için, il kongreleri ise genel kongre, (kurultay) için delegeler seçerler ve son aşamada bu toplantıda parti yöneticileri belirlenirdi. Böylece parti üyelerinin kendi liderlerini doğrudan seçiminden farklı olarak bu dört dereceli seçim her kademede zaman zaman demokratik sürecin zedelenmesine neden olmaktaydı. Genel olarak her kademede delegeler çevrenin nüfuzlu kişilerinden oluşmaktaydılar, parti liderlerinin merkezden yaptıkları etkiler ise de bu sorunu daha da ağır bir hale getiriyordu.[18]

Böylesine bir sistem içerisinde, delegeler, bir anlamda CHP'nin yerel düzeydeki çekirdeğini ve hareketliliğini sağlayan temel unsurunu oluşturmaktaydılar. Onlar yalnızca CHP yerel örgütlerinin yapılarını şekillendirmekle kalmıyorlar, aynı zamanda merkezin siyasetini çevredeki partililere kendi yorumlarıyla naklediyorlardı. Bununla birlikte yerel örgütlerin parti siyasetini belirleme ve karar alma sürecine katılma açılarından herhangi bir işlevleri yoktu. Her kademede, kongreler, seçim olgusunu gerçekleştirmekle yetinmekte, parti siyasetinin tartışılması sağlanmadığından yerel örgütlerin merkezin kararlarına katılma işlevi de yerine getirilememekteydi.

Aslında, çok kısıtlı da olsa, parti siyasetinin rahatça tartışıldığı, eleştiri ve karşı eleştiri imkânının sağlandığı bazı kongreler, diğer siyasal partilerimizdeki durum gözönüne alındığında, yalnızca CHP'de gerçekleşmiştir. Özellikle 1970 yılı sonrasında yapılan kongreler bunun güzel örneklerini oluşturmaktadırlar. Genel olarak bakıldığında 1960-1980 yılla-

rı arasında CHP'de parti içi demokrasinin işlerlik kazandığı görülmektedir. Bazı dönemlerde örgüt parti politikasını etkileyebilmiş ve sorumluluk isteyen kararların alınmasında rol oynamıştır. Bununla birlikte 1965 yılına kadar görülen iç çekişmeler düşünce ayrılıklarından parti hiyerarşisinde yer yapabilme mücadelesinden kaynaklanmıştır.

Bülent Ecevit'in yükseldiği dönemlerde bir CHP kongresi.

Oysa 1965 sonrasında durum değişmiştir. Bülent Ecevit liderliğindeki grubun ciddî bir örgüt çalışması sonucunda, "Ortanın Solu" siyasasının, parti programına ve genel siyasetine egemen olmasıyla birlikte parti içinde çeşitli düşünce ve görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülmüştür. Bunun sonucu olarak Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları partiden koparak kendi partilerini kurmuşlardır.

Partide yaşanan bu büyük kopuş sonrasında görüş ve düşünce ayrılıkları sona ermemiş, daha sonraki yıllarda da artarak devam etmiştir. Bununla birlikte 12 Mart 1971 Muhtırası'na kadar süren çekişmeler "geleneksel" parti içi hiziplerin mücadelesinden kurtulup, bir sol partinin, görüş farklılıklarına dayanan rekabetine dönüşememiştir. Ancak 1972 yılında CHP içinde görülen liderlik çekişmesi aynı zamanda özgün bir parti içi demokrasi mücadelesidir. Örgüt ilçe ve il kongrelerinde ortanın solu anlayışına sahip çıkmış, bu hareketi savunanları yönetim organlarına seçmiş, İsmet İnönü'nün bütün çabalarına rağmen Ecevit'in önderliğindeki grubun yanında yer almıştır. Böylece İsmet İnönü ile Parti Meclisi ve Merkez Yönetim Kurulu arasındaki anlaşmazlık tırmanmış ve ilişkiler 5. Olağanüstü Kurultay öncesinde tamamen kopmuştur.

Bu kurultay CHP ve Türk Siyasal Hayatı için tarihsel bir toplantı olma özelliğine sahiptir. CHP örgütü İsmet İnönü ve Ecevit'i aşarak CHP'yi bir lider partisi olmaktan çıkarıp, örgüt partisi durumuna getirmeye gayret göstermiştir. Parti tarihinde ilk kez demokratik yolla bir başkan değişimi gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle bu kurultay, Türk Siyasal Hayatı'nda delegelerin, parti üyelerinin iradeleriyle ve serbest oylarıyla lider değişiminin gerçekleştiği ilk ve tek toplantı olmuştur.

1974 Tüzük Kurultayı parti içi demokrasi açısından önemli yenilikler getirmiştir. Özellikle "Örgüt Kurulları"nın kurulmasıyla CHP'de çevreden merkeze doğru siyaset oluşturma, diğer bir deyişle parti siyasetini genel merkez dışına yayma isteği görülmüştür.[20] Böylece parti içi demokrasinin işlerlik kazanmasına gayret edilmiş ve 1974 yılından itibaren özellikle il kongrelerinin daha canlı, hareketli ve merkez siyasetinin etkileyebilecek düzeyde düşünce tartışmalarına sahne olmasına çalışılmıştır. Bununla birlikte, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu durum büyük illerle sınırlı kalmıştır. Genel merkezin temel olarak delege seçimlerine ehemmiyet vermesi ve diğer çalışmaları ikinci plana atması nedeniyle arzulanan düzeye ulaşılamamıştır.

1976 yılında yapılan tüzük değişiklikleri ise bir yandan parti içi demokrasinin geliştirilmesini savunurken, diğer yandan yönetimin iyice merkezileşmesine engel olamamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi o güne kadar CHP'de Parti Meclisi kararları alır, Merkez Yönetim Kurulu uygular ve yine Parti Meclisi bunu denetlerdi. Böylece bir nevi parti içi kontrol sağlanmış olurdu. Eleştiri ve denetim imkânlarının ortadan kalkması parti başkanı ve Genel Yönetim Kurulu üyelerinin tüm kararları alıcı ve uygulayıcı duruma gelmeleri sonucunda yönetim iyice merkezî bir görünüm kazanmış ve bu da parti içi hizipleşmeyi arttırmıştır.

CHP'de1980 Sonrası Gelişmeler

12 Eylül 1980 askerî müdahalesi sonrasında 1981 Temmuz'unda tüm siyasal partiler kapatılınca, altmış

yıldır Türk Siyasal Hayatı'nda hayatî roller oynayan CHP de aynı akıbetle karşılaşmıştır. Daha sonraki gelişmeler değişik sonuçlar yaratmıştır. Nasıl ki, 1972 hareketi parti içinde gruplar arası güç mücadelesine ve bir kabuk değiştirmeye yol açtıysa, 1983 sonrasında CHP'nin devamı olmak iddiasıyla kurulan partilerde de böyle bir değişim sözkonusu olmuştur. CHP'nin kapatıldığı dönemdeki parti genel başkanı Bülent Ecevit yeni bir parti oluşturmuş (Demokratik Sol Parti-DSP) ve CHP ile tüm bağlarını kopartmıştır. Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Halkçı Parti (HP) kısa bir süre CHP'nin mirasını üstlenme iddiasında bulunmuşlarsa da sonunda ikisinin birleşmesiyle ortaya çıkan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) buna sahip çıkmış eski CHP'lilerin büyük bir kısmını bünyesinde toplayarak topluma CHP'nin devamı olduğu imajını yerleştirmeye çalışmıştır.

1980 öncesinde faaliyet gösteren partilerin kapatılmasına ilişkin kararın yürürlükten kaldırılmasından sonra 9 Eylül 1992'de CHP yeniden siyasal yaşama dönmüştür. Aynı tarihte yapılan 25. Kurultay ile CHP, onbir yıl aradan sonra yeniden tesis edilmiş ve kurultay delegeleri Antalya Milletvekili Deniz Baykal'ı CHP'nin dördüncü genel başkanı seçtirmişlerdir. Böylece sosyal demokrat partilerin ülkemizdeki sayısı üçe yükselmiştir. Ancak bunların hepsinin de kökeni 1980 öncesi CHP idi.

Yeniden kuruluşu sonrasında örgütlenme sorunları yaşayan parti, lider kadrosunun eski deneyimlerine dayanarak kısa sürede il yönetimlerini belirledi. 26 Eylül 1992'de ise SHP'den istifa eden on altı eski CHP'li milletvekilinin evvelce aynı şekilde davranarak yeni CHP'yi kuran Deniz Baykal, Adnan Keskin, İrfan Gürpınar, Kemal Tabak ve Hasan Akyol'a katılmalarıyla parti meclisteki grup oluşturmasına imkân veren yirmi bir sandalyeye sahip olmuştur.

Örgütlenme biçimi ve iç yapısı açısından yeni CHP'nin eski CHP'den hiç farkı yoktur. Tüzükleri ve programları bile aynı ilkeleri taşımaktadır. Dolayısıyla, daha önce değindiğimiz tüm sorunlar, yeni CHP için de geçerlidir. Kısacası merkezî bir yapılanma sözkonusudur. Bu arada 1991 genel ve 1994 yerel seçimlerinde sosyal demokrat partilerin önemli ölçüde oy kaybına uğramaları ve toplum nezdindeki imajlarının bozulması DSP dışındaki iki sosyal demokrat partiyi yeniden birleşmeye yöneltmiştir.

CHP ve SHP'nin iki yıllık bağımsız faaliyet sonrasında tekrar birleşme kararı almaları aslında 1983'ten itibaren solda bütünleşme, birlik olma çabalarının bir sonucu sayılabilir. Dönemin SHP genel başkanı Murat Karayalçın ve CHP lideri Deniz Baykal'ın 6 Kasım 1994'de imzaladıkları birleşme protokolü ile bütünleşme kararı resmen alınmıştı. İki genel başkan tarafından imzalanan bu protokolde parti liderliği için tek aday üzerinde uzlaşma koşulu bulunmadığını ileri süren SHP yönetimi, 28 Ocak 1995'te gerçekleştirilmesi öngörülen ortak kurultaya katılmadı. Ancak, SHP ve CHP'nin bütünleşmesini sağlamak için SHP Gaziantep Milletvekili Hikmet Çetin'in genel başkanlığı üzerinde anlaşan iki liderin kenara çekilmesiyle birleşme gerçekleşebildi.

Aslında "lider"lerin çevrelerindeki örgüt yapılarının ve onlar tarafından sürüklenebilen bazı delege gruplarının tepedeki ürküntüyü paylaşmış olmaları da ilgi çekici bir olaydır. Oysa sağlıklı bir birleşme için yerel örgütlerin başında bulunanların delegelerle birlikte siyasal bilinci öne çıkartmaları ve uzun süreli çıkarlarla kısa vadelileri birbirlerinden ayırdetmeleri gerekmekteydi.

SHP ve CHP 18 Şubat 1995'te son kurultaylarını yaptılar ve tarihsel bütünleşmeyi sağlayacak olan "Bütünleşme Genel Kurulu"nun seçimi için iki partinin delegelerinin katılımıyla oluşan oylamayı gerçekleştirdiler. 19 Şubat 1995 tarihinde ise Hikmet Çetin oybirliği ile genel başkan seçildi. Hangi çatıda bütünleşileceğini belirlemek amacıyla yapılan oylamada ise toplam 1638 delegenin oylarının 635'inin SHP, 1003'ünün CHP'de birleşmeyi onaylaması sonucunda 20 Şubat 1995 tarihinde SHP kapatıldı ve CHP birleşmenin çatısını oluşturdu. Yeni CHP, aynı zamanda, SHP yerine iktidar koalisyonunun küçük üyesi oldu.

Çetin, bütünleşen partiyi, Merkez Yönetim Kurulu'nun yetkileriyle donatılacak bir Başkanlık Kurulu'yla yönetecekti. İki partinin mevcut merkez yönetim kurulları gibi çalışacak olan on beş kişilik "Başkanlık Kurulu" Çetin dışında bir genel sekreter, dört genel başkan yardımcısı, altı genel sekreter yardımcısı, genel sayman ve iki grup başkan vekilinden oluşmuştu. Dolayısıyla iki partinin kırk kişilik merkez yönetim kurulları istifa ederek yeni listenin oluşumuna imkân sağlamışlar ve böylece 120 kişilik parti meclisinin içinde de Çetin'in kendi kadrosunu tesisine zemin hazırlamışlardı.

Aslında merkezde bütünleşme tek başına yeterli değildi. Örgütsel bütünleşme ve yenileşme kaçınılmazdı. Üyelik anlayışı ve üye haklarının arttırılması, partinin yerel örgütünün birleşme bilincinde olması CHP'de birleşmeyi bünyesine yerleştirmesi gerekmekteydi. Hiç kuşkusuz sosyal demokrat bütünleşme genel başkan ve çatı seçimlerinden ibaret değildir. Bütünleşme öncelikle siyasal bir yapı değişikliğini sağlayacak bir örgütsel yenilenmedir. Halbuki, görülen odur ki, CHP ve SHP'nin tabanları birleş-

me öncesindeki iki yıl süresince birbirlerine karşı kutuplaşmışlar, birleşme sözkonusu olduğu günlerde ise, örgütler birleşilen partide yer kapma konusunda "iç rakip" haline gelmişlerdi. Dolayısıyla SHP-CHP bütünleşmesinin görünürde merkezde sağlanmış olsa bile örgütte sağlandığını söyleyebilmek mümkün değildir. Tarihsel açıdan 26. Kurultayı'na, birleşmeden sonraysa ilk olağan kongresine hazırlanan CHP'de iki partinin çatı kavgası ve yerel örgütte rekabet mücadelesi yeniden gündeme gelmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada CHP'nin tarihsel perspektif içinde örgüt yapısı incelenirken daha çok 1980'e kadar olan dönem üzerinde durulmuş ve partinin iç yapısının özellikleri özetlenilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, 1992'de kurulan yeni CHP'nin eski CHP'nin bütün örgütsel özelliklerini taşıdığını söylemek yanlış olmaz. CHP'nin yeniden yapılanma dönemi olan 1992 yılından günümüze kadarki gelişmeler henüz çok yeni ve partinin bugünü ve geleceği hakkında bize fikir verebilecek durumda da değildir. Özellikle birleşmeden sonra örgütteki mücadele hâlâ devam etmektedir.

1983'ten bu güne, kendisini CHP'nin mirascısı sayan oniki yıllık SHP'de ve bugünkü CHP'de değişen hiçbir şey gözükmemektedir. Özellikle eski CHP'nin bütün yapısal ve örgütsel sorunları aynen yeni CHP'ye de yansımıştır. Parti içi örgütlenmede, partinin liderlik yapısında ve parti içi demokrasi anlayışında değişen bir şey yoktur. Partilerde "devamlılığı," kurumsallaşmayı ve böylece bilgi ve tecrübe birikimini sağlamak için yönetimde aynı isimlerin bulunması bir zarurettir. Bununla birlikte dünyanın ve toplumun değişen havasını partilere taşımak için yönetime belli oranda "yeni isimler" alınması da şarttır. Gerek merkezde ve gerekse de yerel örgütlerde hareketliliğin sağlanması gerekmektedir.

Yapılan sayısız kurultay ve parti liderliğine gelen genel başkanlar örgütte yenilenmeyi sağlayamamışlardır. Kanımızca CHP'nin meselesi liderlikle ilgili değildir. Asıl sorun CHP'nin "kapalı cemaat" görünümünü vermesi ve kitlelere açılamamasıdır. Tepedeki yüz yirmi kişi tabandaki kapalılığın bir yansımasıdır. "Yapıyı açmak" ve "ideolojisini açmak," CHP'nin çözmesi gereken esaslı sorunlar bunlardır. Eski CHP ile paralellik kurmak yerine, yenileşen dünyaya ayak uydurmak, liderlikten ziyade, merkez-örgüt bütünleşmesini sağlamak, parti içi demokrasiyi oluşturmak, sosyal demokrat ilkeleri kitlelere benimsetebilmek gerekmektedir.

Kuruluşundan 1981'de kapatılışına kadar geçen süre içerisindeki yaklaşık altmış yıllık dönemde CHP, Türk Siyasal Hayatı'nda çok önemli roller oynamıştır. Bununla birlikte yeni CHP için aynı şeyi söyleyebilmek için henüz çok erkendir.

NOTLAR

1 CHP tarihi için bkz. Fahir Gırıtlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii** (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965); Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler** (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 1976).

2 Kemal Karpat, **Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System** (Princeton: Princeton University Press, 1959), ss. 394-95.

3 1923-1960 yılları arası CHP örgüt yapısı için bkz. Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960** (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991).

4 Tek parti döneminde parti üyeliğinin genel nitelikleri için bkz. Turan Güneş, "CHP Halktan Nasıl Uzaklaştı[?]" **Yön** 1 (1961) ve Kemal Karpat, "Society, Economics, and Politics in Contemporary Turkey, "**World Politics** 17 (1964), ss. 51-54.

5 **CHP Tüzüğü 1953** (Ankara: Ulus Basımevi, 1953) ve Ayşe Güneş Ayata, **CHP (Örgüt ve İdeoloji)** (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992), ss. 79-80.

6 "Ortanın Solu" siyaseti hakkında geniş bilgi için bkz. Bülent Ecevit, **Ortanın Solu** (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1966) ve **XVII. ve XVIII. CHP Kurultayları Arası Dönemde CHP, TBMM Gruplarınca Yayınlanan Bildiriler** (Ankara: Ulusal Basımevi, 1966).

7 1960-1980 yılları arası CHP üyelik yapısının nitelikleri için bkz. Arsev Bektaş, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980),** (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993), ss. 39-52.

8 CHP'nin 1960 sonrası örgüt yapısının genel nitelikleri için bkz. İbid., ss. 39-131.

9 1950-1974 yılları arasında toplanan tüm kurultaylarca yapılan tüzük değişiklikleri için bkz. Hikmet Bilâ, **CHP Tarihi** (Ankara: Doruk Matbaası, 1979), passim.

10 Bkz. **CHP Tüzük 1974** (Ankara, 1974).

11 Bkz. **CHP Tüzük ve Yönetmelikler 1976** (Ankara, 1976).

12 CHP tarafından yayınlanan "Üye Yazım Bürosu Bülteni," partinin ülkenin 67 ili ve 638 ilçesinde ne kadar üyesi olduğunu ve bunların ilçelere göre dağılımını istatistiksel olarak bilen, kimlikleri bilinen her üye ile haberleşme olanağına sahip, bütün kayıtları genel merkez tarafından güvenlik altına alınan ve üye yazım sistemi olan tek parti olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. **CHP Parti-üye İlişkilerinde Yeni Bir Yaklaşım** (Ankara: CHP Yayınları, 1979).

13 Geniş bilgi için bkz. Bektaş, **a.g.e.** , ss. 49-51.

14 Geniş bilgi için bkz. Bilâ, **a.g.e.,** ss. 312-42.

15 Bu gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Kili, **a.g.e.,** ss. 280-310; Bülent Ecevit, **Kurultaylar ve Sonrası** (Ankara: Şark Matbaası, 1972).

16 Bu değişiklikler için bkz. **CHP Tüzük 1976.**

17 24. Kurultay ve 8. Olağanüstü Kurultay hakkında geniş bilgi için bkz. Hikmet Bilâ, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası** (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987), ss. 457-68.

18 CHP yeniden kurulduktan ve ilk kongresini yaptıktan sonra yeni CHP'nin genel başkanının ve genel yönetim kurulu üyelerinin 1979 yılındaki 8. Olağanüstü Kurultay'da genel merkeze muhalif listede yer alanlar olduğu görülmüştür. Yeniden siyasal yaşamdaki yerini alan CHP'nin yeni genel başkanı Deniz Baykal ve yeni genel sekreter Ertuğrul Günay, partinin kapatılmasından önceki genel başkanı Bülent Ecevit'e ve O'nun yönetim kuruluna muhalif isimlerin başında gelmekteydiler. Bülent Ecevit ise yasakların kalkmasından sonra kendi partisi DSP'yi kurmuş ve CHP ile tüm ilişkileri koparmıştı.

19 Dört dereceli sistemin sakıncaları hakkında geniş bilgi için bkz. Kudret Bosuter, **Türk Siyasal Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi** (Ankara: Ulusal Basımevi, 1969), ss. 90-110.

20 Bkz. **CHP Tüzük 1974,** madde. 68.

CHP Sigaraları

Cumhuriyet'in kurulduğu günden itibaren devletin kurucusu CHP ve Atatürk ile İsmet İnönü adına piyasaya sürülen sigaralardan bir kaç örneği sunuyoruz.

TUNCA VARIŞ

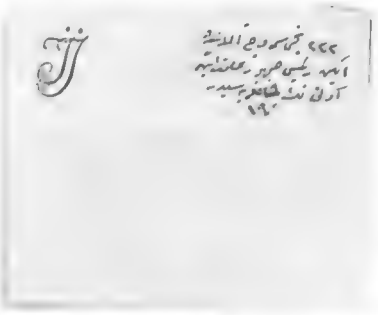

Üst sırada solda "İ.İ." (İsmet İnönü) (filtresiz, yassı, kalın, altın yaldız uçlu, 68 mm.) Cumhurreisi İsmet İnönü için hazırlanmış özel bir sigaradır. O günlerin beğenisi ve teknik olanakları açısından en nitelikli (Yenice tipi) sigaralarındandır. Üst sırada sağda "En alâ" (filtresiz, kalın, yassı, 68 mm) sigaraları aslında normal piyasa sigarasıdır.

Orta sıra, solda 19. Kurultay (18 Ekim 1968) ve ortada, İnönü'nün son kez genel başkan olarak çıktığı 20. Kurultay (3 Temmuz 1970) nedeniyle hazırlanmış paketler (filtreli, 85 mm.) görülmektedir. Paketlerin her iki yüzü de aynıdır. Sağda ise "C.H.P."nin 21. Kurultay (30Haziran 1972) sigarası (filtreli, 85 mm.) bulunmaktadır. Paketin diğer yüzünde partinin simgesi "altı ok" yer almaktadır.

Alt sırada solda görülen "İsmet" (filtresiz, renkli kâğıda sarılı, ince, hanımlar için özel, 74 mm) üst sırada sağda olduğu gibi normal piyasa sigarasıdır. 1933'te tüm markalar "Cumhuriyetin 10. Yıl Dönümü Hatırası" olarak "altı ok"lu özel bir görünümle satışa sunulmuştur.

Alt sırada ortada, teneke kutu içinde "Gazi" sigarası (filtresiz, yassı, kalın, altın yaldız uçlu, 68 mm.) üzerinde Ata'nın resmi bulunan, fakat Atatürk için üretilen özel harman sigaralar ile karıştırılmaması gereken bir piyasa sigarasıdır. Alt sıra sağdaki "C.H.P." paketi (filtreli, 85 mm.), partinin 22. kurultayı (14 Aralık 1974) için hazırlanmış özel bir sigaradır. Paketin diğer yüzünde partinin genel başkanı Bülent Ecevit'in bir portresi yer almaktadır.

ALTIOKÇULUK

Albümü

NECDET SAKAOĞLU

"1. Cumhuriyet Halk Partisi, Cemiyetler Kanununa göre kurulmuş, programındaki esaslar üzerinde çalışan siyasal bir cemiyettir Merkezi Ankaradır.
2.Partinin değişmez genel başkanı, onu kuran Kamâl Atatürktür..

8. Partinin, ana vasıflarını gösteren altı oklu bir bayrağı, bir rozeti ve bir marşı vardır. Bunlar öğreneğine göre yapılır ve kullanılır."
(CHP 4. Kurultay'da onaylanan Tüzükten, Mayıs 1935)

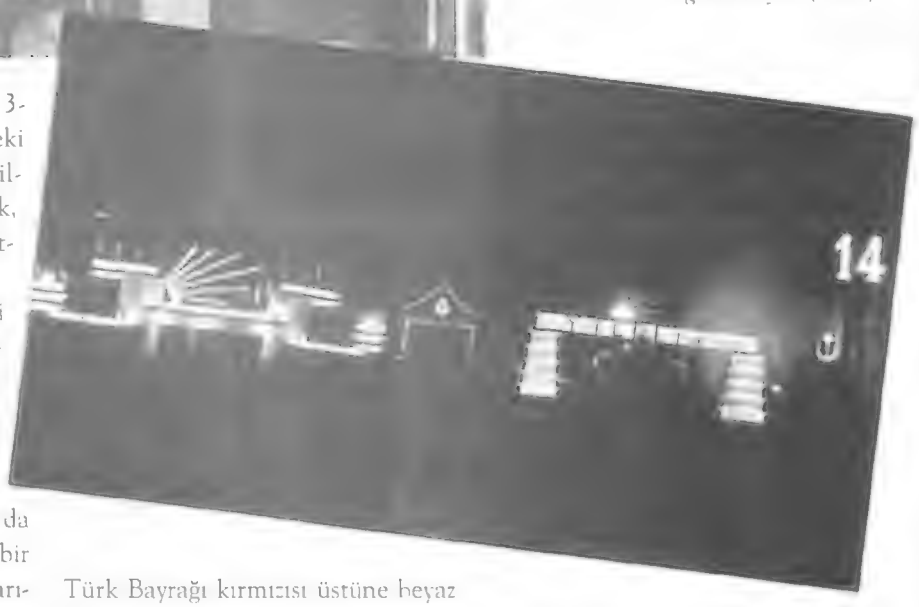

Bayramlarda çok iş yapan esnaf, örneğin şekerciler, ne olur ne olmaz kaygısı ile iş yerlerinin kapılarına duvarlarına Altıoklu flamalar, bayraklar asma gereğini duymaktaydılar. (Solda) Fakat asıl Altıok festivalleri ulusal bayramlarda yaşanıyordu. Caddelere, meydan girişlerine, köprülere kurulan tak-ı zaferlerin altına, saçaklarına, geceleri ışıklandırılan Altıok'lar koydurmak, valilerin, kaymakamların, belediye başkanlarının birinci görevleriydi. (Altta)

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 13-14 Mayıs 1931 tarihlerindeki III. Kurultayı'nda 6 "ana vasıf" (ilke) kabul edildi: Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılâpçılık.

Bu ilkeleri yansıtacak bir parti amblemi için uzun araştırmalar yapıldı. Müzelerdeki Türklüğe ait eski eserler incelendi. Sonunda "Türk oku"ndan esinlenerek ok simgesi benimsendi. Altı ilke için, üzerinde güneş ışınlarını da anımsatan altı okun bulunduğu bir amblem çizildi. Amblemin yukarıdan dördüncü en uzun oku, asıl oranı vermekle birlikte diğerleri salt uyumlu bir biçim elde etmek ve dinamizmi de simgelemek için farklı kısalıklarda tutulmuştu. Amblem, rozetlere, kartlara, kâğıtlara, estetik açıdan son derece anlamlı ve şık bir hava verirken, Türk Bayrağı kırmızısı üstüne beyaz Altıokla da parti bayrağı dizayn edildi. 9 Mayıs 1935'teki IV. Kurultay'da amblem ve bayrak, alkışlarla benimsendi. Bu kararla C.H.P.'nin "Altıok"lu devri başladı ve tam on yıl, parti, neredeyse bir Altıok örgütü gibi inanılmaz bir propaganda kampanyası sürdürdü. Törenlerde validen ilkokul öğretmenine, sıradan vatandaşa kadar herkes, yakasına Altıoklu rozet taktı veya küçük yaka bayrağı iliştirdi. Öğrencilerin, miniminilerin ellerine Altıoklu kâğıt bayraklar tutuşturuldu. Caddelere kurulan taklar, Altıok ma-

ketleri ve bayrakları ile süslendi. Trenlere vapurlara, kamu yapılarına, makam odalarına aynı bayraklardan asıldı. Atatürk'le İsmet İnönü'nün portrelerinin olduğu her yerde mutlaka Altıok da vardı. Altıoklu küçük duvar halıları, flâmalar, kravatlar, mendiller, kutular, tebrik kartları aldı yürüdü. Nerede küçük bir tören, karşılama, uğurlama yapılsa, ortalık Altıok bayrakları ile kırmızı bir renk almaktaydı. Fakat, 1940'lı yıllarda artan C.H.P. partizanlığı giderek Altıok husumetinin doğmasına yol açtı. 1945'te çok partili yaşam sürecine girilirken C.H.P. içindeki muhalifler, Altıok destesinde bulunmayan "demokratlığı" (biraz da o yıllarda A.B.D.'nin uzun zamandır başkanlık koltuğunda oturan demokrat Roosevelt'nden esinlenerek) seçtiler. Altıok'a karşı demokrasi savaşı açtılar. Yakalarından, duvarlardan Altıok'u söküp atan kitleleri arkalarına aldılar.

Sonuç olarak Cumhuriyetimizin 1935-1945 arasındaki on yılı, bir benzeri daha yaşanmayan Altıok devri oldu. Bu devrin bize bıraktığı bir miras ise albümlerdeki fotoğraflardır. Kimi bir komedi sahnesi kadar gülünç, kimi düşündürücü, kimi safiyane, kimi partizanca!..

Tören meydanına kurulan konuşma kürsüsünün adı, değişmez bir biçimde "C.H.F. Halk Kürsüsü" idi. Bunun iki yanında partinin Altıoklu bayrakları dalgalanır; örneğin Zonguldak'taki törenlerde Ahmet Naim Çıladır kürsüde konuşurken yakaları Altıoklu parti başkanı - eski tüfek- Midhat Âkif Bey ile melon şapkalı vali Halit Aksoy, kürsünün iki yanında, hatibi dinler, yer yer alkışlara öncülük ederlerdi. (Yanda) Ulusal bayramların bir başka şenlikli sahnesi, parti başkanının, daire, kurum müdürlerinin, gönderlerini koltuklarına sıkıştırdıkları parti bayrakları ile tak-ı zaferin altından geçip ikişerli kol halinde valiyi selamlamaları, halktan yönelen alkışlarla heyecanlanmalarıydı. (Altta)

Tören alanının protokole ayrılan bölümünde sıralanan mülkî erkân da boyu boylarından uzun parti flamaları ile fotoğrafçılara poz verirlerdi. Ayrıca parti merkezlerinden, giyimi kuşamı şık, uygar ve gelişmiş halk kimliğini örneklendiren vatandaşlara da bu flâmalardan dağıtılırdı. (Altta)

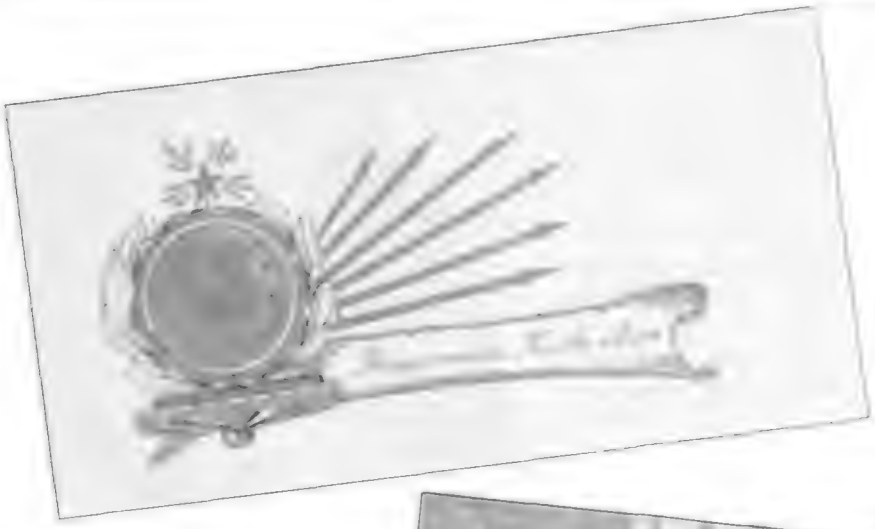

Oklarından teki "laikliği" simgelediği halde, yöneticiler, partililer, dinî bayramlarda birbirlerine ve vatandaşlara, kabartma Atatürk rölyefli ve Altıoklu tebrik kartları göndererek partiye bağlılıklarını böyle günlerde de açıklıyorlardı (Solda)

23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı kutlamalarında yine aynı parti kürsüsü ortaya konulur. İzciler, gençler, geleceğin ateşli birer Altıok'çusu olacaklarını, okudukları şiirlerle hissettirirlerdi

Öğrencilerin ellerine ise öğretmenlerince "altısı bir yerde" dövizler verilmesi âdetti. Okuldan meydana kadar, minimini öğrencilerin, omuzlarına bindirilen azman Altıok'u, ya da birer meşaleye benzetilmiş tek tek okları taşımaları da vazgeçilmez gösteri âdetlerindendi.

tarihlerde "direktör" denen okul müdürleri, makam odalarını bir parti odası gibi donatarak özel bir saygınlık elde ederlerdi. Bu davranış, partizanlık sayılmaz, Cumhuriyet'e devrimlere gönülden bağlılığın yansımaları kabul edilirdi. (Fotoğrafta, Bartın Ortaokulu'nun müdürü İhsan Atukeren görülüyor. O, bu fotoğrafını çoğaltarak eşine dostuna, parti ileri gelenlerine bayram tebriki olarak gönderirmiş). (Sağda)

Atatürk öldükten sonra düzenlenen ihtifâllerde (anma törenlerinde) de Altıok esprisi esastı: Örneğin 10 Kasım 1940'taki bir törene ait bu fotoğrafta, altı öğretmen, önlerindede altı meşale, ile bir çiçek yığınına konduruluş Atatürk büstü görülüyor. (Solda)

Parti merkezleri önünde düzenlenen toplantı ve kutlamalarda o zamanlar "kurağ" denen binaların pencereleri, balkonları, kapıları, hatta eşikleri parti bayrakları, dövizleri ile adeta "gelin"e döndürülürdü! Avluda toplanan ve parti ideolojisine gönül verdiklerinde kuşku olmayan "kaynaşmış halk kitlesi" ise başlarda fötrler, kasketler, avuçlar şakşaklara hazır, konuşmaları dinlerlerdi.

Devlet adamlarımız, valilerimiz, kaymakamlarımız, çok değer verdikleri köylü yurttaşlarımızı görmek için köyleri onurlandırdıklarında, muhtarlar, köy meydanına imece ile defne, akasya, söğüt dallarından bir gölgelik, altına da etrafı parmaklıklı bir kürsü kurdururlar. Atatürk'ün portresi, Türk Bayrağı ve Altıoklu bayrak kürsüyü pek alımlı bir sahne havasına kavuşturur, yalın ayak köy çocukları, yazmalı kadıncağızlar, kürsüye çıkan şık beyleri ve hanımefendileri merakla hayranlıkla seyrederler, ama konuşmalardan fazla bir şey anlamazlardı. (Solda)

Dikensiz gül bahçeleri misâli Tek Parti dönemi seçimlerinde de seçim kurulunun masası, seçim sandığı "sıvamaca" Altıoklu bayraklarla örtülür, kurul üyeleri ve seçmen yurttaşlar bu dekorun figüranları olarak mesut pozlar verirlerdi. Kimse, "asri" giyimli kurul üyeleri ile peştemalı, şalvarlı, yemenili ve yazmalı seçmenler arasındaki tezada kulak asmazdı.

İl Genel Meclisi toplantılarında, kurul ve komisyon çalışmalarında da dekor aynıydı: Duvarın üst kesiminde Atatürk'ün fotoğrafı, iki yanında "Ebedî Şef", "Millî Şef" rölyefleri, altta duvar yüzeyini kaplayan Türk Bayrağı ile parti bayrakları, köşede ise Atatürk büstü.

Eğer vilayete büyük paşalar gelecek olursa, Halkevinde "şölen" düzenlenir, Vali Beyefendi, generali Altıok'ların önüne oturtup "Buyurunuz Paşam!" diyerek ikrâmda bulunurdu. (Sağda)

İskeleye yanaşan yolcu gemisinin bordasına istasyonlardan hareket eden trenlerin pencerelerine Altıoklu bayraklar asılır, yolcular, uğurlayanlar ve karşılayanlar, anılarında bu bayrakları da saklarlardı. (Solda)

Altıok'la bütünleşen C.H.P. kadrolarının başında yer alan Başvekil (daha sonra Cumhurbaşkanı) İsmet İnönü, aynı zamanda partinin genel başkanı olan olduğu için, onun gittiği yerler Altıoklu bayraklarla süslenirdi. (İnönü'yü Altıoklu kürsüde gösteren bu fotoğraf, 1937'de Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nın temel atma töreninde çekilmiştir)

Sivas Kongresi'nden 12 Eylül 1980'e

CHP *Kronolojisi*

MURAT KORALTÜRK

Bu kronoloji çalışması ile CHP'nin Sivas Kongresi'nden, 12 Eylül 1980'e kadar geçirdiği evrim ve gelişmeler ana hatları ve satırbaşları ile gösterilmeye çalışılmıştır. CHP'nin gelişimi bu süreçte Türkiye'nin geçirdiği siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler dışında değerlendirilemez. Ancak zorunlu sınırlamalar nedeni ile bu gelişmelere fazla yer verilmemiştir. Bu gelişmeleri izlemeyi olanaklı kılan kronoloji çalışmalarının ve CHP tarihini anlatan araştırmaların varolduğu söylenebilir.[1]

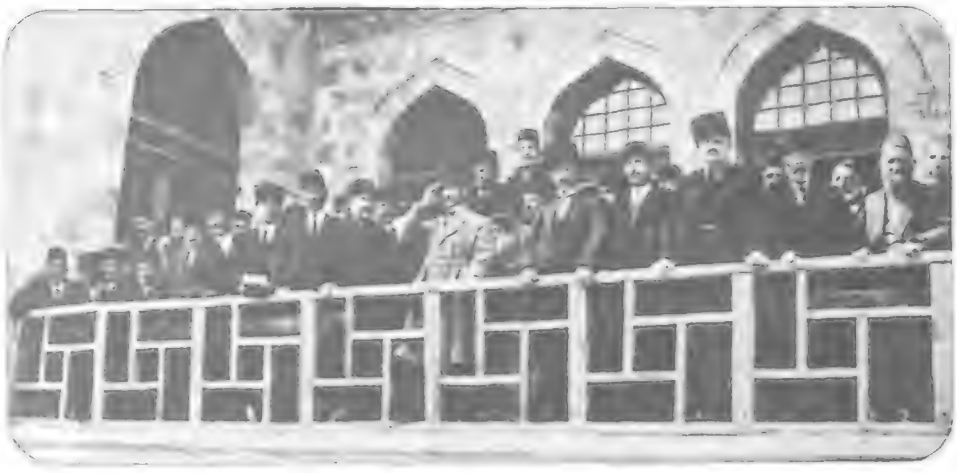

4 Eylül 1919 Sivas Kongresi toplandı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın çok önemli bir adımını oluşturan Kongre aynı zamanda CHP'nin I. Kurultayı olarak da kabul edilir. Devlet kuran parti biçiminde nitelendirilen CHP'nin görüşlerinin temelleri Sivas Kongresi ve kararlarında yer alır. Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında TBMM'de CHP'nin ilk halini oluşturan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sivas Kongresi sırasında Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden dönüştürülerek kuruldu. TBMM'nin açılışından sonra ise Meclis üyelerinin tamamı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri olarak kabul edildi. Kongre'de kabul edilen Beyanname ve Nizamname de CHP'nin ilk program ve tüzüğü olarak değerlendirilir. Kongre'nin seçtiği Heyet-i Temsiliye TBMM'nin açılışına kadar hükümet rolünü de üstlendi.

23 Nisan 1920 TBMM açıldı.

16 Ekim 1921 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kuruldu. İkinci Grup'un kurulmasından sonra Birinci Grup adını alan ve Mustafa Kemal Paşa'ya yakın milletvekillerinden kurulu olan bu grup Meclis'te çoğunluğu oluşturdu. Birinci Grup'un Nizamnamesi'ndeki "...Misak-ı Milli esasatı dairesinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklalini temin edecek sulh ve müsalemeti istihsal eylemektir. Grup bu gaye-i milliyenin istihsaline çalışmakla beraber devlet ve milletin teşkilatını Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden peydarpey tesbit ve ihzara sa'yedecektir." ifadesi CHP'nin devlet kurucu parti niteliğini ortaya koyar.

6 Aralık 1922 Mustafa Kemal Paşa **Hakimiyet-i Milliye**, **Yenigün** ve **Öğüt** gazetelerine verdiği demeçte Halk Fırkası'nın kuruluşuna ilişkin olarak "...milli maksat ve mülahazaları nazarı dikkatte bulundurarak milletimin, her sınıf halkından ve hatta alem-i islamın en uzak köşelerinde beni ebediyen müftehir bırakacak surette gördüğüm teveccüh ve itimada kesbi liyakat etmek için en mütevazi bir ferdi millet sıfatiyle hayatımı, sonuna kadar vatanın hayrına vakfeylemek emeliyle

جمهوریت خلق فرقه‌سی

نظامنامه‌سی

۱۹۲۷

CHF'nin ilk tüzüğü

Başvekil İsmet İnönü, mecliste konuşurken (yukarda). Halk Fırka'sının ilk yıllarına ait makbuzlar ve Altıoklu, Gazi'li bayram tebrikleri.

sulhün istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namiyle siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim" dedi.

14 Ocak 1923 Mustafa Kemal Paşa **İleri** Gazetesi başyazarı Celal Nuri (İleri) Bey'e verdiği demeçte Halk Fırkası'nın kuruluşu ile ilgili olarak "...Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunufunun refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun..." dedi.

15 Ocak 1923 Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'de mülki erkân ile yaptığı konuşmada Halk Fırkası'nın kuruluşu hakkında "Münferid delâletlerin muhassalası kafi değildir! Bütün bu delâletleri bir teşekkül dahilinde yapmalıdır. Bunun için de benim düşündüğüm bade's-sulh siyasi bir fırka yapmak ve ismine de Halk Fırkası demek.. Siyasi fırka ale'l-ıtlak bir mücadele fikre tazammun eder. Benim tasavvurumda milletin şu veya bu sınıfının menafi'ini te'min değildir" dedi.

16 Ocak 1923 Mustafa Kemal Paşa İzmit'te İstanbul basınından gazetecilere verdiği demeçte Halk Fırkası'nın kuruluşuna ilişkin "...bütün sunufu yekdiğerine lazımı gayr-ı müfarik olan, çünkü menfaatleri de yekdiğerinden tehalüf eylemeyen, halkımızın müşterek ve umumi olan menafi ve saadetini temin için "Halk Fırkası" namı altında bir fırka teşkili tasavvur edilmektedir..." dedi.

18 Ocak 1923 Mustafa Kemal Paşa İzmit'te halk ile yaptığı konuşmada Halk Fırkası hakkında "... Öyle bir fırkanın ruhi aslisi istiklali tam ve bila kayd ü şart hakimiyet-i milliyedir..." dedi.

30 Ocak 1923 Mustafa Kemal Paşa İzmir'de gazetecilerle yaptığı konuşmada Halk Fırkası'nın kuruluşuna ilişkin olarak "...Memleketin âmâl ve ihtiyacat-ı hakikiyesine tamamen mutabık bir sulh yapmak imkânı hasıl olduktan sonra, zayiatı maziyeyi az zamanda sürat ve emniyetle telafi etmek mecburiyetindeyiz... Bence bizim
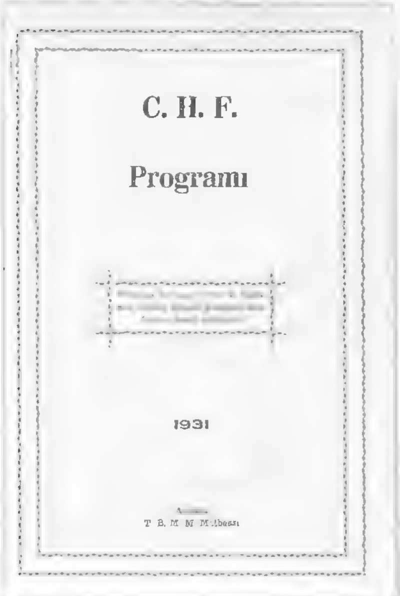
milletimiz yekdiğerinden çok farklı menafi takip edecek ve bu itibarla yekdiğerleri ile mücadele halinde bulunagelen muhtelif sunufa malik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lazım ve melzumu mahiyetindedir. Binaenaleyh Halk Fırkası bilcümle sunufun hukukunu ve esbab-ı terakki ve saadetini temine hasr-ı iştigal edebilir..." dedi.

7 Şubat 1923 Mustafa Kemal Paşa Balıkesir'de halka yaptığı konuşmada Halk Fırkası'nın kuruluşu hakkında "...Bu milletin siyasi fırkalardan çok canı yanmıştır... Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sunuf varmış gibi tesessüs eden siyasi fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir... Halk Fırkası halkımıza terbiyei siyasiye vermek için bir mektep olacaktır..." dedi.

8 Nisan 1923 Dokuz Umde Beyannamesi yayınlandı. 1 Nisan 1923'de TBMM'de seçim kararının alınmasının, 3 Nisan'da ise seçim yasasında değişiklikler öngören yasanın kabulünün ardından 8 Nisan'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal imzası ile yayınlanan Dokuz Umde Beyannamesi bir seçim bildirgesi karakterini taşımaktadır. Bu bildirgede seçime Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak katılınacağını daha sonra cemiyetin Halk Fırkası'na dönüşeceği bildiriliyordu.

7 Ağustos 1923 Meb'uslar Halk Fırkası'nın kuruluşuna ilişkin görüşmelere başladılar.

11 Ağustos 1923 TBMM ikinci dönemi açıldı. İkinci dönemde milletvekillerinin biri (Gümüşhane mebusu Zeki [Kadirbeyoğlu]) hariç tümü Müdafaa-i Hukuk üyesi olarak seçilmiştir.

9 Eylül 1923 Halk Fırkası Nizamnamesi TBMM'de kabul edildi. 104 maddeden oluşan Nizamname'de Parti'nin amacı "...milli hakimiyeti halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asri bir devlet

Seçim Hakkında Beyanname

(8.4.1923)

Memleketi ve milleti inhilâl ve izmihlâl felâketinden kurtarmak için milletten aldığı selâhiyet-i mutlaka ile içtima eden Türkiye Büyük Millet Meclisi hakimiyet-i milliye esasâtına müsteniden bir halk devleti ve hükûmeti teşkil etti.

Deruhte ettiği vezaif-i milliyenin kısm-ı mühimmini üç senelik mütemâdi mesaisile ifa eylemiş olan Meclis 1 Nisan 1339 tarihinde tecdid-i intihâbâta müttefikan karar verdi.

Önümüzdeki devrede inşaallah takrir-i müsalemet müyesser olacağından iktisadi tekemmülâtını temin, her nevi teşkilâtımızı itmâm ve ikmâl ve bu suretle mülk ü refaha nâil etmek gaye olacaktır.

Yeni devre-i mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hakimiyet-i milliye dairesinde siyasi teşkilâta mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir. Meclisde elyevm müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Halk Fırkası'na intikal edecektir.

Mezkûr Fırkanın, halk hakimiyeti, teceddüd ve inkişâfât-ı maddiye ve maneviye esasatına mübteni mufassal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazar-ı münakaşa ve tasvibine arzedilecektir.

Buna intizaren Grubumuz aşağıdaki umdelerle yeni intihabata iştirake karar vermiştir. Bu umdeler memleketin en müstacel ihtiyacını ve bir çok erbabı ihtisasın mütalaatı ve bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müteşekkil olarak inikat eden İktisat Kongresi mesaisi dahi nazar-ı dikkate alınarak tesbit edilmiştir.

Umde 1- Hakimiyet bilâkayd-ı şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletin hakiki ve yegâne mümessili Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hari cinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam mukadderat-ı milliyeye hakim olamaz. Binaenaleyh bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilâtta, idarenin alelumum teferruatında, terbiye-i umumiye ve iktisat hususatında hakimiyet-i milliye esâsâtı dahilinde hare ket olunacaktır. İcra vekillerinin vazife ve mesuliyeti kanunu, vilâyatın mahalli umûrda manevi şahsiyetlerini ve muhtariyetlerini istimal edebilmelerini kâfil olan Şuralar kanunu, vilâyetlerin iktisadi ve içtimai münasebetleri itibarile birleştirilerek müfettiş-i umumilik teşkili kanunu, nevâhi kanunu süratle ihtaç ve tatbik olunacaktır.

Umde 2- Saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hakimiyet ve hükümranînin gayrı kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Tür-

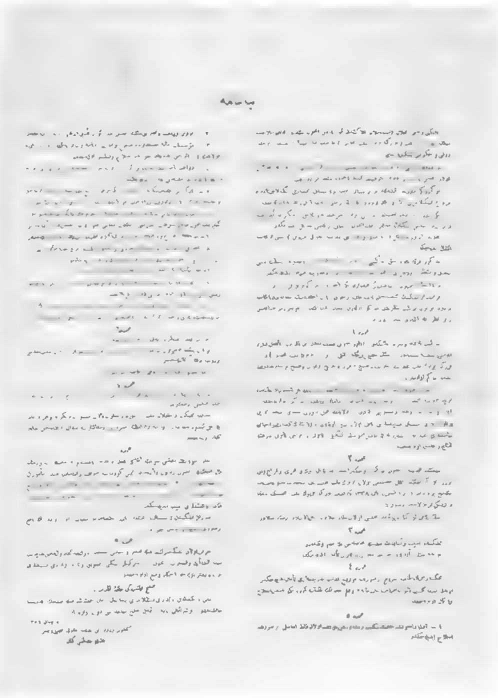

Seçim hakkında beyanname, 1923. (Nuri Akbayar Koleksiyonu)

haline yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hakim kılmaya çalışmaktır" biçiminde ifade edildi.

11 Eylül 1923 Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkası Genel Başkanı seçildi. İsmet Paşa Genel Başkan Vekili, Recep Bey Genel Sekreter seçildi. İsmet Paşa'nın Genel Başkan Vekilliği 25 Ekim 1937'de Başvekillikten istifası ile sona erdi.

23 Ekim 1923 Halk Fırkası'nın kuruluşuna ilişkin dilekçe Dahiliye Vekaleti'ne verildi.

20 Kasım 1923 Halk Fırkası Genel Başkan Vekili sıfatı ile İsmet (İnönü) Paşa bütün illerdeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezlerine gönderdiği tamimde "...Bütün vatana kurtuluş ve bağımsızlığı getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bugünden itibaren Halk Fırkası'na dönüşecek ve Cemiyetin bütün idare kurulları Halk Fırkası idare kurulları olarak vazifeye devam edeceklerdir" dedi.

10 Haziran 1924 Recep (Peker) Bey'in yerine Halk Fırkası Genel Sekreterliği'ne Tekirdağ Meb'usu Cemil (Uybadın) Bey atandı.

10 Kasım 1924 Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası adını aldı.

17 Kasım 1924 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu.

15 Mart 1925 CHF Genel Sekreterliği'ne vekaleten Kocaeli Meb'usu Saffet (Arıkan) Bey atandı. Asaleten ise 9 Kasım 1925'de bu göreve getirilmiştir.

3 Haziran 1925 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Bakanlar Kurulu kararı ile feshedildi.

15 Haziran 1926 Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir suikasti girişimi. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin İzmir'deki davalarında mahkum olan 13 kişi asıldı (13 Temmuz). Ankara'daki İttihatçıların yargılanması sonucu 4 kişi idama mahkûm edildi.

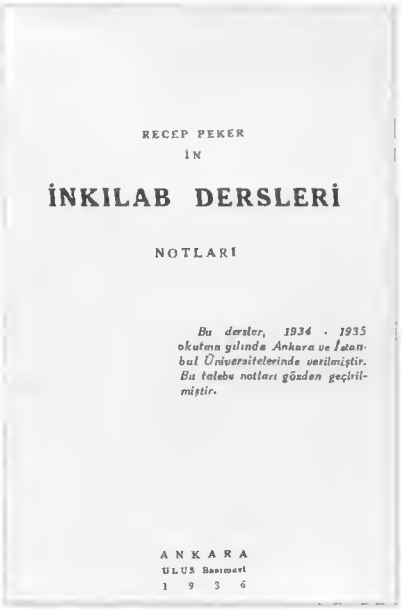
RECEP PEKER
İN
İNKILAB DERSLERİ
NOTLARI
Bu dersler, 1934 - 1935 okutma yılında Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde verilmiştir. Bu talebe notları gözden geçirilmiştir.
ANKARA
ULUS Basımevi
1 9 3 6

29 Ağustos 1927 Mustafa Kemal Paşa seçim nedeniyle CHF programını açıkladı.

---

kiye halkının mümessil-i hakikîsi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müttefikan verdiği karar lâyetegayyer düsturdur. İstinatgâhı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makam-ı Hilâfet, beynelislâm bir makam-ı mualladır.

Umde 3- Memlekette emniyet ve asayişin katiyetle muhafazası en mühim bir vazifedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir.

Umde 4- Mahkemelerimizin bilhassa seri bir surette tevzi-i adalet edebilmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyât-ı kanuniyemiz ihtiyâcât-ı milliyeye ve ilm-i hukukun telâkkiyâtına göre yeni baştan ıslâh ve ikmâl olunacaktır.

Umde 5- 1- Âşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetini mucip olan nukat esaslı bir surette ıslâhı edilecektir.

2- Tütün zıraat ve ticaretini milletin azami nef'ine göre temin edici tedbir alınacaktır.

3- Müessesat-ı maliye iftçilere, sanayi ve ticaret erbabına ve sair bilcümle erbâb-ı mesaiye kolaylıkla para ikrâz edecek surette ıslâh ve teksir olunacaktır.

4- Zıraat Bankası'nın sermayesi tezyid olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vasi yardım edebilmesi temin edilecektir.

5- Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri vasi mikyâsta idhal olunacak ve çiftçilerimizin alât ve edevât-ı ziraiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.

6- Mevadd-ı ibtidaiyesi memleketimizde bulunan mamulât ve masnuâtı memleket dahilinde vücuda getirmek için himaye ve teşvikat icrası ve mükâfat itası suretlerile azami tedâbir alınacaktır.

7- Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için heman teşebbüsat ve fiilayata başlanılacaktır.

8- Tahsil-i ibtidaide tedrisatın tevhidi ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacâtımıza ve asrî esâsâta tevfiki ve muallim ve müderrislerimizin terfih ve ikdârı temin edilecektir. Vesait-i münasebe ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır.

9- Sıhhat-i umumiye ve muavenet-i içtimaiyeye ait müessesat ıslâh ve teksir edilecek ve say u amel erbâbını himaye edici kanunlar yapılacaktır.

10- Ormanlarımızdan terekkiyât-ı fenniyeye muvâfık surette istifadeyi meadinimizin en nâfi tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslâh ve teksirini temin edecek esâslar vazolunacaktır.

Umde 6- Hizmeti filiye-i askeriye müddeti tenkis olunacaktır. Bundan başka okuyup yazmak bilenlerin ve orduda okuyup yazmak öğretenlerin müddeti hizmeti bir derece daha azaltılacaktır.

Ordu mensubininin temin-i refahı bilhassa mültezemdir.

Umde 7- İhtiyat zabitanının hayat ve istikballerini kendilerine ve memlekete en râfi bir surette temin etmek esaslı bir hedefimizdir.

Müdafaa-i memleket ve istiklâl-i millet uğrunda malül kalan mensubîn-i askeriye ve efrad-ı millet ile alelumum mütekaidîn ve eytâm ve erâmilin zaruret ve sefaletlerine meydan bırakmıyacak ittihaz olunacaktır.

Umde 8- Halk umûrunun azami süratle intâcı faal, muktedir, müstakim bir silsile-i memurînin kemal-i intizamla ve usul ve kanun dairesinde iş görmesine mütevakkıf olduğundan sınıf-ı memurîn bu nokta-i nazawrdan ikmal edilecek ve bütün şuabât-ı devlet daimi teftiş ve murakabeye tabi tutulacaktır. Diğer taraftan memurînin nasb, azil, terfih, masuniyet, mesuliyet tekaüd ve taltifleri tesbit edilecektir.

Münevverân-ı memleketten ve mesâlik-i muhtelife erbâb-ı ihtisasından şuabât-ı umur-ı devlette en nâfi bir surette istifade edilmek mukarrerdir.

Umde 9- Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyâsı zımnında devletçe ittihâz olunacak tedâbirden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkülü teşvik ve temin ve ferdi teşebbüsleri himayeye medâr olarak ahkâm vaz olunacaktır. Sulh hakkındaki nokta-i nazarımız: mali, iktisadi, idarî istiklâlimizi behemehal temin etmek şartile sulhün iadesine çalışmaktır. Bu şerâiti temin etmeyen sulh muahedesi kabul olunamaz.

8 Nisan 339

Anadolu ve Rumeli Müdafaai
Hukuk Cemiyeti Reisi
Gazi Mustafa Kemal

1930'lu yıllara ait çeşitli program, tüzük ve Halkevlerine ait çalışma raporu.

15 Ekim 1927 CHF'nin II. Büyük Kongresi toplandı. Kongrede Mustafa Kemal Paşa tarihsel değeri yüksek olan "Büyük Nutku"nu okudu. Ayrıca Kongrede Partinin Nizamnamesi ve Umumi Reisin Program Beyannamesi de kabul edilmiştir. Nizamname ve Program Beyannamesi'nde de Parti "cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi" bir siyasi cemiyet olarak nitelendirildi.

12 Ağustos 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu.

5 Eylül 1930 SCF İzmir'de büyük bir miting düzenledi.

10 Eylül 1930 Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte "...Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Umumiye Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden doğmuştur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmem için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz" dedi.

17 Kasım 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini feshetti.

10 Mart 1931 CHF Genel Sekreterliği'ne Recep (Peker) Bey atandı.

10 Nisan 1931 Türkocakları lağvedildi ve CHF'ye katıldı.

10 Mayıs 1931 CHF'nin III. Büyük Kongresi toplandı. Kongrede kabul edilen programda CHF'nin ana vasıflarının başında "cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, layik, inkılapçı" bir parti olduğu sayılır. Kongrenin en dikkat çekici yanlarından biri Parti-Devlet birliğinin Genel Sekreter tarafından ifade edilmesidir. Recep Peker konuşmasında bu yaklaşımını "Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye'de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir suretle yaklaşmasıdır." biçiminde ifade etti.

16 Ekim 1931 CHF Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey Darülfünun'da CHF programını açıklamak için bir konferans verdi

9 Mayıs 1935 CHF'nin IV. Büyük Kurultayı toplandı. Fırka sözcüğünün parti, kongre sözcüğünün kurultay sözcüğü ile değiştirildiği Kurultayda özellikle uygulanan devletçi politikalar şiddetle Parti-Devlet birliği anlayışının güçlendiği Kurultay tek-parti yönetiminin bütün kurumları ile oluştuğunu göstermesi açısından önem kazandı.

15 Haziran 1936 Recep Peker Genel Sekreterlik'ten alındı. 18 Haziran'da ise yerine Dahiliye Vekili Şükrü Kaya atandı.

18 Haziran 1936 İsmet İnönü yayınladığı bir genelgede "Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin umumi ve siyasi hayatında güttüğü yüksek maksatların gerçekleşmesini kolaylaştırmak ve Parti'nin inkışafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra Parti faaliyeti ile Hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine karar verilmiştir..." dedi. Böylece dahiliye Vekili CHP Genel Sekreterliğini, illerde valiler CHP

İl Başkanlığı görevlerini üstlendi.

5 Şubat 1937 Başvekil ve Malatya Meb'usu İsmet İnönü ve 153 meb'usun imzasını taşıyan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2, 44, 47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75. maddelerinde değişiklik öngören yasa önerisi TBMM'de oybirliği ile kabul edildi Yasa ile CHP'nin altıok ile gösterilen ilkeleri devletin nitelikleri olarak Anayasa'ya girmiştir. Böylece Parti-Devlet birliği en üst noktasına ulaştı.

20 Eylül 1937 Başvekil ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü dinlenmek için bir buçuk ay izin aldı. Ekonomi Bakanı Celâl Bayar vekâleten Başbakanlığa atandı. Atatürk'ün, İnönü'nün katı devletçi eğilimi karşısında

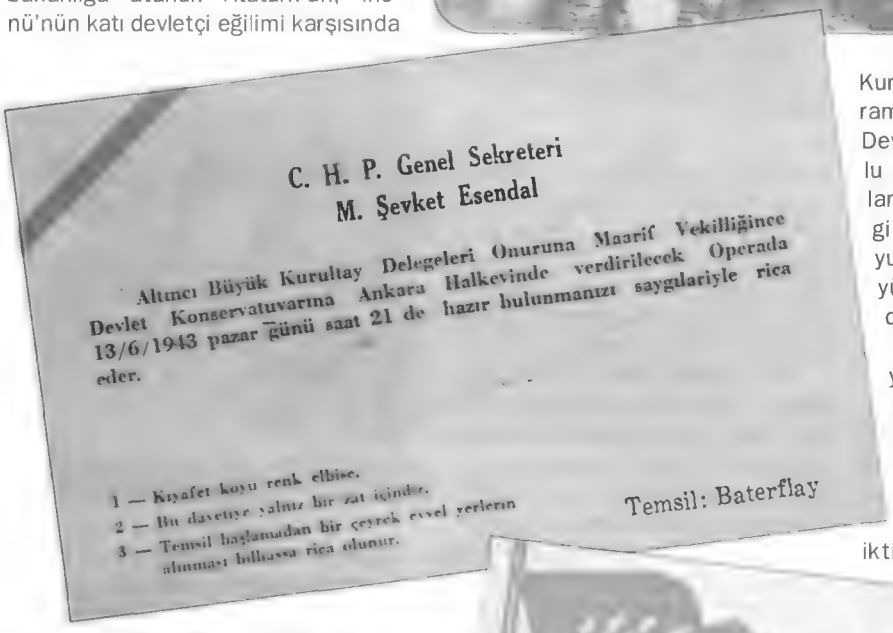

C. H. P. Genel Sekreteri
M. Şevket Esendal

Altıncı Büyük Kurultay Delegeleri Onuruna Maarif Vekilliğince Devlet Konservatuvarına Ankara Halkevinde verdirilecek Operada 13/6/1943 pazar günü saat 21 de hazır bulunmanızı saygılariyle rica eder.

1 — Kıyafet koyu renk elbise.
2 — Bu davetiye yalnız bir zat içindir.
3 — Temsil başlamadan bir çeyrek evvel yerlerin alınması bilhassa rica olunur.

Temsil: Baterflay

Orhan Ozacun Koleksiyonu

ılımlı devletçi yaklaşımından dolayı Bayar'ı desteklemesi, Atatürk ile İnönü arasında iktisat politikalarında başlayan ayrılığın siyasal işbirliğinde de son bulmasına yol açtı.

25 Ekim 1937 İsmet İnönü Başbakanlık'tan istifa etti. Celal Bayar asaleten Başbakanlığa atandı. Celal Bayar CHP Genel Başkan Vekilliğine de getirildi.

26 Aralık 1938 CHP'nin 1. Olağanüstü Kurultayı toplandı. Kurultayda kabul edilen parti tüzüğünde Atatürk "Ebedi Şef", İsmet İnönü ise "Milli Şef" olarak anıldı. Kurultayda Halk odaları ve Köy Enstitüleri'nin kurulması kararlaştırıldı.

29 Mayıs 1939 CHP'nin V. Büyük Kurultayı toplandı. Kurultay'da Parti-Devlet birliğinin çözülmesi yönünde önemli adımlar atıldı. İçişleri Bakanının Parti Genel Sekreteri olması uygulamasına son verildi.

8 Mayıs 1943 CHP'nin VI. Büyük Kurultayı toplandı. Kabul edilen programda devletçiliğe ilişkin olarak "... Devletçiliğimiz, millet çıkarının zorunlu kılmadığı hiçbir şekilde özel çıkarlarla mücadele etmez... Devletin hangi işleri kendisinin yapacağı takdiri, yukardaki esaslara göre, milletin yüksek çıkarlarının gereğine bağlıdır..." ifadeleri yer aldı.

12 Haziran 1945 "Dörtlü Takrir" yayınlandı. II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmakla birlikte Türkiye yine savaşın neden olduğu sorunları özellikle ekonomide yoğun olarak yaşadı. Ülkeyi savaş yılları boyunca sıkı bir biçimde yöneten CHP iktidarı içinde muhalefet su yüzüne çıkmaya ve sesini yükseltmeye başlar. Türkiye demokrasi tarihine "Dörtlü Takrir" olarak geçen önerge; 7 Haziran 1945'te CHP grubuna verilen, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Menderes

ve Refik Koraltan imzalarını taşıyan ve özetle imza sahiplerinin yasalardaki ve parti tüzüğündeki demokratik olmayan hükümlerin çıkartılması, TBMM'nin hükümeti gerçekten denetlemesine olanak verilmesi ve seçimlerin serbestçe yapılması yönündeki istek ve görüşlerini taşıyordu. Önerge 12 Haziran 1945'te parti grubunda görüşülüp reddedildi. CHP içindeki takrircilerin muhalefeti daha da belirginlik kazandı. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Vatan gazetesindeki yazıları ile muhalefeti sürdüler. Bu girişimleri 21 Eylül'de partiden ihraçlarına neden oldu. 2 Ekim'de ise Refik Koraltan ihraç edildi. Celal Bayar ise Eylül 1945'te milletvekilliğinden ayrıldı. 1 Aralık'ta basın aracılığıyla başka bir parti çatısı altında siyasal yaşama devam edeceğini kamuoyuna duyuran Celal Bayar, Aralık ayı içinde CHP'den de ayrıldı.

18 Temmuz 1945 Milli Kalkınma Partisi kuruldu. Tek-parti yönetiminin ardından kurulan ilk siyasal parti olan Milli Kalkınma Partisi siyasal yaşamda etkinlik gösteremedi. 22 Mayıs 1958'de feshedildi.

7 Ocak 1946 Demokrat Parti kuruldu. 1950-1960 döneminde Türkiye'yi yönetti. 27 Mayıs darbesinin 29 Eylül 1960'da mahkeme kararı ile resmen kapatıldı.

10 Mayıs 1946 CHP'nin II. Olağanüstü Kurultayı toplandı. Demokratikleşme yönünde önemli adımlar atıldı. Değişmez Genel Başkanlık ilkesi değiştirilir, tek dereceli seçim sistemi kabul edilir. Müstakil Grup da kaldırıldı.

21 Temmuz 1946 Genel Seçimler yapıldı. CHP 395, DP 66, Bağımsızlar 7 milletvekilliği kazandı.

16 Ocak 1947 CHP Büyük Divanı toplandı.

12 Temmuz 1947 İsmet İnönü bir beyanname yayınladı. 12 Temmuz Beyannamesi olarak tarihe geçen belge, DP lideri Celal Bayar ile Başbakan Recep Peker arasında yaşanan gerginlik ardından ilan edildi. İsmet İnönü tek-parti yönetimi döneminin değişmez başkanı "Milli Şef" sıfatı ile değil, tarafsız bir devlet başkanı sıfatı ile hareket etme çabasını göstermeye ve iktidar ile muhalefet arasında diyalog kurmaya çalışan İsmet İnönü beyannamede, "... İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde, ben, Devlet Reisi olarak, kendimi ben her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm..." dedi.

26 Ağustos 1947 35'ler Olayı patlak verdi. Seyhan Milletvekili Cavit Oral'ın verdiği önerge ile başlayan tartışma üzerine Başbakan Recep Peker'in CHP Meclis grubundan güvenoyu istemesi ve içlerinde Nihat Erim, Kasım Gülek, İsmail Rüştü Aksal, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ali Fuat Cebesoy gibi tanınmış isimlerin de bulunduğu 35 kişinin aleyhte oy vermesi ile yaşanan bunalım, 9 Eylül 1947'de Recep Peker hükümetinin istifası ile sonuçlandı.

13 Kasım 1947 CHP'nin VII. Büyük Kurultayı toplandı. Bu kurultayda partinin daha demokratik bir yapıya kavuşması için adımlar atıldı. Partinin merkezciliğinin çözülüşü yönünde önemli adımlar atıldı. İllerde valilerin il başkanı olması uygulamasına son verildi. İl başkanlarının il kongrelerinde seçilmesi ilkesi partinin yeni tüzüğünde öngörüldü.

18 Mayıs 1948 CHP Meclis Grubu, Türk demokrasisinin aşırı sağa ve aşırı sola kapalı olduğuna ilişkin bir karar aldı.

27 Nisan 1950 CHP seçim bildirgesi yayınlandı.

14 Mayıs 1950 Genel Seçimler yapıldı. DP 408, CHP 69, Millet Partisi 1, Bağımsızlar 9 milletvekilliği kazandı. DP iktidara geldi. Bayar Cumhurbaşkanı, Menderes Başbakan oldu.

29 Haziran 1950 CHP'nin VIII. Büyük Kurultayı toplandı. Seçim mağlubiyetinin başka bir ifade ile muhalefetteki CHP'nin bu ilk kurultayında programda değişiklik yapılmadı. İsmet İnönü ılımlı bir devletçilikten yana olacaklarını açıkladı.

26 Kasım 1951 CHP'nin IX. Büyük Kurultayı toplandı. Ciddi tartışmaların yaşandığı Kurultayın en önemli sonuçlarından biri gençlik ve kadın kollarının kurulabilmesinin hükme bağlanması oldu.

22 Haziran 1953 CHP'nin X. Büyük Kurultayı toplandı. CHP X. Büyük Kurultayı'nı yakın geçmişte gerçekleşen diğer kurultaylarda olduğu gibi seçimi kaybetmenin ve iktidarı yitirmenin neden oldu gerginlik içinde gerçekleştirir. Ancak Kurultay sonunda DP iktidarına karşı etkin bir muhalefet yapma kararlılığında olan bir CHP yönetimi seçildi. CHP'deki değişimi yansıtması açısından Program'daki "Kemalizm" sözcüğü yerini "Atatürk Yolu" sözcüğüne bıraktı. İlk kez "ekonomik" ve "hukuk devleti" kavramları CHP Programı'nda yer aldı. Programın bir diğer önemli maddesi ise "sendika, birlik, federasyon ve konfederasyonlara olağanüstü hallerde tahkim süzgecinden geçmiş grev ve lokavt hakkının tanınması"

Bir semt ocağından CHP mallarının taşınması.

hükmünü taşıyan 38. madde oldu.

14 Aralık 1953 Cumhuriyet Halk Partisi'nin mallarına el konulmasıyla ilgili Kanun TBMM'de kabul edildi.

25 Şubat 1953 CHP'nin III. Olağanüstü Kurultayı toplandı. Parti Tüzüğü'nün 54. maddesine seçimlerde genel merkezin yüzde 20 oranında aday gösterme kontenjanı tanınması gündemi ile toplanan Kurultay, genel merkezin belli bir sayıda adayı örgüte önermesi, ancak örgütün veto hakkına sahip olması ve bir adayın birden fazla ilden aday olması yönteminin sürmesi konusunda genel merkezi de örgütü de memnun eden kararların alınması ile sonuçlandı.

2 Mayıs 1954 Genel Seçimler yapıldı. DP 404, CHP 30, Cumhuriyetçi Millet Partisi 5 ve Bağımsızlar 7 milletvekilliği kazandı. DP iktidarını sürdürdü.

25 Temmuz 1954 CHP'nin XI. Büyük Kurultayı toplandı. Kurultayda Genel Başkan ve Genel Sekreter'in Kurultayca seçilmesi, 30 kişilik bir Parti Meclisinin oluşturulması bu meclisten seçilecek 5 üye ile Genel Sekreterin seçeceği 2 Genel Sekreter Yardımcısı'nın Merkez Yürütme Kurulu'nu oluşturacakları kararı alındı.

19 Kasım 1955 DP'da ayrılan ve ihraç edilen 19 milletvekili Hürriyet Partisi'ni kurdu.

21 Mayıs 1956 CHP'nin XII. Büyük Kurultayı toplandı. XII. Kurultay da öncekilerde olduğu gibi Parti içi hesaplaşmalara sahne oldu. Kasım Gülek yeniden Genel Sekreter seçilmekle birlikte Kurultay'da aldığı eleştiriler ile oldukça yıpratıldı.

9 Eylül 1957 CHP'nin XIII. Büyük Kurultayı toplandı. XIII. Kurultay muhalefet partilerinin iktidara karşı işbirliği yapma önerilerine ilişkin olarak Parti Tüzüğü'nde gerekli değişiklikleri yapmak üzere toplandı. Bu işbirliğinin somut bir göstergesi olarak Kurultay'da Millet Partisi ve Hürriyet Partisi temsilcileri de yer aldı. Kurultayda bütün partililerce birlikte "Hürriyet Andı" okunur. Muhalefetle işbirliği için Kurultay, Genel İdare Kurulu'na sınırsız yetki verdi.

11 Eylül 1957 Hükümet'in Seçim Kanunu'nda yaptığı değişiklik ile muhalefetin işbirliği girişimi hukuki olanağını yitirerek sonuçsuz kaldı.

27 Ekim 1957 Genel Seçimler yapıldı. DP 424, CHP 178, CMP 4, HP 4 ve Bağımsızlar 2 milletvekilliği kazandı.

12 Ocak 1959 CHP'nin XIV. Büyük Kurultayı toplandı. Kurultay yeni CHP'nin habercisi oldu. 14 Ocak'ta yayınlanan "İlk Hedefler Beyannamesi" ise bunun belgesini oluşturdu. Beyannamede, partizanlığın kaldırılması, Millet Meclisi'nden başka bir meclisin kurulması, seçim güvenliğinin sağlanması, bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, yüksek hakimler meclisinin kurulması, memurlara yargıya başvurma hakkının verilmesi, basın özgürlüğünün anayasanın güvencesi altına alınması, üniversite özerkliğinin sağlanması, bir yüksek iktisat şurasının oluşturulması ve sosyal adaletin anayasal nitelik kazanması biçimindeki demokratik hak ve istekler yer aldı.

27 Eylül 1959 Kasım Gülek CHP Genel Sekreterliği görevinden ayrıldı. Yerine İsmail Rüştü Aksal, yardımcılığına ise Kemal Satır seçildi. Partiye tekrar İsmet İnönü egemen oldu.

27 Mayıs 1960 Türk Silahlı Kuvvetleri bir darbeyle ülke yönetimine el koydu.

24 Ağustos 1961 CHP'nin XV. Büyük Kurultayı toplandı. Gülek, İsmet İnönü karşısında kesin yenilgiye uğradı. XIV. Kurultay'da ilan edilen İlk Hedefler Beyannamesi'nin hedeflerine ulaşıldığı belirtilerek XV. Kurultay'da geçmişin kırgınlıklarını sona erdirmekten söz edilen, kalkınma, güvenlik, güleryüzlü yönetim, refah devleti ilkelerinin yer aldığı Temel Hedefler Beyannamesi yayınlandı.

15 Ekim 1961 Genel Seçimler Yapıldı. CHP 173, AP 158, YTP 65 ve CKMP 54 milletvekilliği, AP 71, CHP 36, YTP 27 ve CKMP 16 senatörlük kazandı.

20 Kasım 1961 İsmet İnönü'nün Başbakanlığındaki CHP-AP koalisyon hükümeti 1 Haziran 1962'ye kadar süren görevine başladı.

25 Haziran 1962 İsmet İnönü'nün Başbakanlığındaki CHP-CKMP-YTP koalisyon hükümeti 2 Aralık 1963'e kadar süren görevine başladı.

14 Aralık 1962 CHP'nin XVI. Büyük Kurultayı toplandı. Kurultay Genel Merkezciler, Gülek-Erim taraftarları ve Üçüncü Dünyacılar olarak nitelendirilen üç grubun hizip çekişmesine sahne olur. Kurultay'dan Genel Merkezciler galip çıktı.

4 Ocak 1963 Merkez Yönetim Kurulu Üyesi Kemal Anadol'un da içinde bulunduğu bir kısım gençlik kolu üyesi Atatürk ve Parti ilkelerinden ödün verildiğini, Halkevleri ve Köy Enstitülerinin etkinliklerini tekrar kazanmaları için çaba sarfedilmediği, halkçılık ve laiklik ilkelerinin zedelendiği gerekçe ve iddiaları ile partiden istifa etti.

4 Temmuz 1963 6 Temmuz'a kadar süren CHP Meclis grubu toplantısında Parti içinde bölücü akımları önlemek için geniş temizlik yapılması istendi.

4 Aralık 1963 Kasım Gülek ve Avni Doğan Haysiyet Divanı kararı ile Parti'den ihraç edildiler.

25 Aralık 1963 İsmet İnönü'nün Başbakanlığındaki CHP hükümeti 13 Şubat 1965'e kadar süren görevine başladı.

16 Ekim 1964 CHP'nin XVII. Büyük Kurultayı toplandı. Hizip çekişmelerine sahne olmadı. Ancak siyasal, toplumsal ve ekonomik konularına ilişkin

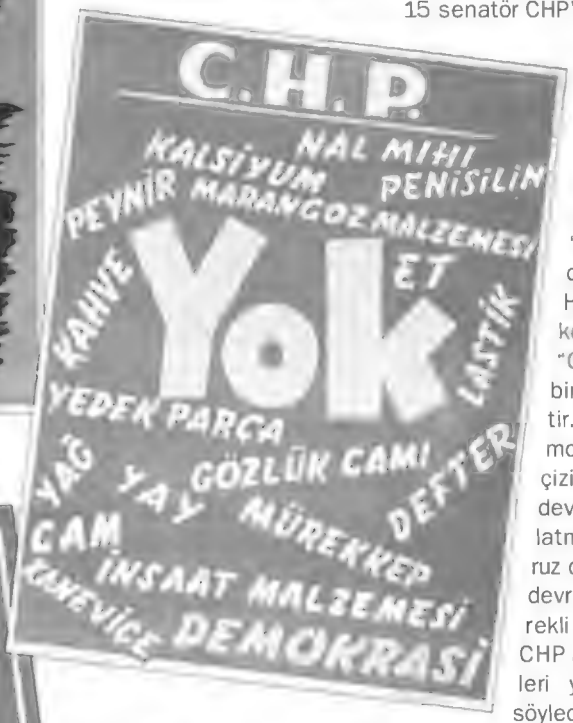

1954, 1957 ve 1977 seçimlerine ait CHP seçim afişleri.

dır. 1923'teki harap ülkede devletçilik nasıl tek, eşi ve yardımcısı olmayan bir kalkınma çaresi idiyse, bugün de ekonomik hayatımızın temel bir unsurudur" sözleriyle ifade etti.

18 Ekim 1966 CHP'nin XVIII. Büyük Kurultayı toplandı. Kurultay'ı açış konuşmasında İsmet İnönü "CHP sosyalist değildir ve olmayacaktır" ifadesini kullanırken Bülent Ecevit "Ortanın soluna karşı koyanlar, Atatürk ilkeleriyle çelişme halindedirler. Bir Parti, toprak reformuna, bildirgesinde yer verince, grev hakkını sağlayınca, petrolü millileştirmeye teşebbüs edince ortanın solundadır. Ortanın solu, İnönü'nün dediği gibi, Parti'nin sosyal yenileşme döneminin bilincine varış demektir. Devletçiliği daha ileriye götürmek gerekir. Yabancı şirketlerin petrolümüzü ipotek altına almalarına karşı mücadele ediyoruz. Topraklarımızın üstünden kovduğumuz yabancı sömürücüleri, toprağın altından da kovacağız. Ortanın solu yüzünden seçimi kaybetmedik. İç ve dış sömürücüleri karşımıza aldığımız için kaybettik. Gene bunları karşımıza alacağız. Çünkü, Türk Halkının kurtuluşu buradadır" açıklamasını yaptı.

28 Nisan 1967 CHP'nin IV. Olağanüstü kurultayı toplandı. Parti içi çekişmenin konu edildiği Kurultay'da Turhan Feyzioğlu grubu Partiden ayrılmaya zorlandı.

30 Nisan 1967 Önderliğini Turhan Feyzioğlu'nun yaptığı 32 milletvekili ve 15 senatör CHP'den istifa etti.

18 Ekim 1968 CHP'nin XIX. Büyük Kurultayı toplandı. Kurultay uzun sürecek bir iç hesaplaşmanın ilk işaretlerini verdi. İsmet İnönü "Biz sosyalist parti değiliz, Cumhuriyet Halk Partisi'yiz" derken Bülent Ecevit, "CHP ortanın solunda bir adım gerilemeyecektir... Ortanın soluna demokrasi dışında bir sınır çizilemez... Savunma devri bitmiş, halkı aydınlatma ve müfterilere taarruz devri başlamıştır... Biz devrimci bir partiyiz, sürekli devrimci bir partiyiz... CHP arkasında olan köprüleri yıkmıştır..." sözlerini söyledi.

3 Temmuz 1970 CHP'nin XX. Büyük Kurultayı toplandı. Partideki bölünmüşlük Kurultay'da iyice ortaya çıktı. Kemal Satır'ın önderlik ettiği tutucular karşısında radikal çıkışta bulunan Bülent Ecevit mücadeleyi kazandı ve CHP Genel Sekreterliğine seçildi.

12 Mart 1971 Türk Silahlı Kuvvetleri muhtıra verdi. Ecevit, muhtırayı "ince bir Yunanistan darbesi" olarak nitelendirdi.

5 Mayıs 1972 CHP'nin V. Olağanüstü Kurultayı toplandı. İsmet İnönü'nün 12 Mart Muhtırası ardından kurulan Erim Hükümeti'ne destek vermesi Parti içi muhalefeti hareketlendirdi. Bu hareketin lideri Genel Sekreter Bülent Ecevit ile muhafazakarların önderi Kemal Satır arasındaki çekişme, Kurultay'da İsmet İnönü'nün "Ya Ben ya Bülent" demesine karşın mevcut Parti Meclisinin güvenoyu vererek Bülent Ecevit lehine hareket etmesi üzerine, ertesi gün İsmet İnönü CHP Genel Başkanlığı'ndan ayrıldı.

8 Mayıs 1972 İsmet İnönü 33 yıl, 4

eleştiriler ağırlık kazandı. Kurultayda daha önce ilan edilen ilk Hedefler ve Temel Hedefler Bildirilerinin hedeflerine varıldığı ifade edilerek "İleri Türkiye Ülkümüz" bildirisi kabul edildi.

29 Temmuz 1965 İsmet İnönü "ortanın solu" hareketini "CHP, bünyesi itibariyle devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir anlayıştа-

ay, 11 gün süren CHP Genel Başkanlığı'ndan, CHP Merkez Yönetim Kurulu Başkanlığı'na hitaben yazdığı "CHP Beşinci Olağanüstü Kurultayı'nın 7 Mayıs 1972 toplantısında verdiği karar sonucu olarak, CHP Genel Başkanlığı'ndan çekildim. Tüzüğün 28. maddesinin gerektirdiği işlemin kurulunuzca yapılması için saygılarımla arz ederim" ifadesini taşıyan kısa mektup ile istifa ettiğini açıkladı.

30 Haziran 1972 CHP'nin XXI. Büyük Kurultayı toplandı. 1085 delegeden 1032'sinin oyunu alan Bülent Ecevit, Atatürk ve İnönü'nün ardından CHP'nin üçüncü Genel Başkanı seçildi.

14 Ekim 1973 Genel Seçimler yapıldı. CHP 185, AP 149, MSP 48, DP 45, CGP 13, MHP 3, TBP 1 ve Bağımsızlar 6 milletvekilliği kazandı.

26 Ocak 1974 Bülent Ecevit'in Başbakanlığındaki CHP-MSP koalisyon hükümeti 16 Eylül 1974'e kadar süren görevine başladı.

28 Haziran 1974 CHP Tüzük Kurultayı toplandı. Kurultay Parti temel politikasının tüzüğe yansıtılması ve yönetici-örgüt tabanı bütünleşmesinin belgelenmesi amacı yönünde toplandı.

14 Aralık 1974 CHP'nin XXII. Büyük Kurultayı toplandı. Kurultay'da Genel Başkan Bülent Ecevit demokratik sol kavramına "Bizim demokratik sol anlayışımız, ekonomik güçle siyasal gücün ayrılmazlığı noktasından hareket eder. Ekonomik güç devlette yoğunlaşmışsa, siyasal güç de devlette yoğunlaşır. Ekonomik güç özel sektörde yoğunlaşmışsa, siyasal güç de özel sektörde yoğunlaşır. Biz elbette özel sektöre de hak tanırız, devlete de ekonomiye ve topluma yön verebilmesi için gerekli hakları ve yetkileri tanırız... Bu da, ancak halkın en büyük, en etkin ekonomik güç durumuna gelmesi ile gerçekleşebilir." dedi.

12 Ekim 1975 Kısmi Seçimler yapıldı. AP 5, CHP 1 milletvekilliği, AP 27, CHP 25, MSP 2 senatörlük azandı.

8 Mart 1976 5'ler Olayı patlak verdi. CHP yönetimi içinde süren çekişme Genel Sekreter Yardımcısı Deniz Baykal ve Yönetim Kurulu üyeleri Haluk Ülman, Erol Çevikçe, Adil Ali Cinel, Tankut Akalın'ın istifası ile şiddetlendi.

12 Eylül 1980'den sonra yargılanan Bülent Ecevit.

27 Kasım 1976 CHP'nin XXIII. Büyük Kurultayı toplandı. Parti içi hesaplaşmaların yaşandığı Kurultay'da 1407 delegenin 1324 oyunu alan Bülent Ecevit tekrar CHP Genel Başkanlığı'na seçildi. Sosyalist Enternasyonal'e de üyelik kararı alındı.

5 Haziran 1977 Genel Seçimler yapıldı. CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16, CGP 3, DP 1 ve Bağımsızlar 4 milletvekilliği, CHP 28, AP 21 ve MSP ise 1 senatörlük kazandı.

3 Temmuz 1977 21 Haziran'da göreve başlayan CHP hükümeti, TBMM'deki güvenoylamasında 217 evet oyuna karşı 229 red ve 2 çekimser oy aldı ve Bülent Ecevit istifasını Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sundu.

11 Aralık 1977 Yerel Seçimler yapıldı. 42 ilde CHP, 15 ilde AP, 5 ilde MHP, 3 ilde MSP ve 2 ilde bağımsızlar belediye başkanlığını kazandı.

5 Ocak 1978 Bülent Ecevit'in Başbakanlığındaki CHP-CGP-DP-Bağımsızlar koalisyon hükümeti 17 Ekim 1979'a kadar süren görevine başladı.

17 Ocak 1978 CHP, CGP, DP ve Bağımsızlardan oluşan koalisyon hükümeti TBMM'den güvenoyu aldı.

12 Eylül 1980 Türk Silahlı Kuvvetleri bir askeri darbeyle ülke yönetimine el koydu.

NOT

1 Siyasal Kronoloji için bkz. Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, **Turkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi yay., Ankara 1976. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Turkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, T.T.K., yay., XVI. Dizi-sa 49, Ankara 1983. Iktisadi kronoloji için Murat Koraltürk, "Turkiye Cumhuriyeti Iktisadi Kronolojisi (1923-1994)", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakultesi Dergisi**, Cilt XI, Sayı 1-2, İstanbul 1995, s. 35-97. CHP'nin tarihi için bkz. **Hikmet Bila, CHP Tarihi (1919-1979)**, Ankara 1979, Celal Bozkurt, **Siyasi Tarihimizde CHP-Dunü, Bugünü, İdeolojisi-(Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme). Suna Kili, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler**, B.Ü. yay., Istanbul 1976. Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)**, Gerçek yay., nr. 47, Istanbul 1976 F. Husrev Tökin., **Turk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Duşuncenin Gelişmesi (1839-1965)**, Elif yay, nr. 18. Istanbul 1965. Tarık Zafer Tunaya, **Turkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, Doğan Kardeş yay., Istanbul 1952. Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek Parti Yonetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3. bs., Cem yay., Istanbul 1992. Çetin Yetkin, **Turkiye'de Tek Parti Yonetimi (1930-1945)**, Altın Kitap .r yay., Istanbul 1983.

Sosyal Demokrasi, Sosyalizm, Kemalizm, CHP, Maurice Duverger'in Yaklaşımları ve 60 sonrası

Türk Entelektüelinin Düşünce Dünyası

KURTULUŞ KAYALI

Türkiye'de siyasal konuları anlamlandırmak, bu hususlaki düşünceleri gerçekçi bir şekilde tahlil edebilmek için iki noktanın bilinmesi gerekmektedir. Önemli olan, bir biçimde dönemin zihniyet haritasının ortaya çıkarılmasıdır. Bunun açığa çıkarılmasının yollarından biri CHP hakkında kanaatlerin anlaşılmasından, diğeri de o dönem Türkiye'sinde etkin olan bir anlayışın kavranmasından geçer. Bu makalede bazı konulardaki yaklaşımlar vurgulanmaktan ziyade dönemin zihniyet haritası çözümlenmeye çalışılacaktır. Burada kullanılacak kilit kavramlar sosyal demokrasi, sosyalizm, Kemalizm, CHP ve bunların ortak paydası olarak Maurice Duverger'nin yaklaşımlarıdır. Maurice Duverger düşünceleri itibariyle Türkiye'de dönem dönem ilgi çekmiştir. Hatta bu ilgi bazen o kadar yoğunlaşmıştır ki, 12 Mart döneminde yeniden bir anayasa oluşturulmaya çalışıldığında dönemin önde gelen entelektüellerinin etkisiyle etkin siyasal önderleri Duverger'den yararlanmak gereği duymuşlardır. Ancak bu istek gerçekleşmemiş fakat Duverger'nin düşünceleri etkin olmaya devam edegelmiştir. Ancak olayı iki düzlemde ve birbiriyle bağlantılı bir şekilde yorumlamak gerekmektedir. Olay bütünüyle açık, aşikâr bir şekilde gerçekleşmemektedir. Türkiye'de zaten gelişmeler net bir çerçevede oluşmamakta, flu, karmaşık bir görünüm arzetmektedir. Konunun ayrıntılı olarak anlaşılmasına çalışılmalıdır. Konuyu değişik özellikleri itibariyle değerlendirmek daha doğru olur. Bu durumda muhtemelen geçmiş dönemden tevarüs eden bazı özellikler vardır. Sorunun anlaşılması bakımından daha sonra zuhur eden durumları ele alıp, zaman zaman 1960'lı yıllar öncesine dönmek anlamlı olabilir.

Doç. Dr. Kurtuluş Kayalı Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim üyesidir.

Siyasal Hayatımızda Partilerin Doğuşu

Birkaç özellik Türk siyasal hayatının temel doğrultusunun kavranmasında yardımcı olabilir. Belli ölçüde bilinen fakat birbiriyle bağlantısı çok belirgin bir biçimde düşünülmeyen özelliklerin anlaşılması tablonun tüm boyutlarıyla somutlaşmasını sağlayabilir.

Türkiye'de partiler bir anlamda birbirlerinden doğmuşlardır. Partilerin genel olarak bir hizipler karmaşası olduğu söylenegelmektedir. Hattâ yenilerde yeniden CHP'nin içinde bulunan bir siyasal lider de genellikle hizipçi olarak anılıp adlandırılmaktadır. Bunun örneklerini ta İttihat ve Terakki Fırkası'na kadar götürmek mümkündür. O sıralarda bir risale yazan Lütfi Fikri de İttihat ve Terakki Fırkası'nın modern anlamda parti olmadığını vurgulayıp, onun içinde bulunan ayrı ayrı hiziplerin ayrı, farklı partiler oluşturmaları halinde Türkiye'de modern anlamda partilerin ortaya çıkacağını belirtmiştir. Ancak bu tür endişeler 1940'lardan sonra da gündeme gelmiş, CHP üzerine, partilerin ondan neşet etmesinden kaynaklanan değerlendirmeler yapılmıştır. Bu durum belki de pragmatizmden kaynaklanmıştır. Olmadık düşünsel odakların birbirleriyle dönem dönem birlikte hareket etme düşünceleri taşıdıkları görülmüştür. Bunun yanında bariz olarak *güçbirliği* ve bunun daha sonraki sıfatıyla *geniş cephe* hareketi temel olarak farklı akımların bir arada düşünülmesi zihniyetini getirmekte-

dir. Aslında siyaset öncelikli olarak düşünüldüğü için fark edilmeyen bazı düşünsel evrim süreçleri, siyasetten bir nebze farklılaşarak bakıldığı zaman zihniyet düzeyinde olanca açıklığıyla göze çarpar. Bu dönemdeki değişik süreçleri tümüyle soğukkanlı olmayan bir yaklaşım biçimi kolay kavrayamaz. Duyarlılıkların yoğun olduğu konularda durum olanca açıklığıyla saptanabilir. Ancak dikkatli olarak gözlemlendiğinde iki süreç bariz olarak ortaya çıkarılabilir.

İki Süreç

Bunlardan biri 1960'lı yılların hemen başından itibaren çok da bilinen bir tabirle "1961 Anayasası'nın yarattığı göreli özgürlük ortamında" ortaya çıkan durumdur. Sosyal düşüncelerin şekillendiği bu dönemde en belirgin olan husus Atatürk inkılâpçılığı ya da devrimciliğinin marksizme dönüşme sürecidir. Bu durum birdenbire oluşmamıştır. İşte bu dönemde bir ara çok yoğun, çok ilginç bir şekilde bu iki unsurun çarpıcı bir sentezinin yaşandığı görülmüştür. Böylesi bir gelişimin en ilginç göstergeleri, tabii hatırlanabildiği kadarıyla Çetin Altan'ın *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri* kitabıyla aynı konuyu benzeri bir yaklaşımla ele alan Fethi Naci'nin *Atatürk'ün Temel Görüşleri* yapıtıdır. Bu iki kitap bir anlamda marksist görüşlerin, ne oranda Kemalizmle iç içe geçmiş olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bunlar belli bir kesimin düşüncelerini ana hatlarıyla yansıtmaktadır. Gene aynı doğrultuda olmak üzere, dönemin önde gelen marksist liderlerinden biri Kemalizmle sosyalizm arasında Çin seddi olmadığını belirtmiştir. Özellikle 1960'lı yılların ortalarında Türkiye'de oluşagelen anlayış Kemalizmle sosyal bir görünüm verme süreci olarak nitelenebilir. Bu tür yorumlar bariz şekilde Sezai Karakoç'un gene aynı yıllarda yazdığı gazete yazılarında *(Babıali'de Sabah/*-sonradan *Sütün I, II)* ifade ettiği gerçekliklerle çakışmaktadır. Yukarıda anlatılmaya çalışılan süreci anlamlandırıp, belki daha doğru olarak ifadelendirecek fazla sayıda kitap vardır.

Tek parti döneminde bir Atatürk mahyası.

Dönemin başka tür bir anlayışını ifadelendirecek tarzda çalışmalar genellikle zaman geçince daha rahat gözlemlenebilmektedir. Ayrıntılar konusunda titiz olanlar bu sorunu daha gerçekçi bir şekilde tartışabilirler. Anılan dönemde bir de Türk sosyalizmi diye bir anlayış ortaya çıkmıştır. Böylesi bir anlayış sonraki dönemde kesin bir şekilde eleştirilirken, ilk sıralarda olumlu bir ifadeyi değerlendirilmiştir. Bilinebildiği kadar bu anlayış en net ifadelerinden birini Şevket Süreyya'nın yazdıklarında yoğun olarak bulmuşlardır. Örneğin, o dönemde *Yön* gazetesinde yayınlanan birçok makalede olduğu gibi Hilmi Özgen'in kaleme aldığı çoğu yazıda ve yayınlanan kitabında Türk sosyalizmi kavramı özellikle kullanılmıştır. Doğan Avcıoğlu, sonraki dönemlerde değiştirse bile o sıralar Türk sosyalizmi kavramını sürekli vurgulamıştır. Bu iki hususu bir arada düşünmek gerekmektedir.

İki Zihniyetin Sentezi

Bir başka şekilde ifadelendirmek gerekirse o sıralar yeni bir Kemalizm anlayışı, daha önceki dönemdeki Kemalizm anlayışına pek benzemeyen bir Kemalizm yorumu oluşmaya başlamıştır. Gene aynı sıralarda buna paralel olarak bir sosyalizm anlayışı oluşturulmaya yönelinmiştir. Sadece yasal nedenlerle değil, bunun dışındaki nedenlerle de bu iki zihniyetin bir biçimde sentezinin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Yalnız bu yaklaşımlar, bu düşünceler oluşurken somut, politik bir gelişim de gerçekleşmiştir. O da CHP'de oluşan ortanın solu hareketidir. Bu hareket incelendiği zaman açıkça görülebileceği gibi Bülent Ecevit *Ortanın Solu* kitabını yazmış, bu kitapla da temel yaklaşımını özetlemiştir. Bülent Ecevit Atatürk'ün toprak reformunu yapmak istemesine karşın gerçekleştirememesini kendi sosyal programının Kemalist dayanağı olarak göstermiştir. Bülent Ecevit'in yazdıklarında o döneme kadar olan sosyal anlayışları aşan bir eğilimi de görmek gerekmektedir.

Ecevit'in anılan dönemin bir nebze öncesinde *Milliyet* gazetesinde köşe yazarlığı yaptığı gerçeği konu değerlendirilirken unutulmamalıdır. Dolayısıyla, bir ölçüde de olsa dönemin yaygın, etkin eğilimlerinden önemli oranda yararlanmış, onlarla kimi ortak noktalar taşımıştır. *Yön*'ün çıkış bildirisinin devletçilik vurgusuna karşı çıkıp, başka noktalarda eleştiri getirmemesini buna bağlamak gerekmektedir.

Türkiye'de Kemalizme siyasal söylemleri içinde farklı yorumlar getiren Bülen Ecevit ve İkinci grubun önderlerinden Hüseyin Avni Ulaş (aşağıda).

Yukarıda anlatılmaya çalışılan düşünsel süreç ile siyasal gelişme bir noktada buluşmuştur. Zaten bu buluşma süreci ister istemez Bülent Ecevit'i de bir noktaya kadar götürmüştür. Bülent Ecevit bir dönem sonra sosyal demokrasi, demokratik sol ya da demokratik sosyalizm kavramlarını eşdeğer olarak kullanmıştır. Bu sırada partide ya da partinin öndegelenlerinin sözlerinde bu buluşmayı ifadelendirecek çok sayıda gösterge yakalamak mümkün gibi görünmektedir. O dönem düşünüldüğünde meselenin ekonomik boyutu gündeme getirilmekte, sosyal ve özellikle kültürel sorunlar üzerinde tartışılmamaktadır. Zaten tartışma da bir biçimde "Fesi çıkarıp şapkayı giydik de ne oldu?" mesajlı yazısından sonra başlamıştır ki, bu yazının tarihi de 10 Kasım 1968'dir. 1960'lı yılların sonlarında çok yoğun olarak tartışılan bu yazı Türkiye'de son dönemin önemli bir düşünce hareketini, İkinci Cumhuriyet düşüncesini Türkiye coğrafyasıyla ilgilendiren ikinci somut konudur. Birincisi ise Birinci Meclis'teki İkinci Grup ve onun önderlerinden Hüseyin Avni Ulaş'tır. Burada işaret edilen makale, daha doğrusu 1968 yılında olaya, Kemalizme yeniden bakış denemesi Türkiye'de bir yeni aşamayı somutlaştırmaktadır. Bu dönemden itibaren yukarıda yapılan tahlil geçerliliğini yitirmiş, bir tür sosyalizmle sosyal demokrasi ve Kemalizmle sosyalizm arasında ayrışmaların yaşanmaya başlandığı görülmüştür. Ancak makalenin konusu açısından bir farklılaşma söz konusudur. O da, CHP'nin Demokrat Partilileşmesi diye anılan süreçtir. Bu süreç sonunda somut olarak, öncelikli olarak Yassıada'da, Yüksek Adalet Divanı'nda olan Demokrat Parti öndegelenlerine seçilme, siyasal hayata katılma hakkı verilmiştir. Siyasal haklarına kavuşmalarında CHP, Genel Başkanı ve Genel Sekreteriyle olumlu bir tutum almıştır. Aslında kafaları iyice karıştıracak süreç, 1968 yılını müteakiben olmuş, bir başka deyişle zamanımıza kadar gelen tarih kesitinde sosyalizmden sosyal demokrasiye ve sosyalizmden Kemalizme yeniden yönelme süreci başlamıştır. Sözü edilen yeni gelişim Türkiye'nin sol ya da Kemalist entelektüelinin kafayapısını biraz daha karmaşıklaştırmıştır. Böylelikle yaşanan karmaşa sosyal demokrat entelektüellerin fazla farkına varmadan, umursamadan marksist kavramları kullanmalarına yol açtığı gibi, sosyalist ya da marksist entelektüellerin CHP'li olmalarının, o partide bulunmalarının meşruiyetini de sağlamıştır. Bu tür bir tavır bugünlerde bile olağan görülür olmuştur. Hattâ Türkiye'nin sıradışı bir entelektüelinin, sosyalizmle Kemalizmi düşünsel olarak ayrıştırmada özenli bir entelektüelin, İdris Küçükömer'in öldüğü tarihte Sosyal Demokrat Halkçı Parti üyesi olması trajik bir duru-

mu yansıtmaktadır. Dolayısıyla süreç titiz bir şekilde çözümlenmeye çalışılmalıdır.

Maurice Duverger, Siyaset Bilimciler ve Türk Entelektüelleri

Maurice Duverger bir Fransız entelektüelidir. Hiçbir yabancı akademisyenden Türkçeye, onun çalışmaları ölçüsünde çeviri yapılmamıştır. Yapıtlarının da büyük kısmı çevrilmiştir. Düşünceleri Türkiye'de fazlasıyla etkili olmuştur. Bunun ortaya çıkmasının vasatı üzerinde durmak gerekmektedir. Sözü edilen vasatın kavranmasının yolu, birkaç hususun anlaşılmasından geçer. Şimdiye kadar hemen hiç kimse "kör kör gözüm parmağına" olacak şekilde aşikâr olan bu etkiyi çözümlemeye çalışmamıştır. Bu makale de bir yönüyle teferruatlı bir çözümleme denemesi değildir. Doğru düzgün bir çözümleme yapabilmek için 1960 sonrası düşün yapısını ayrıntılarına kadar taramak gerekecektir. Kabataslak yapılacak bazı genellemeler sorunun anlaşılmasının yolunu önemli ölçüde açabilir. Öncelikle Türkiye'deki, partideki, CHP'deki duruma bakmak öğretici olabilir.

Özellikle 27 Mayıs darbesinden sonra kurulan Temsilciler Meclisi'nde ve müteakiben CHP'nin Parti Meclisi'nde önemli rakamlara ulaşan siyaset bilimci vardır. Duverger'den kaynaklanan yaklaşımların Türkçeye çevrilmesi işini o dönemde bir biçimde CHP ile ilgili öğretim üyeleri gerçekleştirmiştir. Genel anlamda değerlendirildiği takdirde bunlar o kadar önemli değildir. Daha doğru ifade etmek gerekirse dönemin sosyalizm-sosyal demokrasi, sosyalizm-Kemalizm sentezine kafa yapısı olarak yatkın entelektüelleri Duverger'nin yapıtlarını Türkçeye çevirmişlerdir. Şöyle tesadüfi örnekler vermek gerekirse, aykırı olarak Samih Tiryakioğlu tarafından çevrilen *Politikaya Giriş* yapıtının dışındaki kitaplar genellikle öğretim üyeleri tarafından tercüme edilmiştir. *Siyasî Rejimler* kitabı Yaşar Gürbüz'ün Türkçesiyle yayınlanmıştır. En temel kitaplarından birini, 1950'li yıllarda kaleme aldığı *Siyasal Partiler*'i Ergun Özbudun, *Batı'nın İki Yüzü*'nü Cem Eroğul ile Fazıl Sağlam, *Diktatörlük Üstüne* kitabını Bülent Tanör, *Sosyal Bilimlere Girişi* Ünsal Öskay ve *Siyaset Sosyolojisi*'ni ise Şirin tekeli çevirmiştir. *Halksız Demokrasi (1969)* ve *Seçimle Gelen Krallar (1975)* kitapları da akademisyenlerin çevirmediği yapıtlar olarak Türkçede bulunmaktadır. Kitaplarının çoğu 1960'lı yılların ortalarından 1970'li yılların ortalarına kadar Türkiye'de yayınlanmıştır. Belki değil, muhakkak diğer kitaplarının çevirisine *Politikaya Giriş* kitabının çevrilmesi etken olmuştur. Türkçeye çevrilen kitaplardan özellikle üçü Türk entelektüellerini yoğun olarak etkilemiştir. Etkilemenin nedenleri üzerinde dururken ister istemez makalenin ilk bölümlerine dönmek gerekecektir. Kesinlikle tüketici olmayan bir şekilde etkilenmenin vasatı incelenmeye yönelindiği zaman ortaya çıkan aşikâr noktalar anlaşılmaya çalışılmalıdır.

1960'lı yıllarda başka yerlerde de belirtildiği gibi Türkiye'de siyaset bilimciler ve iktisatçılar etkili olmuştur. Siyaset bilimciler ve iktisatçılar toplumun değişiminin maddi ölçütleri olduğunu düşünmüşlerdir. Sistem karşılaştırması yaptıkları zaman da Sovyetler Birliği'nin üstün olduğu şeklinde bir anlayışa ulaşmışlardır. Hatta o dönemde birçok Türk entelektüeli Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelere gitmiş ve o ülkeler hakkında tamamen olumlu izlenimler yazmışlardır. Haldun Taner bile gezi notları şeklinde bu tür değerlendirmeler yapmıştır. Sözü edilen dönemde Türkiye'de sosyalizmin dünya ölçüsünde başarılı olduğu kabullenilmiş gibidir. Tahlil yapanlar Melih Cevdet'ten Yahya Kanbolat'a kadar yaygın bir çeşitlilik arzetmiştir. Maurice Duverger de *Politikaya Giriş* yapıtıyla Sovyetler Birliği'ni ekonomik sorunlarını halletmiş fakat özgürlük meselesini, siyasal liberalleşmeyi başaramamış bir ülke olarak nitelemiştir. Fakat bunda da iyice başarısız olmadığını, ekonomik sorunları hallettiği ölçüde siyasal liberalleşmeye de yöneldiğini savunmuştur. Sovyetler Birliği'nde özgürlüklerin, siyasal özgürlüklerin zaman içinde daha da gelişeceği şeklinde bir niteleme sosyal demokrat ve Kemalist yaklaşımlara sempatik gelmiştir. Hatta bu durumun Kemalist açıklamaları yapılmıştır. Onun dışında yukarıdaki anlayışa koşut bir şekilde dönemin hem entelektüel, hem de siyasal açıdan önemli kitabında, *Anayasa'ya Giriş*'te Halk Demokrasilerinde ve Sovyetler Birliği'nde demokrasi sorunu tartışıldığında özgürlükten değil, özgürleştirmekten bahsedilmiştir. Benzeri mantalitenin Batıya bakış açısı ise biçimsel özgürlüklerin, siyasal özgürlüklerin yanında sosyal hakların fazla bulunmadığı şeklindedir. Zaman içinde sosyalleşmenin artması gerektiği yaklaşımı da Türk entelektüel hayatında, Türk düşünce dünyasında yankı bulmuştur.

Dönem ana noktaları itibariyle bilindiği takdirde Kıbrıs olaylarının ne tür kritik bir öneme sahip olduğu da kestirilebilir. Johnson'un, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın Türk Başbakan'ına yazdığı mektup, sonradan açıklandığında anlaşıldığı veçhile Nato silahlarının Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kıbrıs'ta kullanılamayacağı şeklindedir. Bu tür tartışmalar da sonunda İsmet İnönü'yü "Yeni bir dünya kurulur. Türkiye de bu dünyada yerini alır" sözünde ifadesini bulan bir yaklaşıma yöneltmiştir. Bunun hemen akabinde dış

ilişkiler konusunda duyarlı bir tabii senatörün ortaya çıkardığı Dickson raporu (Temmuz 1966) –ki yakın zamanda yayınlanan ilgisiz gibi görünen bir kitapta, bunun yabancı bir istihbarat servisi tarafından atılan bir olta olduğu yazılmış olsa da duyarlılıklar ortadan kalktığı için hemen hiç kimsenin dikkatini çekmemiştir– milli konularda duyarlı olduğu belirtilen isimlerin tasfiye edilmesini öngörmekte, öğütlemektedir. Millici olarak nitelenen isimlerin başında İsmet İnönü gelmektedir. Böylesi bir atmosfer, böylesi bir ortam Türkiye'de marksist olmayan solu anti-Amerikan, hatta anti-Batı bir noktaya yöneltmiştir. Ancak bunun bir biçimde teorik izahının da yapılması gerekir. Bu tür politik-pratik zorunluluklar teorik dayanaklarını çok açık olarak Duverger'nin *Politikaya Giriş* yapıtında bulmuşlardır. *Politikaya Giriş* yapıtı da daha yayınlandığı yıl, Türkçeye çevrilmeden Türk entelektüellerinin dikkatini çekmiştir: "Ünlü Fransız hukuk profesörü Maurice Duverger, yeni kitabı için 'politikanın ilmi bir teorisi değil, sadece bu teoriye bir giriş denemesidir' diyor. Ama yeni eseri daha çok, günümüzdeki ikili değerler ve topluluklar düzeninin, bir noktada birleşmeye doğru gittiğine dair vardığı hükümle ilgili topluyor. Dilimize de çevrilmesini dilediğimiz kitabın, bu yanı üzerinde duracağız."[1] Demek ki kitap o dönemde sosyalist ve kapitalist düzenin birleşeceğine dair yaklaşım nedeniyle *Cumhuriyet* gazetesinin ilgisini çekmiştir.

Politikaya Giriş kitabı sonuç olarak tüm dünya toplumlarının sosyalizmde buluşacağını öngörmektedir. Tüm toplumların sonunda demokratik sosyalizme ulaşmakla birbirlerine benzeyeceği öngörüsü soruna genelde olumlu bakmayı gerektirmektedir. Ancak bir başka husus Duverger'nin yaklaşımlarını daha anlaşılır kılmakta, düşüncelerinin kabullenilmesinin gerekçesini oluşturmaktadır. Bunun gerekçelerinden biri de temel çelişkiyi azgelişmiş toplumlarla Batılı kapitalist toplumlar arasında görmesidir. Terminoloji olarak da Türkçeye çevrilmiş biçiminde proleter milletler-burjuva milletler tabirleri kullanılmaktadır. Dikkat edilirse o dönemin en yoğun tartışmaları azgelişmişlik üzerinedir. O sıralarda şöyle bir sayınca bol miktarda azgelişmişlik literatürü bulmak mümkündür. İkinci olarak da o dönemde Atatürk'ün bazı sözleri bariz şekilde ön plana çıkarılmıştır. Bunların biri de sanırım 1 Mart 1922 tarihinde Meclis'te söylediği "Bizi ezmek isteyen kapitalizme ve bizi yutmak isteyen emperyalizme karşı mücadele" gereğini belirten sözleridir. Bu sözler o dönemde hem Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar tarafından bol bol ifadelendirilmiş, hem de yukarıda Atatürk üzerine yazıldığı belirtilen Çetin Altan ve Fethi Naci'nin kitaplarında önemli bir dayanak olarak kullanılmıştır. Görüldüğü üzere antiemperyalist ve antikapitalist terminolojinin o dönemde kullanılma biçimi Duverger'nin kitabında ifadesini bulan yaklaşımla uyumlu olmuştur. Bunun bir şekilde anlaşılması, kavranması ve açımlanması gerekmektedir. Nitekim daha önce de Kemalizmin ekonomik yorumunun açıklık taşımadığı belirtilmiştir. Bunu da Türkiye'de şekillenen yaklaşıma yatkın bir biçimde Duverger daha 1960'lı yılların başlarında ifadelendirmiştir: "Atatürkçülük (Le Kémalisme), yalnızca Türk tarihinin belli bir dönemi değildir. Atatürkçülük siyasal bir dizge türü olmuştur. O, henüz komünizm ya da Batı demokrasisi denli net bir şeması çizilemeyen, oldukça kötü tanımlanmış bir dizgedir; ancak önemli bir dizgedir. Çünkü Atatürkçülük; Moskova ya da Pekin'in dümen suyunda olmayan Üçüncü Dünya devletlerinin çoğuna

Türkiye'de Kadroculuk geleneğini 60'larda sürdüren Doğan Avcıoğlu'nun Yön *dergisinin bir kapağı.*

1 "Politikaya Giriş", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1964.

az çok doğrudan esin kaynağı olmaktadır... Siyasal demokrasi, ancak belli bir ekonomik gelişmişlik düzeyinden itibaren gerçekten işlerlik kazanabilir... Çünkü diktatörlük ve kurumları ya da Batı'daki kapitalist düzen bir kez yerleşti mi söküp atılması çok güçtür. Hattâ üretimin büyümesini sağlamak için bu vahşi yöntemlerin en iyi yöntemler olduğu da kesin değildir. Gereğinden çok fazla merkezi olarak planlanmış bir ekonominin savurganlıkları, kayıpları ve yanlışlıkları belki gereğinden fazla olan liberal bir ekonomideki denli büyüktür. Bunu; hemen hemen tüm geri kalmaya da gelişmekte olan uluslar, az çok net olarak bilmektedirler. Bu nedenle anılan ülkeler; Atatürkçülüğün öncüsü, hatta ta kendisi olduğu bir karma siyasal ve ekonomik çağdaşlaşma yönetim biçimini benimsemişlerdir. Bununla birlikte Atatürkçülük; siyasal konulara oranla ekonomi alanında daha belirsizdir."[2]

Bu belirsizliği gidermek amacıyla yukarıdaki anlatıma yatkın, ona çok yakın bir yorumu Atatürk'ün çevresindeki bir entelektüele dayanarak Mihri Belli de 1960'lı yılların ortalarında yapmıştır. Duverger'in yaklaşım biçimi *Kadro* dergisinde ifadesini bulan anlayışla da çakışmıştır. *Kadro* dergisinin önemli yazarlarının o dönemde de entelektüel faaliyetlerini sürdürmeleri ve anılan tarzdaki düşüncelerin tevarüs edilmesi Duverger'in yaklaşımının kabullenilmesinde kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur. Tabii geçmiş dönemlere ilişkin olarak yeni düşüncelerin kabullenilmesinde başka hususlar da etkili olmuşa benzemektedir. Gene aynı anlama gelmek üzere Üçüncü Dünyacılık, Bağlantısızlık Hareketinin Önemsenmesi, Nâsır'a ve Tito'ya olumlu olarak bakılması ve 1955 Bandung Konferansı'nın gündeme getirilmesi Duverger'nin yaklaşımına önemli bir altyapı hazırlamış görünmektedir. Muammer Aksoy'un tam bağımsızlık kavramı üzerine yazdığı kitap boyutundaki makale de bu birikime yaslanmaktadır. Sorunların genel hatlarıyla bilinmesi bir anlamda dönemin zihniyet haritasını ortaya çıkaracak gibidir.

"Batıya Rağmen Batılılışma"

Ancak tümüyle Batı karşıtı bir hareket mi gündemdedir? Haliyle Batıya tümüyle eleştirel bakan bir düşünsel faaliyet sözkonusu değildir. Zaman zaman Batıyı tüm unsurlarıyla reddeden bir eğilim de görülmektedir. Fakat esas olan şey Batıyı yekvücüt, yekpare bir bütün olarak almamak şeklinde tezahür etmiştir. Dikkat edilirse görülür ki, Attilâ İlhan tam da 1972 yılında *Hangi Batı* kitabını yazmıştır. Kitabın en başına da Niyazi Berkes'in konuyla ilgili bir değerlendirmesini almıştır. 1960'lı yılların düşünsel, sol düşünsel doğrultusunu şekillendiren Niyazi Berkes'in yaklaşımında da Batıya rağmen Batılılaşma, uygarlaşma, çağdaşlaşma gibi kavramlarda ifadesini bulan bir temel vardır. Nitekim kitapları *Yön*'de tefrika edilirken bu farklılaşmaya açık olarak dikkat çekmiştir: "Şimdiye kadarki 'Hıristiyan dünyası olarak Batı' 'Avrupa devletleri olarak Batı' ve nihayet 'emperyalizm olarak Batı' kavramlarından sonra uygarlık olarak Batı kavramlarının üstün kavram haline gelmesi olayı ile karşılaşıyoruz."[3] Hattâ ondan da öte, Hilmi Ziya Ülken'in *İnsan* dergisindeki yazılarından birinin başlığı da Hangi Garb'tir. Türkiye'nin entelektüel tarihinin yakın geçmişinde de garp yekvücut olarak değerlendirilmemiştir. Nitekim bu meyanda Muzaffer Şerif Başoğlu'nun kaleme aldığı yazılar da vardır. Bergson'un ölümü münasebetiyle yazılan makaleler burada ifadelendirilen düşünceleri olanca netliğiyle izah edebilecek gibidir. İşte bu düşünce geleneği, düşünce iklimi çerçevesinde Maurice Duverger'nin *Batının İki Yüzü* kitabının çevrilmesi olağanüstü ilginç olmuştur. Daha da ilginci *Batının İki Yüzü*'nü Politzer'in *Felsefenin Temel İlkeleri*'ni ya da *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*'ni Türkçeleştiren öğretim üyesi, bir başka akademisyenle birlikte çevirmiştir. *Batının İki Yüzü*'nün çevirisi Batıyı eleştirme ve olumlu yanlarını belirtmeme konusunda yanlış yapmama endişesinden kaynaklanmışa benzemektedir: "İster kendi başına, ister diğer siyasal sistemlerle olan ilişkisi içinde ele alınsın, Batı sistemleri ancak bir ölçüde demokratiktir. Buna plutodemokrasi ("Plutodemokrasi"yi "Servet demokrasisi" olarak çevirmek mümkündür. Ama teknik bir terim olması nedeniyle, Prof. Duverger'nin ifadesini aynen aktarmayı uygun bulduk. *Çevirenlerin notu*) demek daha yerinde olur, çünkü bu sistemlerde iktidar, hem halka *(demos)*, hem de zenginliğe *(plutos)* dayanmaktadır... Siyasal sistemin gelişimi, iktisadi tekniklerin evrimi ile belirlenir. Bu gerçek, marksist çözümleme ile aydınlatıldıktan beri ciddî bir itiraza uğramamıştır. Batı düşüncesi ile sosyalist düşünce arasında bu noktada artık büyük düşünce ayrılıkları mevcut değildir."[4] İçinde yazılanlar Türkçeye çevrildiği tarih bilinerek okunduğunda sorunun temelinden kavranıp ayrın-

2 Maurice Duverger, "Le Kémalisme", **Le Pays d'Atatürk,** Paris, Türkiye'nin Fransa Büyükelçiliği, 27 Mayıs 1961, s. 8-9'dan nakleden Mahmut adem, **Demokratik Laik Çağdaş Eğitim Politikası,** Şafak Matbaası, Ankara, 1995, s. 4-5.

3 Niyazi Berkes, "Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler: II - Batı Emperyalizmi ve Batı Uygarlığı", **Yön**, C. IV, No: 99, (19 Şubat 1965), s. 12.

4 Maurice Duverger, **Batı'nın İki Yüzü,** çev: Cem Eroğul ve Fazıl Sağlam, Doğan Yay., Ankara, 1977, s. 5 ve 8.

tılı olarak somutlaştırılması mümkündür. Batıya olumlu bakan yanlarının detaylandırılması sorunun daha geniş boyutlarda anlaşılmasının yollarını açabilir.

Maurice Duverger'nin Türkçede okunabilir bir başka kitabı da *Diktatörlük Üstüne*'dir. Temelde askeri darbeleri konu almaktadır. Türkiye'de o dönemde askeri darbe endişeleri ya da umutları taşınmaktadır. Kitabı da Türkçeye bir anayasa hukuku hocası çevirmiştir. Yapıt temelde azgelişmiş ülkelerde demokrasinin olamayacağı, en azından gerçekleşmesinin sınırlılıkları üzerinde durmaktadır. Örneğin, o dönemde Türkiye'de demokrasinin yerleşebileceği konusunda umutvar yorumlar yapan kitaplar Türkçeye çevrilmemektedir. Bu yapıt özellikle ikinci dönemde, biraz geç bir tarihte sözkonusu edilen düşünsel değişikliklerin zuhur etmesiyle önemsenmiştir. Sözkonusu dönemde Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı *Devrim* gazetesinde özellikle yukarıda anlatılan tarzda mesajlar içeren Maurice Duverger'nin ve başka entelektüellerin düşünceleri "Parlamentoculuk Tartışmaları" başlığı altında yayınlanmıştır. *Politikaya Giriş*'in bazı bölümleri bu yönleri itibariyle olumlanıp bir takdim yazısıyla birlikte can alıcı saptamaları öne çıkarılarak kısaca aktarılmıştır. "Batı politik kurumlarının gelişme hâlindeki ülkelerde işleyişi konusunda en kötümser görüşleri ileri süren Batılı siyasal bilimciler arasında Prof. Maurice Duverger de yer almaktadır. Ünlü siyasal bilimci Batı politik kurumlarının kalkınma gereklerine uygun düşmediğini, çeşitli kitaplarında öne sürmektedir. Duverger *Introduction a la Politique* adlı kitabında da bu tezi geliştirmektedir."[5] Bu ilginç takdimle

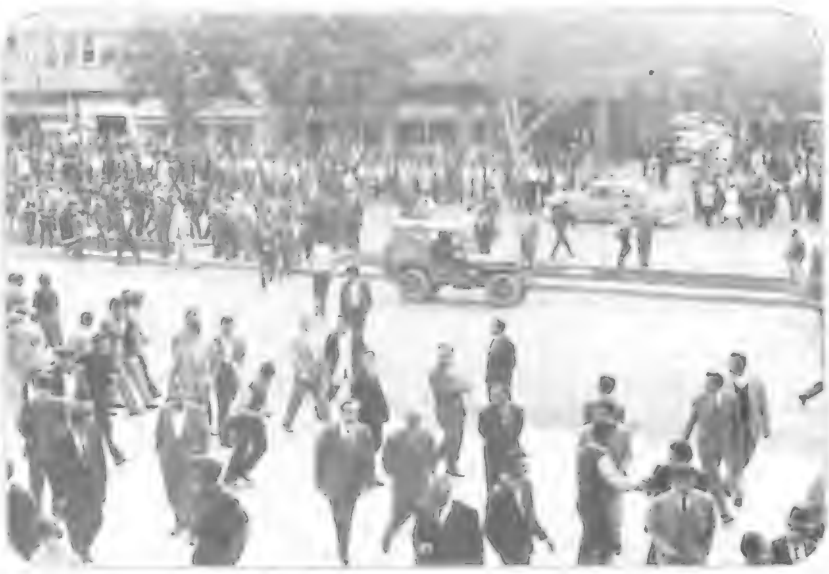

27 Mayıs askeri harekâtı öncesinde Ankara'da Kızılay'da 555 K Olayları

sunulan yazıda altı çizilen hususlardan biri de azgelişmiş ülkelerdeki askeri darbelerdir: "Günümüzde bazı azgelişmiş ülkelerde de aynı durum görülmektedir. Bu ülkelerde askeri okullar fakir sınıflara ya da küçük burjuvaziye mensup kabiliyetli çocuklara toplumsal yükselme yolu açmaktadır. Bu şartlarda, askerler, büyük feodallerin egemenliğindeki bir iktidarın karşısında, fakir sınıfları ve küçük burjuvaziyi temsile yönelebilirler. Askeri darbeler, buralarda, küçük burjuvazi ve hatta halk kesimleri yararına, feodalleri iktidardan uzaklaştırmayı amaç edinebilir. Bu durum Mustafa Kemal Türkiye'sinde, Nâsır Mısırında, Orta Doğu ve Güney Amerika'daki bazı askeri hareketlerde hayli açık olarak gözükmektedir (s. 214).[6] Zaten bir anlamda *Politikaya Giriş* okunduğu zaman yukarıda belirtilen demokrasinin zorluklarının gündeme getirildiği görülecektir. *Demokrasi Üstüne*'nin özellikle Fransa örneği üzerinde durması da öğretici mahiyettedir. Zaten birkaç kuşak itibariyle Türkiye'de Fransız entelektüellerinin etkileri yaygındır. Demokrasi sorununun Türkiye'de eleştirel anlamda da tartışılması Duverger'yi yeni baştan gündeme getirmiştir. Türkiye'de bütünüyle siyasal mahiyetteki tartışmalar bile Duverger'nin kavramsal çerçevelerine rahatlıkla tercüme edilebilir. Bu tercüme edilebilirlik durumuna sosyalistler arası strateji tartışmaları da dahildir.

Türk Düşünce Dünyasını Betimleyecek Bir Anahtar: Maurice Duverger'nin Yaklaşımları

Belirtilmek istenen 1980'li yıllar öncesinde, yoğun olarak da 1970'li yıllar dolaylarında Türkiye'de Maurice Duverger'nin yaklaşımlarının olağanüstü etkili olmuş göründüğüdür. Sözüedilen etki haliyle doğrudan değil, Türkiye'nin önemsenen siyaset bilimcilerinin yazdıkları vesilesiyle, vasıtasıyla olmuştur. Herkesin, yaygın bir kesimin Duverger okuyarak etkilendiği şeklinde bir değerlendirme doğal olarak şüphe götürür. Ancak genel hatlarıyla bakıldığı zaman sözü edilen etkinin hiç de küçümsenmemesi gerektiği anlaşılır. Anılan tarzda etkinin bazı gerçekliklerin sergilenmesi bakımından önemli oldu-

5 Maurice Duverger, "Kalkınma Açısından Parlamentoculuk", **Devrim**, No: 7, (2 Aralık 1969), s. 2.

6 **a.g.m.**

ğu aşikârdır. İşaret edilen dönemde seçim sistemleri dahil çoğu konunun onun söylediği bağlam çerçevesinde mütalaa edildiği açıktır. Hatta bu etki önemli ölçüde bugünlerde bile sürmektedir. Bunun nedenlerinin başında daha sonraki döneme göre konuların, özellikle de siyasal tercihlerin belirginleşmemesi ve keskinleşmemesi gelir. Belirgin olan muğlaklık sorunun açık bir şekilde formüle edilmesinin önüne bir engel oluşturmuşa benzemektedir. Türkiye'de 1970'lerin sosyal demokrasi zihniyetinden daha radikal olan Duverger'nin belirttiği demokratik sosyalizm anlayışı o dönemin sosyalist yaklaşımına göre bayağı sınırlı, dengeli ve radikal olmayan bir noktada durmaktadır. Aynı zamanda dönemin sosyal devlet anlayışını da doğru düzgün anlamlandırması, daha doğrusu dönemin devletçi zihniyetine yakın durması sözkonusudur. Bir önemli nokta da dışarıdan olayın nasıl göründüğüdür. Aynı oranda dışarıya, Batılı düşünce hareketlerine nasıl bakıldığı da önemlidir. Dışarıdan konunun nasıl görüldüğünün anlaşılması Türk düşünce dünyasını çözümlemek bakımından da zorunlu gibidir. Dışarıda Türkiye üzerinde üretilen düşünceler bazı Türk yazarlarının kaleme aldıkları metinlerden daha gerçekçi gibi görünmektedir. Bu tür düşünceler bazı Türk yazarlarının kaleme aldıkları metinlerden daha gerçekçi gibi görünmektedir. Bu tür düşüncelerin etkileri de daha köklü olmaktadır.

Bu saptamayı doğrulayacak çok sayıda başka önemli örnekler ortadadır. Aslında verilebilecek örnekler, herhangi bir yabancı yazarın Türk toplumunu daha rahat etkilemesi konusundaki yaklaşım, Türk modernist ve muhafazakâr düşüncesinin ortak paydasını da gündeme getirebilir. Türkiye'de bazı düşüncelerin muteber yabancı yazarlar tarafından dile getirilmesi konusunda olağanüstü duyarlı olunmuştur. Örneğin, Duverger'nin Türkiye'nin Kemalist dönemde totaliter rejimlere benzemediğini, iki demokrasi girişimi nedeniyle rejimin potansiyel demokrasi olarak nitelenmek gerektiğini belirtmesi son dönemin gündelik politika yazan bir siyaset bilimcisi tarafından tekrar tekrar gündeme getirilmiştir.[7] Fakat bu yorumun *Siyasal Partiler*, kitabının önsözünde adı geçen Türk anayasa hukukçularının verdiği somut bilgilere yapay olarak dayanabileceği hiç düşünülmemiştir. Ancak Türkiye'de modernleşmenin dinin etkisini toptan ortadan kaldırmaya yönelik olduğu yargısı nedense sözü geçen siyaset bilimcisinin dikkatini hiç çekmemiştir. Bu ikinci hususa dikkat çekip vurgulayan bir muhafazakâr yazar, D. Mehmet Doğan ise Duverger'nin demokrasi konusundaki saptamasına hiç değinmemektedir. Dikkat edildiği takdirde, siyasal konularla fazla iştigal etmeyen, daha doğrusu siyasal konularda bilgili olduğu düşünülemeyecek olan bir tarihçi, Ergün Aybars da Duverger'nin yukarıda izah edilen demokrasiye ilişkin düşünceleri konusunda meseleyi pek kavramadan ve gene modernleşme ile ilgili genellemesine hiç değinmeden benzeri hatırlatmalar yapmıştır. Bunların daha ayrıntılı olarak bilinmesi durumunda Türk aydınlarının anılan konulara yaklaşım tarzı aşikâr olarak ortaya çıkar. Türk aydınının muhafazakâr olanı da, modernist olanı da Duverger'nin yaklaşımını seçmeci bir tarzda mütalaa edip değerlendirmektedir. Bir şekilde 1960'lı yılların zihniyet dünyasını etkiledikleri için 1960'lı yılların ortamının ortak zihniyet haritasının çıkarılması muhafazakâr ve modernist akımların anlaşılmasına büyük ölçüde yardımcı olur. Zihniyet haritası bilindiği zaman da özellikle siyaset öne çıktığı için 1960'lı yılların ortamı bütünüyle somutlaştırılabilir. Ağırlıklı olarak siyaset gündeme girdiği için sorunlar geniş boyutlarıyla değerlendirilip yorumlanmalıdır. Bu nedenle genellemelerde yanılınması büyük olasılıktır. Bunların yolunun bir biçimde somutlaştırılıp ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Demek ki, anlatılmak istenen husus konunun belli bir bütünsellik çerçevesinde düşünülmesi gerektiğidir. Türkiye'nin somut sorunları konusunda çözüm önerileri ve sola savruluş Duverger'nin yaklaşımlarıyla bir noktada buluşmuştur. Sola yönelmenin getirdiği ikinci husus da, yeni tarz bir siyasal yaklaşımın geçmiş dönemde oluşan düşün yapılarıyla eklemlenmesinin kolaylaşmasıdır. Bu durum da aşikâr bir şekilde geçmiş dönemin Kadrocu yaklaşımıyla buluşmasının ipuçlarını vermektedir. Duverger yaklaşımı itibariyle dar anlamda, birebir etki yapmadığı için insanları pek ilgilendirmemiş ama Kadrocuklukla bağımlılık okulu arasında bağlantılar üzerinde yoğun olarak durulmuştur: "Gerçi Kadroculların marksist teoriye sadık kalma diye bir sorunları yok, ama vardıkları sonuçlar, tek bilimsel yöntem dedikleri tarihsel maddecilik ya da yine kendi deyimleri ile 'tarihin maddeci anlayışı' ile çelişmektedir. Bununla birlikte, 1930'ların ülke ve dünya koşullarında, Kadro hareketinin yeni ve özgün bir düşünce akımı olduğu ileri sürülebilir. Günümüzde çok sözü edilen Üçüncü Dünya teorileri, merkez-çevre teorileri, eşitsiz değişim teorileri vb., temelde, Kadro'da savunulan görüşlerden pek de farklı değildirler."[8]

7 Ahmet Taner Kışlalı, **Kemalizm Laiklik ve Demokrasi,** İmge Yay., Ankara, 1994, s. 24 - 25 ve 83 - 84.

8 Ömür Sezgin, "Kadro Hareketi" **Kadro 1932 (tıpkıbasım),** C. I, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., Ankara, t.y., s. 14.

DP'nin kuruluş yıllarında bir 10 Kasım töreni.

Genelde aynı mahiyette bir değerlendirme Emre Kongar'ın *Atatürk ve Devrim Kuramları* kitabında da bulunmaktadır: "Üçüncü nedeni, emperyalizme karşı ilk sıcak savaş vermiş bir ülke olmamızda aramamız gerekir. Bu nedene eklenecek bir başka öge ise, Atatürk'ün gerçekleştirdiği bu savaşın evrensel kuramını da üretmek çabasının yine ilk kez Türkiye'nin düşün ve bilim adamlarına ait olması onurudur. *Kadro* hareketi (biraz ileride ayrıntılı bir biçimde üzerinde duracağımız gibi) bu kuramlaştırma olayının dünyadaki ilk girişimidir."[9] Haldun Günalp'in de yorumu farklı olmakla beraber benzeri bir mantalite çerçevesinde sorunu değerlendirdiği görülmektedir. *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri* yapıtındaki yaklaşım bunun somut örneklerini oluşturmaktadır. Takriben aynı yıllarda toplum sorunlarına yaklaşım biçimleri farklı entelektüellerin aynı mantalite çerçevesinde sorunları değerlendirmeleri yapılan bir yorumu doğrular mahiyettedir: "Türkiye'de düşünce üzerindeki duyarlılıklar bakir alanlara yönelmediği sürece tartışmalar *Kadro* dergisinden *Yön* dergisine atlanarak sürer gider:"[10] Ancak Duverger'nin yaklaşımının belki bağımlılık okulu ölçüsünde, o dönem kadro hareketinin uzantısı olarak telakki edilen *Yön* fikriyatıyla paralelliği vardır. Duverger'nin proleter millet konusunu değerlendirişi ile Şevket Süreyya'nın azgelişmişlik sorununu gündeme getirmesi arasında yaklaşım itibariyle uzun bir mesafe yoktur. Şevket Süreyya, temel çelişkinin azgelişmiş ülkeler ile emperyalizm arasında olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında 'inkılâpçı nizam' ve bir kadronun otoriter yönetimi anlayışı da Duverger'nin azgelişmiş ülkelerde demokrasinin işlerliliğinin sınırlılığını ve otoriter yönetimlerin geçerliliğini savunusuyla çakışmaktadır. Dönemin icapları çerçevesinde sosyalist sistemin üstünlüğü ise *Yön*'de ifadesini bulan yaklaşıma hiç de aykırı değildir. Dolayısıyla hem pratik gelişmeler, hem de düşünsel çeşitlenme bakımından dönemin zihniyetini Maurice Duverger okuyarak algılamak mümkündür. Etkinin sadece akademik mahiyette olmaması görünmemesine engel teşkil etmemelidir. Bir de Şerif Mardin'in tespitiyle, insanlar Türkiye'de kitle halinde düşünce değiştirmeye yatkınsa Duverger'nin etkisinin barizliği daha net bir görünüm arzeder. Tespiti daha fazla doğrulayacak husus ise Türk entelektüel hayatında siyaset bilimcilerin 1960'lı yıllarda öne çıkmış olmalarıdır. Türkiye'nin o dönemdeki yönelimleri ayrıntılı olarak anlaşılmaya çalışılmalıdır. Somut gelişmeler bu çerçevenin dışında düşünülmemelidir. Anlatılmak istenen, insanların Duverger okuyarak konuları somutlaştırdıkları, düşündükleri değildir. Bir şekilde somut yaşantı ve siyasal pratikle Duverger'nin yaklaşımları buluşmuştur. Ancak akademik yaşantıdaki Duverger etkisini tümüyle dışta tutmak anlamlı değildir. Duverger'nin hemen tüm yapıtlarının Türkçeye çevrilmesinin de bir nedeni olmak gerekmektedir. Durumu tümüyle tesadüfi olarak nitelemek doğru değildir. Hele vesile bilindiği zaman Duverger'nin küçümsenemez önemi kendiliğinden ortaya çıkar.

Türk siyasal düşüncesi temelde siyasal gelişmelere bağlıdır. 1960'lı yıllarda da siyasal liderlerin somut düşünceleri, somut siyasal gelişmeler ve Türkiye'nin yakın çevresindeki yaklaşımlar, örneğin, özellikle Mısır'daki olumlu olarak telâkki edilen anlayış egemendir. Ancak tüm bunları kapsayacak ve bir anlamda olumlayacak model Maurice Duverger'nin yaklaşımlarında vardır. Fakat bu durum, onun yazdıklarının nesnel bir şekilde anlaşılmasından ziyade Türk entelektüellerinin Duverger'nin düşünce biçimini kavrayış tarzı bilindiği zaman çözümlenebilir. Zaten düşünce dünyası da ancak böylelikle daha doğru anlaşılabilir. Duverger'nin yaklaşımları başka düşün akımlarıyla birlikte, fakat önemli ölçüde etkisini azaltarak solcu Türk aydınının bilinaltında yaşamaktadır. Uzun süre de yaşayacak gibi görünmektedir. Türkiye'nin gündelik siyasete meraklı ortalama siyaset bilimcilerinin yazdıkları da bu savın inkâr kabul etmez belgeleri olarak görünmektedir.

9 Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları,** Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1981, s. 95.

10 Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası,** C. I. Ayyıldız Yay., Ankara, 1994, s. 189.

"Sol'a Yönelişin Öncülüğünü CHP'nin Üstlenmesini İstiyordum"

SÖYLEŞİ

BÜLENT ECEVİT

FAHRİ ARAL

• *Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki parti yaşamınıza Ulus'ta yazarak başladınız. 1957 seçimlerinde milletvekili seçilerek, 14. Kurultay'da da parti meclisine girdiniz. Bildiğiniz gibi bu kurultay; CHP tarihinde partiiçi örgütlenmede yeni bir dönemin habercisi olmuş, Gülek'le başka bir biçime bürünmüş klasik genel sekreterlik yapısının terkedilmeye başlandığı, bundan da önemlisi partide "İlk Hedefler Bildirgesi" diye bilinen bir metnin kabul edildiği kurultaydır. Kimi yorumculara göre bu bildirge, daha sonra 1961 Anayasası'nın ve "Ortanın Solu" hareketinin temel esin kaynağı olmuştur. Bu sizce öyle midir? Kendinizin de aktif olarak içinde bulunduğunuz bu süreci aydınlatabilir misiniz?*

"İlk Hedefler Bildirgesi" çok partili yaşama geçildikten sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendini yenileme, demokrasiye daha çok gerçeklik, devlete daha belirgin bir sosyal nitelik ve "halkçılık" ilkesine içerik kazandırma yolunda attığı ilk adımdır.

"Ortanın Solu" hareketinin düşünsel zemininin de bir ölçüde o Bildirgeyle hazırlanmış olduğu söylenebilir.

• *27 Mayıs'tan sonra kurulan İnönü hükümetlerinde Çalışma Bakanlığı yaptınız. Bu yıllarda parti içinde sosyal hakların savunucusu olarak, öne çıkıp bu düşüncelerin partiiçi örgütlenmeye de yansıması gerektiğini dile getirdiniz. Yapılan tüzük değişikliklerinde genel merkeze kontenjan tanınmasını, partinin organlarında işçi ve emekçilerin yeralmasını istediniz. Bunların hemen sonra biçimlenecek olan "Ortanın Solu" hareketiyle olan ilişkilerini ve pratiğe yani parti yaşamına yansımalarını değerlendirir misiniz?*

1961 Anayasasına Cumhuriyet Halk Partisi'nin büyük katkısı olmuştu. Fakat Parti, geleneksel yapısıyla gerek bu Anayasa'nın gerek toplumdaki gelişmelerin gerisine düşmekteydi. Toplumda güçlenmeye başlayan sol eğilimleri ve çalışan halk kesimlerinin beklentilerini karşılamada Türkiye İşçi Partisi'nin öncülüğü alma olanağı güçleniyordu. CHP yönetimi, Partide köklü bir değişiklik gerçekleştirmek yerine, kendi dışında bir "Çalışanlar Partisi" oluşturmayı ve TİP'in işçi kesiminde güçlenmesini o yoldan sınırlamayı düşünüyordu.

Ben bunu içime sindiremiyordum. Toplumdaki sola yönelişin öncülüğünü CHP'nin üstlenmesini istiyordum.

Demokratik Batı ülkelerinin sosyal demokrasi anlayışı doğrultusunda, aynı zamanda da Türk toplumunun özelliklerine uygun bir sol harekete gereksinme olduğu kanısındaydım.

1961-65 yılları arasındaki Çalışma Bakanlığım sırasında, benim gibi düşünen bazı partili arkadaşlarımla birlikte, demokratik işçi hakları için verdiğimiz mücadele öyle bir hareketin yolunu açmış oldu.

1965'deki bir Parti Meclisi toplantısında, rahmetli İsmet İnönü'nün "CHP ortanın solunda bir partidir" demesi de o yolda daha kesin bir adım atmamızı kolaylaştırdı. Fakat aynı zamanda parti içinde keskin bir kutuplaşmaya da neden oldu.

Başlangıçta bu harekete destek ve-

Ecevit Çalışma Bakanlığı sırasında sendikal yasaların çıkması için sakal grevi yapan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği üyeleriyle. (İletişim Yayınları Arşivi)

renlerden bazıları da ilk seçimlerde uğranan yenilgi üzerine, "Ortanın Solu" hareketine bir kavramına karşı kesin tavır aldılar. "İlk Hedefler Bildirgesi"ne katkıda bulunmuş olanlardan bile bir kısım Partinin tutucu kanadı ile birleşti.

Fakat daha kararlı bir grupla birlikte ben mücadeleyi sürdürdüm.

1966 Kurultayı'nda "Ortanın Solu" ekibinin Parti Meclisi listesi küçük bir farkla kazanınca, İsmet İnönü, benim yerime merhum Kemal Satır'ın Genel Sekreter olmasını istedi. Fakat bunun Kurultay'da elde ettiğimiz sonucu bulandıracağı, hattâ yenilgiye dönüştüreceği düşüncesiyle, ben, arkadaşlarım desteğiyle, Genel Sekreterlikte direndim.

O Kurultay, CHP'nin tutucu kanadından büyükçe bir kesimin Partiden ayrılması ve ayrı bir parti (Cumhuriyetçi Güven Partisi) kurma sürecini başlattı.

Ancak bu bölünme, CHP'nin daha tutarlı bir yapıya ve doğrultuya kavuşmasını sağladı.

Ben Genel Sekreterliğim sırasında gücümü Parti örgütünden önce, çalışan halk kesimlerinden alıyordum. Bu kesimlerin giderek "Ortanın Solu" hareketine olumlu yaklaşır duruma gelmesi örgütü de etkiliyor, üyelikle "Ortanın Solu" hareketinin örgüt içindeki desteği de ivme kazanıyordu.

O arada biz Partili gençliği Marksist veya militan sol akımların ve örgütlenmelerin dışında tutmaya özen gösterdik ve bunda başarılı olduk.

Çalışma Bakanlığım sırasında ben sadece demokratik işçi hakları için mücadeleyi yeterli görmüyordum. Nüfusumuzun büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin de toprak reformu ile ve yaygın kooperatifçilikle güçlendirilmesi; kamu görevlilerine de toplu sözleşme hakkı tanınması; ve devlet sektöründe sınai demokrasiye geçilmesi gerektiğine inanıyordum.

Fakat bu konularda büyük bir direnişle karşılaştım.

1964 yılında KİT'lerle ilgili yeni bir yasa (440 sayılı yasa) hazırlanıyordu. O yasaya sınai demokrasiye geçişi sağlayacak hükümler konulması için ısrarlı girişimlerde bulundum. Fakat, yalnız Parti ve TBMM içinden değil, özel sektörden hattâ

Bülent Ecevit, 28 Mayıs 1925'te İstanbul'da doğdu. 1944'te Robert Koleji bitirdikten sonra bir süre İngiliz filolojisinde okudu. Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde çalışırken Londra'ya giderek, Basın Ataşeliği'nde görev yaptı. Eşi Rahşan Aral'la 1946'da evlenen Ecevit, yurda döndükten sonra **Ulus** ve **Yeni Halkçı**'da yazılar yazdı. ABD'ye giderek sosyal psikoloji, tarih öğrenimi yaptı, 1957'de CHP Ankara milletvekili seçilen Ecevit, aynı yıl parti meclisine girdi. 27 Mayıs'tan sonra Zonguldak milletvekili seçilen Ecevit, İnönü hükümetlerinde Çalışma Bakanlığı yaptı. Bu dönemde grev, lokavt ve toplu sözleşme yasalarının çıkmasına öncülük etti.

Parti içinde 'Ortanın Solu' hareketinin önderliğini yapan Ecevit, 1966'da yapılan 18. Kurultay'da CHP genel sekreteri seçildi. 12 Mart askeri müdahelesine karşı çıkarak, istifa etti. Ardından 14 Mayıs 1972'deki kurultayda CHP genel başkanlığına getirildi. 1973 seçimlerinden sonra kurulan CHP-MSP hükümetinde (1973-1974) başbakanlık yapan Ecevit'in, 1977 seçimlerinden sonra kurduğu azınlık hükümeti meclisten güvenoyu alamadı. Ardından Ocak 1978'de kurulan hükümette başbakanlık yapan Ecevit, Ekim 1979'daki ara seçimlerden sonra istifa etti.

12 Eylül 1980 askeri darbesine karşı çıktı. Yurtdışında verdiği demeçler nedeniyle iki kez tutuklanarak yargılandı. Hale Demokratik Sol Parti (DSP) genel başkanlığını yapmaktadır.

Devlet bürokrasisinden de gelen engellemeleri aşamadım. Yasaya sadece işçi sendikaları federasyonları temsilcilerinin KİT yönetimine çok sınırlı ölçüde katılmalarını öngören bir hüküm girebildi. Onun da bir işe yaramayacağı belliydi.

Eğer o yıllarda KİT'ler sınaî demokrasi yoluyla özerkleşebilseydi, bu kuruluşların şimdi karşılaştıkları sorunlar kanımca önlenmiş olurdu.

• *Sayın İnönü'nün sizinle "Ortanın Solu" düşüncesinde birlikte hareket ederken, parti içinde Satırcı diye bilinen kanatla da dirsek temasında bulunması; bu arada sizin parti içinde öğrenci olayları, toprak işgalleri ve CHP'nin klasik devrim anlayışına getirdiğiniz farklı yorumlar, parti içinde belirli bir dirençle karşılaştı.*

12 Mart'ı "ince bir Yunan darbesi" olarak niteleyip, istifa ettikten sonra gelişen olaylar, Sayın İnönü ile kopma sürecini de başlattı. Genel başkanlığa seçilmeniz, 1973 seçimleriyle birlikte şahsınızda simgelenen Parti ve siyaset anlayışı CHP tarihinde yeni bir dönemin kapısını açtı. 28 Haziran 1974'teki Tüzük Kurultayı'nda kabul edilen yeni tüzük bu dönemi karakterize eden özelliklerinden biriydi. "Demokratik Sol" deyiminin parti ilkeleri içinde yeralması ise bu ideolojik yapılanmanın önemli bir aşaması oldu. 1980'e kadar süregelen bu yeni dönemi parti örgütlenmesi, organlar ve kadrolar açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

İsmet İnönü, benimle arasına, 12 Mart 1971 askerî müdahalesinden kısa bir süre önce mesafe koymaya başlamıştı.

Rahmetli İnönü'nün Silâhlı Kuvvetlerce dayatılan Hükümete CHP'den Bakan, hattâ Başbakan vermeyi kabul etmesi, benim demokrasi anlayışımla bağdaşmadığı gibi, Partide artık kökleşmiş ve "Demokratik Sol" adını almış olan hareketin de önünü kesecekti. O nedenle, İsmet İnönü"ye beslediğim derin saygıya karşın, kendisiyle ters düşmeyi göze alarak, Genel Sekreterlikten ayrıldım.

Benim bu kararıma en yakın çalışma arkadaşlarımdan bile çoğu başlangıçta karşı çıkmışlardı. Parti dışındaki sol kesim de benim o davranışımı gereksiz ve sakıncalı buluyordu. Birçok sosyalist aydın, "askerler sosyal reformlar gerçekleştireceklerini söylüyorlar, daha ne istiyorsun?", diyorlardı. Ancak birkaç ay sonra bu kesimlere indirilen –o zamanki deyimle– "balyoz"; benim askerî müdahaleye karşı çıkışımın haklılığını onlara da kabûl ettirmiş oldu.

Partililerin büyük çoğunluğunun da benim o çıkışımı desteklemesi, kamuoyunda, Cumhuriyet Halk Partisi'ne güven kazandırdı. Böylece, CHP'nin "Orduya dayanarak" siyaset yaptığı önyargısı silinmiş ve Demokratik Sol hareketin demokratlığı inandırıcılık kazanmış oldu.

Başlangıçta "Ortanın Solu" diye adlandırılan hareketi 1960'ların sonlarından itibaren "Demokratik Sol" olarak nitelendirmemiz şu nedenlerden kaynaklanıyordu:

"Ortanın Solu" terimi Partinin yeni tutumunu belirlemekte yetersiz kalıyordu. Kimi arkadaşlarımız, hareketi "sosyal demokrat" diye, kimi de "demokratik sosyalist" diye nitelendirmeyi öneriyorlardı. Ben bu terimlerin ikisine de karşı idim. Çünkü Batının sosyal demokrat veya demokratik sosyalist akımlarından esinlenmiş olsak bile, tarihsel kökenlerimiz farklı idi. O akımlar Marksist doktrinden kaynaklanıyordu; oysa bizim Türkiye'de başlattığımız hareketin Marksist kökeni yoktu. Gerçi Batı Avrupa'nın sosyal demokrat veya demokratik sosyalist partileri de çağımızda Marksist doktrinden büyük ölçüde kopmuşlardı ama, Marksist solun kültürünü, sloganlarını ve simgelerini bir ölçüde sürdürüyorlardı. O nedenle, tutucu kesimlerde kuşku uyandırdıkları gibi, Marksist

sol kesimin de "yozlaştırıcılık" hatta "ihanet" suçlamalarına hedef oluyorlardı. Her iki tepki karşısında kendilerini savunma zorunluluğunu duyuyorlardı. Oysa bizim öyle bir savunma konumuna sürüklenmemiz gereksizdi.

Öte yanda, Batı Avrupa ülkelerindeki sol akımlar köylülerin sorunlarıyla ilgilenme gereğini duymamışlardı. Çünkü o ülkelerde köylü nüfus çok azalmıştı; üstelik köylülerin sorunları büyük ölçüde çözülmüştü. Oysa nüfusun çoğunluğu hâlâ köylü olan Türkiye'deki bir sol hareketin köylü sorunlarına da çözüm getirmesi gerekiyordu.

Yine çoğu Batı Avrupa ülkelerin-

deki sol hareketler, çalışan halk kesimlerine, sömürgeciliğin mirasından da yararlanarak refah sağlayabilmişlerdi. Türkiye'nin ise sömürgecilik mirası yoktu.

Bu gibi nedenlerle, bizim Batı ülkelerindekinden bir ölçüde farklı bir sol program oluşturmamız ve bu farklılığı hareketimizin adı ile de vurgulamamız gerekiyordu.

Benim bu görüşlerim Parti Meclisinde de destek gördü ve "Demokratik Sol" tanımlamasında karar kılındı.

CHP'nin iç işleyişinde ve ideolojisinde asıl büyük atılım 1976'da yürürlüğe giren yeni Programla ve Tüzükle gerçekleşmiş oldu.

Yeni programı ve Tüzüğü örgütle yoğun ve yaygın bir katılım ve danışma sürecinde hazırladık.

Ancak, Programın değil, fakat Tüzüğün yenilenmesinde, örgütün bazı kesimlerinden, özellikle de bazı üst düzey yöneticilerden, belirgin bir direnişle karşılaştım. Özellikle mahalle ve köy örgütlenmesine karşı tepki geliyordu. Oysa ben toplumun en uç kesimlerine kadar ulaşacak bir örgütlenmeyi Demokratik Sol hareket açısından ve seçkinci eğilimlerin kırılması bakımından zorunlu görüyordum. Sonunda istediğim hükümleri Tüzüğe koydurtabildim, ama uygulatamadım.

1970'li yılların ikinci yarısından itibaren karşılaştığımız bir büyük sorun da dışımızdaki sol fraksiyonların Partiye sızma ve Partiyi yönlendirme çabaları idi. Bu çabaların Demokratik Sol harekete düşürdüğü gölge, yüzde 40'ların üstüne çıkmış olan oylarımızın hızla gerilemesinde ağırlıkla bir etken oldu. Tabii, oylarımızdaki düşüşün bir başka nedeni de, Meclisteki sayısal gücümüzün yetersizliği idi. O yüzden, tutarlı bir Hükümet kuramadığız gibi, programımızı da yeterince uygulayamadık.

Bülent Ecevit ve eşi Rahşan Ecevit 80'li yıllarda.

- *12 Eylül'e de 12 Mart gibi tavır aldınız. Hattâ bu daha da sert oldu. Ancak 12 Eylül darbesini yapan generaller, Türkiye'de cumhuriyet tarihiyle birlikte varolan siyasal partileri ortadan kaldırdılar. Siyaset yasağının kalkmasıyla birlikte, CHP'nin siyasal mirasını sürdürmek isteyen arkadaşlarımızın yanında yeralmayarak, Demokratik Sol Parti hareketini örgütlediniz. Size göre CHP misyonunu 12 Eylül'le birlikte tamamlamış mıdır? Öyleyse bunun nedenlerini açıklar mısınız?*

12 Eylül askerî müdahalesinden sonra, eşim ve yardımcım Rahşan Ecevit'le ve bizim gibi düşünen kimselerle birlikte, Demokratik Sol Parti'yi kurar ve yapılandırırken, solda doğrultu tutarlılığına büyük özen göstermeyi kararlaştırdık. O nedenle sabır isteyen bir örgütlenme yöntemi seçtik. Öylelikle 1970'lerde karşılaştığımız türden iç ve dış sorunlarla karşılaşmaktan Partiyi esirgemiş olduk.

1980'li ve 1990'lı yıllar gerek Türkiye'de, gerek dünyada ve özellikle de bölgemizde, büyük değişikliklerin yaşandığı bir dönem oldu. Öyle bir dönemde, geçmişin anılarına ağırlık veren, geçmişi çağrıştıran bir partileşme yerine, geçmişten de elbette esinlenen, fakat aynı zamanda geçmişin deneyimlerinden ders de alan bir partileşmenin daha geçerli ve gerçekçi olacağını düşündük.

SHP-CHP ise, yapı ve doğrultu tutarlılığına hiç önem vermediği gibi, dünyadaki ve ülkemizdeki köklü değişikliklere de uyum sağlayamadı. Sonuç ortada...

- *Son olarak şunu sormak istiyorum: Bugün siyasal tarih açısından son derece üzüntü verici bir durum, Türkiye'de siyasal partilerin belgelere dayalı, kapsamlı bir tarihlerinin olmayışıdır. Bu devleti kuran CHP, DP, AP ve diğer partiler açısından da böyledir. Bunu nasıl karşılıyorsunuz? Genel başkanlık yaptığınız dönemlerde hiç bu konuyu düşündünüz mü? Şu anda kaybolmuş olan CHP arşivi konusunda bir bilginiz var mı?*

CHP'nin arşivi iki kez –deyim yerindeyse– yağmalandı: İlki 1953'de, ikincisi de 12 Eylül 1980 askerî yönetim döneminde.

12 Eylül döneminde, Genel Merkezdeki ve TBMM grubundaki belgelerin bir bölümüne askerî savcılıklar el koydu; geri kalanı da, kâğıt hamuru yapılmak üzere askerî kamyonlarla SEKA'ya taşındı.

"27 Mayıs CHP'nin Yolunu Kapamıştır..."

SÖYLEŞİ

NECDET UĞUR

KÜRŞAT KONYAR

• *Sayın Necdet Uğur, 1946'da çok partili hayata geçiş, bizzat İsmet İnönü'nün uzlaşmacı tutumu ve birçok iç ve dış etkenle birlikte gerçekleştirilmiştir. CHP içinden çıkan DP, daha sonra kurulan MP ve kurulduktan sonra hemen kapatılan sol partiler halkın tek parti rejimine duymuş olduğu tepkiden dolayı mı ortaya çıkmışlardır? Bunların muhalefeti hangi zeminde gelişmiştir? CHP bunları nasıl değerlendirmiştir?*

Cumhuriyet dönemi yalnız yönetim biçiminin değiştirilmesi girişimi değildir. Arka arkaya yapılan devrimlerle toplumsal yapının da değiştirilmesi girişimidir. Son aşama olarak da demokrasi ve laikliğin yaşam biçimi olarak özümsenmesini amaçlar. Kurulan partilerin aralarındaki temel fark ekonomik görüşlerinde olmuştur. CHP ekonomide devlet eliyle kalkınmayı, Serbest Fırka ve ondan sonra gelen DP, AP ve öteki partiler özel kesim eliyle kalkınmayı amaçlamışlardır. Bu nedenle partiler yapay olarak değil, toplumun çeşitli kesimlerinin beklenti ve çıkarlarını temsil eden kuruluşlar olarak yerlerini almışlardır. İnönü'nün tarihsel katkısı bu oluşumun ve l ikliğin gelişmesinde ve kök salmasında olmuştur. Serbest Fırka, Demokrat Parti, Millet Partisi ve ötekiler İnönü ve partisine zaman zaman ölçüyü kaçıracak derecede sert muhalefet yapmışlardır. İnönü olmasaydı da öteki partiler olurdu, ama demokratik yaşamın ve laikliğin kök salması ve iktidar değişikliği sarsıntısız gerçekleşmezdi.

• *Çok partili hayata geçerken İnönü'nün geleceğe yönelik tasarımları neydi?*

İnönü demokrasiyi ve laikliği yaşam biçimi olarak yerleştirmeyi amaçlıyordu. Onun için bunların gerçekleştirilmesinin onuru, tarihsel değeri her türlü zoraki iktidarda kalmaktan çok daha fazlaydı.

• *CHP ve tabii İnönü çok partili hayata geçerken nasıl bir demokratikleşme olmasını istiyordu?*

İnönü'nün çok partili siyasal yaşama geçişte en duyarlı olduğu konular laiklikten ödün verilmemesi, demokrasinin kurallarına işlerlik kazandırılması, dış politikada her türlü serüvenci girişimden uzak durulmasıydı. Muhalefette iken de iktidara karşı en çok bu konularda titizlik yapmıştır. Bu konular onun iktidar hesaplarının üstünde yer alırlardı.

• *Sayın Uğur, CHP uzun yıllar DP'nin iktidarı ele alışını "cahil halk tabakalarının bilgisizliklerinden" kaynaklandığını ve DP'nin gerçek amacının ne olduğunu, ne yapmak istediğinin farkında olamadıklarını söyledi. Sizce DP'yi iktidara getiren toplumsal konjonktürler nedir?*

DP'nin iktidara gelişinin nedenleri çoktur: Türkiye'de sermaye birikimi hızlanmıştı, ekonomi hızla gelişiyordu, kentleşme başlamıştı, CHP'nin kamu kesimi ağırlıklı, bürokratik yapısı toplumdaki yeni gelişmelere uyum sağlamakta gecikiyordu. Bu değişim kendi sözcülerinin yönetimde etkili olmasını sağlamıştır.

• *1950'de iktidarı ele geçiren DP, verdiği sözlerin çoğunu unutmuş, gide-*

Necdet Uğur, Ecevit hükümetlerinde bakanlık yaptı.

rek muhalefet üzerinde baskı uygulamaya başlamıştır. DP'nin böyle bir siyaset izlemesinin nedenleri neydi?

Toplumsal dönüşüm henüz yerine oturmamıştı. Bir geçiş dönemiydi, zorluklar vardı. Özel kesim devlet yönetiminde deneyimli değildi. DP dönüşümü gerçekleştirmenin sancılarını çekmiştir. Bu nedenle bazı hatalar yapmıştır.

Çekilen sıkıntılar demokrasinin yaşam biçimi olarak toplumca tam özümsenmemiş olmasındandır. Kırsal kesimin demokrasiye ağırlığını koymakta gecikmesindendir. O yıllar politika üzerinde kentsel kesim, bürokrasi ve aydınların ağırlığı daha çoktu. CHP bu kesimlerin sözcülüğünden geliyordu.

• *1960'a kadar yapılan seçimlerde DP'nin oylarında azalma görülmüş, yeni bir seçim yapılması halinde oy kaybının daha da artacağı kesinleşmişti. Ancak 27 Mayıs darbesi böyle bir denemeye fırsat vermedi. Böyle bir harekât sizce zorunlu muydu? CHP başka bir çözüm için çaba gösteremez miydi?*

1960 harekâtı yapılmasaydı DP önemli ölçüde oy kaybetmiş olurdu. CHP ise güçlenirdi ve iktidara giden yolda önü açılırdı. Askeri harekât demokrasinin yerleşmesini geciktirmiştir, CHP'nin yolunu kapatmıştır. CHP'nin askeri müdahale ile ilişkileri demokrasinin yeniden işlerlik kazanmasını en kısa zamanda sağlamaya yönelik olmuştur.

• *DP'nin izlediği popülist politika, CHP'nin seçkinci politikası karşısında halktan oldukça ilgi gördü. Acaba CHP de benzeri politikalar benimseyemez miydi?*

CHP'nin seçkinci politikadan popüler politikaya tam geçmesi düşünülemezdi. Popüler politika bir taktik olarak uygulanamaz, kendi gerekleri vardır. Zaman içinde kentleşmenin hızlanması CHP ve benzeri partileri politikalarını gözden geçirmeye zorlamıştır. Bu dönüşümün tutarlı olması gerekirdi, bu da kolay değildi.

• *Sayın Uğur, 27 Mayıs'ta sonra CHP yine tek başına iktidar olamadı. 1965'te de sağ partiler karşısında yenilgiye uğradı. CHP'nin bu tür oy kaybına uğramasının sebepleri nelerdir? 1960 harekâtının bundaki payı nedir?*

1960 harekâtı da, etkileri de geride kalmıştır. Günümüzde toplumsal yapı değişikliği, özel kesimin etkinliği, iletişim araçlarının yaygınlığı, özellikle hızlı kentleşme kamuoyu oluşumunu derinden etkilemektedir. Seçkinlerin, eski kentlilerin, bürokratların kamuoyu oluşumunda etkileri sanıldığından daha azdır.

• *Peki, AP'yi iktidara getiren etmenlerin içinde CHP'nin izlediği politikaların rolü yok mudur?*

AP'nin iktidara gelmesinde CHP'nin dağınıklığının, bölünmüşlüğünün ve kendini yenileyen toplumun nabzını tutmakta gecikmesinin rolü olmuştur.

• *CHP'nin 1965'lerde yeniden muhalefete dönmesinde bu dönemde Kıbrıs meselesi yüzünden ABD ile sertleşen ilişkilerinin de bir payı var mıdır?*

Sanmıyorum, varsa bile belirleyici oranda değildir.

Necdet Uğur 1923'te Çorum'da doğdu. 1944'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdikten sonra çeşitli devlet görevlerinde bulundu. İzmir'de ve İstanbul'da Emniyet Müdürlüğü yapan Necdet Uğur, 1968'te CHP'de siyasal yaşama başladı. Partide İstanbul İl Başkanlığında bulunan Uğur, 1969'dan 1980'e kadar TBMM'de İstanbul milletvekili olarak görev yaptı. 1977'de Ecevit hükümetinde İçişleri Bakanlığı daha sonra da 1978-79 arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapan Necdet Uğur, 1987'de bir süre SHP'de çalıştı.

• *1960 ve sonlarına doğru ortaya çıkan siyasal bunalıma sebep olarak AP'nin kabul olunan anayasayı benimsememiş olması, dolayısıyla bir konsensüs oluşturulamamış bulunması mı etken olmuştur? CHP'nin AP ile uzlaşmazlıkları nelerdi? 1971 askeri harekâtının oluşumuna yol açan CHP'nin yaptığı yanlışlıklar neler olmuştur?*

1960 Anayasasını AP'nin benimsemesi kendisine karşı yapılan bir harekâtı kabullenmesi anlamına gelirdi. CHP ve AP ayrı görüşleri olan partilerdi. Her konuda uzlaşamamaları doğaldır. 1971 harekâtına CHP'nin yaptığı yanlışlıkların yol açtığını kabul etmek orduyu demokrasinin yanlış ve doğrularını değerlendiren bir konumda görmek anlamına gelir.

Bir ülkede gerçek demokrasi varsa, o ülkede siyasal partilerin doğru ve yanlışları seçimlerde değerlendirilir.

• *CHP'nin uzun yıllar muhalefette kalmasını, benimsemiş olduğu ekonomik politikaların ABD ve diğer batılı ülkeler tarafından benimsenmemesine bağlayabilir miyiz? Çok partili hayata geçiş sürecinden itibaren ABD'nin CHP'ye karşı daima güvensizliği olmuştur. Daha çok hangi konularda tedirgin olmuşlardır?*

Türkiye'de dış ülkelerin seçimler üzerinde bu denli etkileri olduğunu sanmıyorum. Büyük devletler etkilemek, yönlendirmek için ellerinden geleni yaparlar, ama bunun sonucu belirlediğini sanmıyorum. Kaldı ki siz kendi devletinizin çıkarlarını savunmakta kararlı iseniz ve kamuoyu desteğiniz varsa direnebilirsiniz.

• *CHP, 1965'lerde İnönü'nün "ortanın solu" ilkeleriyle yeni bir ivme kazandı. İnönü'yü bu tür yeni yapılanmaya iten etkenler neler olmuştur? İnönü dünyadaki hangi gelişmelerden etkilenmiştir? İnönü'nün değişen dünyaya ayak uydurma teşebbüsleri ne ölçüde başarıya ulaşmıştır?*

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türkiye'nin toplumsal yapısı hızla değişmeye başlamıştır. Bir yandan kentleşme, öte yandan sanayileşme ve dış ülkelere açılma yeni bir toplum yapısı oluşturmuştur. Köylü toplumundan sanayileşmiş, kentlileşmiş bir topluma giderken sosyal adalet politikalarının ağırlık ve öncelik kazanması doğaldır. İnönü her zamanki uzak görürlüğü ile bu konuda da öncelik yapmıştır.

• *"Ortanın Solu" AP tarafından komünizmin açık ifadesi olarak yorumlandı ve yıllarca süren bir siyasi propagandanın malzemesi yapıldı. Bunun CHP içindeki etkilerine tanıklık etmiş biri olarak, düşüncelerinizi öğrenebilir miyiz?*

CHP'nin orta sol politikasını yıpratmak için muhalefet elinden geleni yapmıştır, ama sonuç alamamıştır. Sosyal adalet politikası topluma mal olmuştur. Bunda Bülent Ecevit'in toplumda bıraktığı, inançlarında içten, temiz, yurtsever insan imajının payı olduğu kadar, kendisini destekleyen İsmet İnönü'nün de tarihi ağırlığı ve güvenirliğinin payı vardır.

• *CHP'nin 1973'te iktidara gelmesiyle birlikte o zamana dek Türkiye'deki demokrasiden şüpheye düşerek ilişkilerini zayıflatan İskandinav ülkeleri yeniden Türkiye ile daha sıkı ilişkiler içine girmişlerdir. Bu ülkelerle olan ilişkilerimizde CHP tarihi açısından nasıl bir etkileşim olmuştur?*

Aydınlarımız arasında İskandinav ülkelerinin ayrı bir yeri vardır. *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* adlı kitap Cumhuriyet'in birinci kuşak gençliğinin imrenerek okuduğu başucu kitaplarındandır. CHP aydın ağırlıklı parti olagelmiştir. Aydın kamuoyu bu ülkelerdeki sosyal demokrat uygulamaları dikkatle ve hayranlıkla izliyordu. Onların özendirici etkisi olmuştur.

• *CHP siyasal yaşamında iş çevrelerinin hangi kesimleriyle yakın ilişki içinde olmuştur. CHP'yi destekleyen iş çevreleri hangi kesimlerdi?*

CHP'nin iş dünyası ile ilişkileri sağlıklı ve önyargısızdır. Orta sol politikası izlenmeye başlanca özellikle ilk yıllarda araya mesafe ve gerginlik girmiştir. Zamanla bu mesafe normal boyutlarını almıştır. CHP ileri teknoloji uygulayan bir sanayi kesiminin, çağdaş yöntemler uygulayan bir hizmetler kesiminin gelişmesini amaçlar.

Kemalizm'den Atatürkçülüğe,
Ortanın Solu'ndan, Demokratik Sol'a

Cumhuriyet Halk Partisi

ORHAN KOLOĞLU

Atatürk CHP'yi, Sıvas Kongresi'nin sonunda 11 Eylül 1919'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş beyannamesinin verilmesiyle başlatır. Aralık 1922'de Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını açıklar. Fiili kuruluş 9 Eylül 1923'tür. Ertesi yıl Cumhuriyet Halk Fırkası adını alır. 1931'de Fırka yerine Parti sözcüğü konur.

CHP'nin tarihini Atatürk (1919-1938), İnönü (1938-1972), Ecevit (1972-1980) ve 1980 Sonrası diye bölümlemek olasıdır. Ancak biz liderlerden çok, topluma yönelik işlevini dikkate alarak ve İnönü'nün 1958'deki 'Büyük ıslahat devrinin son inkılabı olarak demokratik rejimi kurduk' yargısından hareketle değişik bir bölümleme önermeyi tercih ediyoruz: Devrimlerin yapıldığı Tek Parti Dönemi (1919-1950), Çok partili döneme uyum arayışı (1950-1980), Liberal düzen içinde yeniden kuruluş (1980 sonrası). Bu bölümlenmenin, Türk Çağdaşlaşması'ndaki kuşaklar yenilenmesine de uygun düşmesi dikkati çekiyor. Tanzimatcılar (1830-1860), Yeni Osmanlılar (1860-1890), Jön Türkler (1890-1920), Kemalistler (1920-1950), Çoğulcu Türkiye Kuşağı (1950-1980), Liberaller (1980 sonrası).

Yukarıdan Değişmeci

Her kuşağın bir sonrakinin içine uzantıları olmuşsa da sonuçta yeni bir yapılanmanın iki hareketin senteziyle belirginleştiği görülür. 1830-1950 kuşaklarının ortak yanı çağdaşlaşmayı yukardan yönlendirmeleridir. II. Mahmut'a yakıştırılan Aydın Mutlakiyetçi sıfatıyla Kemalizm'in Demokratik Diktatörlük diye nitelenmesi arasındaki benzerlik dikkatlerden kaçmaz. Fark ise, ilk üçünün var olan bir yapıyı kurtarma çabalarına karşılık, Kemalizm'in yıkılan bir yapının yerine yenisini kurmasındadır. Bir diğer benzerlik de, örneği Avrupa'da alınan çağdaşlaşma çabalarında doğal olarak yerel koşulların dikkatten uzak tutulmamasıdır. Rönesans ve Reform ile devinimini almış olan ve en az 400 yıllık bir birikimin sonucu olarak karşımıza çıkan bu örneğin aynı aşamalar aşılmadan –üstelik 60'dan fazla dini ve etnik grup içermenin sakıncalarını da taşıyan– Osmanlı tarafından aynen benimsenmesi mümkün değildi. Kemalizm de, büyük çöküşü de içeren 12 yıllık savaşlar sonunda erişilen bütünlüğe rağmen bağımsızlığı tekrar kaybetme korkusu kadar, birikimin eksikliği, ekonomik yıkıntı ve kaybedilmiş kadrolar sebebiyle ihtiyatlı adımlar atma zorunluluğunda kalmıştır. Öncekilerden çok daha kapsamlı şekilde benimsediği Batı örneğini yine de 'Biz bize benzeriz' formülüyle yerel koşullara uydurmaya çalışmıştır.

Nazariyeden önce Eylem

Daha 1920'li yıllarda Türkiye'den önce Avrupalılar tarafından Kemalizm deyimi bir bağımsızlık eylemi olarak kullanılmıştır. Gerçekten de 1920'de bağımsızlıkcı, anti-emperyalist ve hakimiyet-i milliyeci (Buradan Halkçılık ve Cumhuriyetçilik'e varılır) nitelikler taşır. 1923'teki Dokuz Umde'sinde Halkçı ve bir sisteme bağlı olmadan kalkınmacıdır. 1927'deki İkinci Kurultay'da Cumhuriyetçilik, Halkçılık ve Milliyetçilik ilkeleri parti programına konur. Arkasından Laiklik ve 1931'deki Üçüncü Kurultay'da Devletçilik ve Devrimcilik ilkeleri bunları tamamlar. Böylece partinin fikri yapısının temelini oluşturan Altı Ok meydana

İsmet İnönü, Mustafa Şeref bey'in yerine İktisat Vekili olan Celâl Bayar'la bir yurt gezisinde (12 Kasım 1933)

1930'lu yıllarda yaygınlaşan Halk Kürsü'lerinde şiir okuyan bir genç kız (Orhan Özacun Koleksiyonu)

çıkar. Bunların yorumlarının tamamlanması 1935'teki Dördüncü Kurultay'dadır. 1937'de de Anayasaya konarak devletin ilkeleri haline gelirler. Atatürk Devrimleri'nin büyük kısmı 1922-1928 arasında gerçekleştirilmesine karşılık bunların fikriyatının on yıl sonra tamamlanması, 'pratik'e öncelik verildiği 'teori'nin alınan sonuçlara göre sonradan belirlendiği anlamını taşır. CHP'nin ideologları bunu doğal ve izlenmesi gerekli yol saymışlardır. Örneğin Recep Peker 1935 Kurultay'ında şöyle der: 'Parti bütün doktrin ve prensiplerinde, baştan bugüne kadar kurduğu ve kovaladığı yolları herhangi bir nazariyecilikte değil, hayattan hayatın kendisinden alıp (...) tesbit etmiştir...' Ve Kemalizm deyimi de partice bu Kurultay'da benimsenir.

CHP'nin toplumsal yapıyı algılayışı da kendine özgüdür: Halkı 'İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış' tek bir kitle sayar. Dolayısıyla bütün toplum CHP ile bütünleştiği gibi, CHP de kurduğu devletle özdeşleşir. Atatürk, İstiklal Savaşı'nın halkın can ve mal fedakarlığı sayesinde kazanıldığını hep vurgulamıştır. Daha zafer kazanılmadan 1922 başında 'Köylü Efendimizdir' sloganını siyasi dile yerleştirmişti. Buna karşılık, Kemalist Bağımsızlık örneğinin diğer sömürülen toplumlarca da benimsenmesinin korkusunu yaşayan Batı, kapitülasyonları tekrar canlandırmak umuduyla ekonomik baskısını devam ettirince, Kemalistlerin elinde kalkınma kaynağı olarak kullanabilecekleri sadece köylünün emek ve ürününün kalması yüzünden, bu efendinin arzulanan düzeye yükselmesi mümkün olamadı. Dünyada söz sahibi olabilmek için sanayileşmenin gereğine inanıldığından kaynaklar buraya yöneltildi. Diğer yandan İttihatçılardan devralınan devlet yardımıyla milli sermayedar ve işadamı yetiştirme politikası da, gelişmenin kırsal kesim yerine şehirlere yönelmesi sonucunu yarattı. Esasen Devletçilik ilkesi de doktriner bir anlayışın değil, dünya ekonomik konjonktürünün –1929 krizi– sonucu benimsenmişti.

Kemalizm bütün dünyada 'mucize' diye tanımlanan bir çağdaşlaşmayı gerçekleştirmekle birlikte bunun tabanda bir sosyal ve ekonomik değişmeye dönüşmesini sağlayamadı. Biz konumuz gereği daha çok 1945 sonrasındaki oluşumlar üzerinde durmak istediğimizden Tek Parti Dönemi'nin, başarılı yanlarını saymaktan çok, demokrasi döneminde gündeme gelen ve bugünü etkileyen uygulamaları üzerinde odaklaşmayı tercih ediyoruz. 1930'lara girerken sistemin aksayan yanları bulunduğu farkedildi. Serbest Fırka denemesi, ilk başarı

yıllarını izleyen rehavetin partiyi hangi çıkmaza götürdüğünü anlamanın bir aracı sayılmalıdır. Bir doktriner yaklaşım arayışı bunun sonucu olmuş, yine de tercihler sanayileşme yönünde belirmişti. İnönü 1937'de 'toprak işleyenindir' derken, belki köylünün sorununu anladığını ifade ediyordu, ama çizgi değişmedi. Ekonomideki tıkanıklığa çözüm için Atatürk'ün son yılında başbakanlığa getirdiği Celal Bayar da iş ve sermaye çevrelerinin temsilcisi olduğundan tabandan değişmeyi etkileyemezdi.

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında İ. İnonü, M. Kemal ve Rıza Şah, solda Tevfik Rüştü Aras (1934). Ramiz Gökçe'nin Mizah *dergisinde bir karikatürü: "Sayın Cumhurbaşkanımızın İzmir'e kadar zahmet buyurup müşahede ettikleri zelzele arâzı." (12.8.1949)*

Bütün toplumu temsil özelliği sebebiyle CHP'nin içinde toprak ağalarından köylülere, büyük sermayedarlardan küçük esnafa kadar her kesim vardı ve her biri kendi çizgisi ya da çıkarı yönünde az ya da çok etkili olabiliyordu. Bunların birer grup (ya da hizip) niteliği taşıdığı ve geleceğin fikir çatışmalarının çekirdeklerini oluşturdukları, açık tartışmalar başladıktan sonra farkedilecektir. O zamana kadar uzlaşmalar herkesin işine geliyordu. Örneğin iş çevrelerinin devletçiliğe karşı çıkmamaları, zaten sınırlı olan rekabet dolayısıyla bu yöntemde kazançlarının daha da garantili olmasındandı.

Çoğulculuğa Hazırlık

1938'de İnönü'ye Milli Şef'liğin yanısıra, Anayasaya konmuş bir sistemin Değişmez Başkanlığı ünvanının da verilmesi, devrimlerle yerine oturtulmuş farzedilen toplumsal yapının kökleşmesi için daha uzun süre beklenmenin tasarlandığını gösteriyor. Bu planları altüst eden bir dış etken olmuştur: İkinci Dünya Savaşı. İnönü daha parti üst yönetimini kendi güvendikleriyle doldurma operasyonunu tamamlamakla meşgulken Avrupa'nın birbirine girmesi, iç sorunların geriye itilip savaş dışında kalma çabalarına öncelik verilmesi sonucunu yarattı. Sanayileşme girişimleri ilk ürünlerini vermeye başlamışken kesilmek zorunda kaldı. Bütçenin en büyük kısmını daima götüren milli savunma masrafları daha da arttı. Üstelik en büyük üretici kütlesi beş yıl boyunca sürekli silah altında tutuldu. Savaş ekonomisi hayat pahalılığını son derece artırırken dar gelirli ve emekçi kütlelerin yanısıra, sistemin dayanağı olan memur da büyük sıkıntıya düştü.

1939 Haziran'ındaki V. Kurultay'da, ilk denemeleri Atatürk döneminde yapılmış çoğulculuk girişimleri, parti içinde bir Müstakil Grup oluşturularak devam ettirildi. Bunun altı yıl sonraki çok parti adımını hedeflediğini söylemek mümkün değildir. Kanımızca çok partili uygulamayı asıl zorlayan, savaşta tarafsız kalma politikasıyla bağlantılı olarak yürütülen basın politikası olmuştur.

Kesin olarak savaşa katılmama yanlısı Ankara kimseye düşman olmadığını kanıtlayacak bir politika izlemek zorundaydı. Tek partili bir rejimde bütün basının aynı kaynakları kullanması bir tarafı hoşnut ederken diğerini gücendirebilirdi. Üstelik sa-

Bayar'ın İktisat Vekilliği 1937'nin sonbaharına kadar sürdü. 25 Ekim 1937'de ise İnönü'nün yerine başvekil atandı.Bayar ve İnönü bir yurt gezisinde (üstte).

11 Kasım 1938'de Cumhurreisi seçilen İ. İnönü, II. Dünya savaşı yıllarında yaptığı bir radyo konuşmasında (solda). (İletişim Yayınları Arşivi)

vaşın başında kimin kazanıp kimin kaybedeceğini de hesaplamak kolay değildir. Bu ortamda her eğilimi içinde bulundurma geleneğinin ilginç bir örneği olarak, 1944'de Alman yenilgisi kesin anlaşılıncaya kadar, basına Kemalist rejimde o güne kadar rastlanmamış ilginç bir özgürlük tanındı. Devlet radyosu ve resmi sözcü *Ulus* hükümetin görüşlerini yansıtıyordu. Diğer gazeteler yorumlarında serbest bırakıldılar. Böylece Alman/İtalyan, Amerikan/İngiliz ve Sovyet yanlıları görüşlerini açıklayabiliyorlardı. Tabii ki bu sınırsız bir özgürlük değildir. Matbuat Umum Müdürlüğü gibi Sıkı Yönetim sansürü de biraz çizmeyi aşanı kapatıyordu. Yine de savunulan yada yerilen ülke ile birlikte onun siyasi sisteminin savunulması da gündeme geliyordu. Böylece, evvelce sadece Kemalizm bakışıyla değerlendirilerek topluma sunulan Liberalizm, Nazizm, Sosyalizm daha doğrudan anlatılmaya ve dünyada gündemin bunların tartışmasından oluştuğu belirtilmeye başlandı. Böylece doktrinlerin incelenmesi dönemine vasıtalı olarak girilmiş oldu.

İnönü'nün Beklentileri

1945 yılının 19 Mayıs nutkunda İnönü'nün "demokrasi ilkelerinin egemen olacağı" bir düzenden bahsetmesi, yeni bir dönemin başladığını ilan etti. Bu kararda siyasi gerekçelerin ağır basmasının etkisi, ellinci yılını doldurduğumuz çok partili sistem sırasında altı kez anayasa (Ortalama 8 yılda bir), bir düzine seçim yasası (Her dört yılda bir) ve en az o kadar düşünce ve basın özgürlüğü değişikliği yapılmış olmasında görülür. Dikkatler ve zaman daha çok bunlar için sarfedilmiştir.

Her şeye rağmen, Milli Şef ve Değişmez Başkan olmuş bir kişinin kendi rızasıyla iktidarı terketmesi ve rakiplerinin en üzücü aşağılamalarına katlanıp, halkın arasına katılarak partisinin görüşlerini benimsetmeye çalışmasını saygıyla karşılamamak mümkün değildir. Dünya siyaset tarihinde örnek gösterilecek bir adım olduğu yadsınamaz. Koyduğu amaç için de en iyi niyetlerle çalışmıştır, ancak toplumsal dinamizmleri, ekonomik alt yapının etkilerini unuttuğu da gözardı edilemez. İnönü'ye halkın hazır olmadığını anımsatanlar acaba asıl particiliğe soyunanlardaki –aydınlardaki– yetersizliği hesaba katmışlar mıydı?... Öyle anlaşılıyor ki, CHP içinde, başta İnönü olmak üzere çok kimsede, Kemalist bir kuşağın yetişmiş ve bunların devrimleri korumaya yeterli olduğu inancı vardı, ya da yeterli olması temenni ediliyordu. Örneğin *Ulus*'taki 19.11.1959 tarihli 'DP ve Devrimler' başlıklı yazısında Bülent Ecevit, CHP'nin DP karşısındaki direncinin başarısına 'devrimci bir kuşak yetiştirmiş olmasına güvenerek' inandığını belirtir. Oysa 1920'lerin sonlarında Batılı siyaset ve toplum bilimciler Türkiye'deki değişimin kökleşmesi için 50-70 yıllık (2-3 kuşaklık) bir süre gerektiğini ileri sürüyorlardı. Çok partili uygulama ise

daha birinci kuşak tam süresini doldurmadan başlatıldı.

İnönü'nün demokrasiyle ilgili iki tutkusundan birincisi (demokrasiyi yerleştiren adam olmak hırsı) herhalde bu eksikliği bilmesindendi. CHP ne derece devlet ise, İnönü de o kadar devlet'ti ve eksik iş yapmazdı. İkinci tutkusu Anglo-Sakson örneğinde, benzer iki partili iki sistemi oturmaktı. Eski İttihatçı liderlerden ve CHP İzmir milletvekili iken 1946 seçiminde kaybeden Halil Menteşe'nin o yılın sonlarında İnönü'ye hitaben yazdığı açık mektup bu özlemi iyi yansıtmaktadır:

"Anglo-Sakson'larda olduğu gibi iki muntazam parti samimi dayanışma ve zaman zaman mevki değiştirme suretiyle yüksek müzaharetinizle –ki buna imkân da hasıl olmuştur– teminatlı bir hürriyet sistemi, emniyetli bir demokrasi kurulmuş olur. Avamfirib (Demagog) ve maceraperestlere halkı sürüklemek için zemin ve fırsat da kalmaz. Zatı devletiniz de Atatürk gibi, hayatta olduğu kadar öldükten sonra da büyük kalır ve kararlarınızda iradeli ve cesur olabilirseniz milletin şükran borcunu namınızda ebedileştirirsiniz."

14 Mayıs 1950 seçimlerinde uğranılan yenilgi, üç gün sonra CHP teşkilâtına yayımlanan bir bildiride şöyle özetleniyordu: "CHP iktidarı kaybetmiştir. Bu bir vakıadır..." Resimde DP'nin 1954 secim hazırlıkları. (İletişim Yayınları Arşivi)

Bu iki partili sistemin, ortasında devrimler bulunan bir yapı olduğunu da, Ecevit'in yukarda belirttiğimiz yazısında görüyoruz: "DP iktidarının karşısında, CHP'nin 27 yıllık iktidarı süresince yoksun kalmış olduğu bir büyük teminat vardı: Devrimlerden en küçük bir tavize razı olmayacak, devrim düşmanlarının maksatlarına alet olmayı asla kabul etmeyecek bir ana muhalefet partisi." Anayasa'da 1937'de dahil edilmiş Kemalist ilkeler bulundukça bu anlayışın geçerli olması mantıkiydi. Nitekim CHP'nin doğurduğu en büyük muhalefet partisi olan Demokrat Parti'nin ilk adımı sayılan 7 Temmuz 1945 tarihli Dörtlü Takrir'de (Bayar, Koraltan, Köprülü, Menderes) Atatürk idealine sadakat dikkatle vurgulanmıştır. 1950 seçimlerinden hemen önce ve 1950-60 arasında da devrimlere bağlılık sık sık yinelenmiştir. Tasarlanan farklılık ise iki anlayıştadır. Birincisi kadrolarla ilgilidir. Devrimci kuşak onları ilgilendirmemektedir: "Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimiz... siyasi hürriyetleri şuurla kullanacak bir seviyededir.' Böylece Halkçılık ilkesi daha ilk adımda popülizm için ya da Menteşe'nin deyimiyle avamfibirlikle kullanılıyordu. Rejim için çözüm olarak da yine Atatürk'e ait olan 1924 anayasasına dönülmesi önerilir. Böylece CHP'nin kendi içindeki çoğulculukta Kemalizm'in tartışılmasının gündeme gelmesiyle çok partili döneme girilmiş oldu.

Devletle Özdeşleşmenin Bitişi

Dörtlü Takrir'e parti yönetiminden yükselen tepki, "partiyi ele geçirmek istiyorlar" şeklinde olmuştur. (*Ulus*, 23.8.1945) O gün için partiyi ele geçirmek demek devleti ele geçirmek demekti. CHP'nin yerleştirmiş olduğu Parti=Devlet özdeşleşmesi bunu doğal kılıyordu. 1945-1950 arasında demokrasi, devleti temsil eden ordu sıkıyönetiminin kontrolü altında işletildi. Bu çerçevede muhalefet yoğun bir popülizm'e (O dönemin deyimiyle Halk Dalkavukluğu'na) sarılırken, iktidar da arkasında devlet gücünün bulunduğunu hissettirmekten geri durmamıştır. DP'nin 1957 sonrasındaki Vatan Cephesi girişimi, bir türlü ele geçiremediği bu Devlet Gücü'ne karşı halkı sürme çabasıdır. Fiyasko ile sonuçlanmıştır. Kullanımı yoğunlaşan "Zinde Kuvvetler" deyimi 27 Mayıs'la daha da ön plana çıktı. Popülizm red edilirken tepeden yönlendirici bir oligarşi'yi belirler anlamda kullanıldı. AP'nin kurucularından Şinasi Osma '1961 Ruhu' başlıklı bir yazısında "hâlâ kuyruk ve düşük diye aşağılanan kütlenin vatandaş olduğunu" anımsatmak gereğini duymuştur. Bu kütlenin en kötü şartlarda bile yüzde ellinin üzerinde bulunması karşısında, topluma karşı devleti çıkar-

CHP'nin 14. Kurultayı'nda kabul edilen "İlk Hedefler Beyannamesi" bir anlamda 1961 Anayasası'nın temel ilkelerini de özetler. Bu açıdan CHP sürekli olarak muarızları tarafından 27 mayıs askerî hareketini düzenlemekle de suçlanmıştır. İnönü 1960'tan önce bir yurt gezisinde (yukarda) 27 Mayıs'tan sonra Cemal Gürsel'le (altta) (İletişim Yayınları Arşivi)

manın çelişkisi pek belirgindi. Zinde Kuvvetler kimisine göre Ordu, kimisine göre Ordu ile birlikte CHP ve Atatürk'ün İstiklâl ve cumhuriyeti emanet ettiği gençlik'ti. Bu özdeşleşmenin tasfiyesi ikili zıtlaşmanın en önemli temalarından birini o-luşturacaktır. 1977 Aralık'ında MHP'nin Genel Sekreter Yardımcısı Nevzat Kösoğlu itiraftan kaçınmamıştır:

"DP ve AP hükümet oldular ama iktidar olamadılar. Seçim kazanmakla sadece hükümet olunur. İktidara gelmek için tüm okullar ve devlet dairelerine hakim olmak gerek, oysa CHP'nin fikri hâlâ hakim." DP hükümeti süresince demokrasi CHP'ye çalışmaya devam etmiş, 27 Mayıs'ta da ordu CHP yönünde CHP'ye çalışmaya devam etmiş, 27 Mayıs'ta da ordu CHP yönünde hareket etmişti. 1971 darbesinde Ecevit'çilerin karşı çıkmasına rağmen İnönü'nün askerlerden yana tavır alması ve ara rejimin sivil kadrolarını (Erim Hükümeti) CHP'nin sağlaması bu paralelliğin devam ettiğini gösterir. Ancak 1975'de Milliyetçe Cephe'nin kurulmasından sonra bu eğilim tersine dönmeye başlamıştır. 1977 seçimini 1950'den beri en büyük yüksek oranla kazanmasına rağmen Devlet'i kaybetmiş olduğunu CHP 1978-79 iktidarı döneminde farketmiştir.

Kemalizm'den Atatürkçülük'e

Bu geçiş de CHP'nin yeni yapılanmasında önemli bir yer tutar. Aslında sadece CHP için değil, bütün Türk toplumu ve ister sağ, ister sol olsun siyasi eğilimleri Kemalizm'le öylesine damgalanmışlardı ki, çoğulcu düzene geçerken hepsinin Atatürk'le hesaplaşması şarttı. DP bir yandan Atatürkçülüğe saygısını sunarken diğer yandan 27 yıllık istibdadı yermiştir. Şekilci Atatürkçülük'ü ise ona karşı işlenen suçları cezalandıracak bir yasa çıkararak, Anıt-Kabri tamamlayarak, 10 Kasım'larda muntazaman matem tutarak sürdürdü. Solda, anti-emperyalist ve radikal tutumunu övenle Burjuva Devrimcisi diye yeren, sağda dinsiz ilan edenler çıktı. Doğan Avcıoğlu gibi sol otoriter, Feyzioğlu gibi sağ otoriter Atatürkçülük önerenler çıktı. Her askeri darbe de kendisini Atatürkçü ilan etti. CHP 1947 Kurultay'ında Kemalizm Yolu deyimi kabul edildi. 1950 seçimlerinden önce Altı İlke'nin anayasadan çıkarılmasını kabul edeceğini açıkladı. 1953'te Kemalizm yerine Atatürk Yolu deyimini getirdi. Ve yavaş yavaş altı ilkenin içeriklerini tartışmaya başladı. Bunlara yeni içerikler aranıyordu.

1950 ve ondan da büyük 1954 seçim yenilgileri CHP'yi iç kavgalara sürükledi. Partinin halkın tabanından kopuk oluşu böylece farkedildi. Doğal olarak İnönü'nün otoritesi ve etkenliği sorgulanmaya başlandı. Kasım Gülek'in İnönü'ye rağmen on yıl kendini Genel Sekreter seçtirmeyi başarması, kapatılışına kadar sürecek

15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde CHP umduğunu bulamadı. 10 Kasım 1961'de İnönü hükümeti kurmakla görevlendirildi. Ancak örgütten AP ve diğer partilerle koalisyona karşı tepkiler başladı. Buna rağmen İnönü hükümeti kurdu. Hükümet öncesi yapılan görüşmelerde soldan itibaren Ragıb Gümüşpala, İnönü, Hasan Dinçer ve Ekrem Alican

Genel Başkan - Genel Sekreter - Parti Meclisi - Genel Merkez - Meclis Grubu - Hükümet (1961'den sonra) arasında sonu gelmez çekişmeleri başlattı. Yine de, köklü ve ilkelere sahip bir parti olarak kendini toparlamayı başardı. 1957 seçiminde milletvekili sayısını 31'den 173'e çıkardı. 1959'daki 14. Kurultay'ın yayınladığı İlk Hedefler Bildirgesi 27 Mayıs'cıların esin kaynağı oldu ve 1961 anayasasına gerekçe oluşturdu. Bu anayasa ile artık CHP de Kemalizm Mihveri etrafında iki benzer parti anlayışını tamamen terketmiş oldu.

Komünizm Umacısı

1961 sonrasında sağda DP'nin mirascısı'nın belirlenmesi çekişmeleri devam ederken CHP ekonomik model açısından başlıca iki akımla uğraşmak zorunda kaldı. Biri kendi dışındaki solun açıkça gelen polemikleri ve eylemleri, diğeri iş çevrelerinin açıkta görünmeyen eğilimleri ve girişimleridir. Öncelikle kendi dışındaki solun, CHP'nin gidişatı üzerindeki etkisini özetle yansıtmaya çalışacağız.

1945'te çok partili düzene geçişten itibaren sistemin en büyük eksiği, legal bir sosyalist ya da komünist partinin bulunmaması oldu. Sağın eğilimi ne olursa olsun, karşısındakileri sürekli suçlamasına izin veren bu eksiklik, CHP'nin içinde de birbirini suçlayan gruplar oluşmasına olanak hazırlamıştır. Atatürk daha başlangıçta Bolşeviklik'i dışlamıştı, ancak devrimlerinin bir solcu iktidarın hayal edebileceklerini de aşan bir içerik taşıdığı yadsınamaz. Bu yüzden Türkiye'deki solcular ya CHP'ye entegre olmakta sakınca görmemiş ya da onun dışında etkisiz pek sınırlı grupcuklar halinde kalmışlardır. 1945-50 arasında bu gruplar muhalefete destek vermiş ama DP iktidara geldikten sonra ondan da tırpan yemişlerdi. Rakiplerinin, CHP'nin devletçilik'i ya da Sosyal Adalet'i her öne sürüşünde komünistlik suçlamasından başka kullanabileceği tema olmamıştır. Bu davranışında DP'nin CHP kökenli oluşu hissedilir. 1950 öncesindeki komünist avlarını –Tan olayında olduğu gibi– adeta kopya etmiştir.

Mutlaka sosyalist olmamakla birlikte, sosyal eşitsizliğin artışını vurgulayanların sayısı 1950 sonrasında bir hayli artmış ve legal bir parti bulamadıklarından, daha çok basınla düşüncelerini aktarmışlardı. Dışardan da komünist Bizim Radyo'nun yayınları buna eklenince, içerde Amerikan Mac Carthy'ciliğine özenme daha da kuvvet kazandı.

1947'de gazeteci/gözlemci olarak ilk adımımı attığım, çok sonraları CHP içinde yer alarak yaşadığım bu dünyada, değişik nitelikteki kimselerle 'Legal bir komünist partisi olsa bu kısır döngüden kurtulurduk' diye tartıştığımı anımsıyorum. Her çoğulcu demokraside olması gerektiği gibi herkes görüşüne uygun yerini alacak, böylece kısır çekişmelerle vakit kaybı önlenebilecekti. Ama bunu istemeye CHP cesaret edemediği ya da devlet yanı izin vermediği gibi, böyle bir şey sağın da hiç işine gelmiyordu. Türkeş'e yakınlığıyla bilinen Aydemir Balkan, Bir Milli Birlik Komitesi üyesinin ağzından şöyle bir değerlendirme aktarır (9 Ekim 1960, *Akşam*): "Memleketimizde meğer ne kadar çok Sosyalist varmış... Doğrusunu isterseniz bütün bunlara bakıp bizden evvel niçin bir Sosyalist iktidar olmadığına hep şaşıyoruz."

Doktrin Tartışması

Demokratlar düşürülünceye kadar 'sos' demenin bile ideolojik bağlantılarının arandığı bir ortamda, 27 Mayıs'la gelen özgürlük havası, ilk kez doktriner tartışmaların su yüzüne çıkmasını sağlamıştı. Ufuğu 'Beyaz Zambaklar Ülkesi' kitabıyla sınırlı olan MBK üyesini şaşırtan buydu. Devletle bütünleştiğini kabul edenlerin kabul edemeyecekleri bir şey. Buna karşılık CHP kanadında, Kemalizm/Atatürkçülük'ü yeni çoğulcu ortama uydurma amacıyla düşünce üretilmesi hayli gelişme göstermişti bile. Ecevit *Ulus*'un 6 Eylül 1960 sayısında 'Sosyalizm ve Doktrin' baş-

lıklı yazısında partisiyle diğer sol akımlar arasındaki farkı ortaya koymuştur. Sermaye birikimi, sınıf ayrılıkları, ve aristokrasisi, gerçek köleliği bulunmayan, toprak ağalığı sınırlı bir toplumun batıdan gelen değer ölçülerinin aynen alınmasıyla değerlendirilmesinin yanlış sonuçlar vereceğine işaret ettikten sonra şöyle devam ediyor:

"Türkiye'nin kendi gerçeklerine dayanan bir değerlendirme (şarttır)... klişeleri, formülleri, boşlukta kalmış aydınlara özgü bir özenticilikle olduğu gibi benimsemeye (kalkışmamalıdır)... Osmanlı'dan öncesinden de gelen toplumsal yapının iyice saptanması gereklidir... Türkiye'deki sosyal dengesizlikler (Köylüde ve işçide) sosyal adaletsizlikten çok, ekonomik ve kültürel gerilikten doğmaktadır. Bu manzara karşısında, Batının doktrinci Sosyalistlerinin hareket noktaları, Türk toplumunda hiçbir dayanak bulamaz... Avrupa'da da Sosyalizmi çıkaran şartlar devam ettikçe doktrinci yaklaşım (egemen oldu)... Ama yıkma görevi tamamlanınca doktrincilikten kurtulma eğilimi artmıştır, değişen şartlara göre değişik, hatta karma metodlara başvurmak ihtiyacı duyulmuştur... Batılı sosyalistlerin yıkmak istedikleri şeylerin zaten kurulmamış olduğu bir Türkiye'de batı Sosyalizminin protestoculuk devresinden kalma birtakım klişelerle, formüllerle, doğmalarla ortaya çıkmak, Türkiye'de Sosyalizmin insaniyetçi ülkülerini, ahlak ölçülerini benimsemeyi yetersiz bulup 'doktrin de doktrin' diye tutturmak faydasızdır, özenticiliktir..." CHP'nin Halkçılık, devletçilik, devrimcilik ilkelerinin bu gereksinmeyi karşılayacağını belirterek yazı sona eriyor.

O günkü ortamda bu tür bir tartışma çok doğaldı ve iki görüşün de haklı yanları vardı. Bir yandan uzun bir içe kapanıklılıktan sonra toplumsal değişimi iyi anlamak ve evrensel niteliklerini kavramak gerekliydi. Diğer yandan köklü bir sol kültürü ve temel referans kaynakları bulunmayan grupcukların, körlerin fili değerlendirişi gibi, kendi erişebildikleri kadarıyla farklı yorumlar getirmeleri fikir karmaşasını artırıyordu.

Solun Birbiriyle Savaşı

Toplumun fikir yaşamında solun egemen ve yönlendirici olduğu 1960-80 arasında bu karmaşa durulmak yerine giderek daha da artmıştır. Bütün bu gruplar birbirleriyle durmadan çekişmişler, ama en çok CHP'yi hedef almışlardır. Partinin ilk kez sendikacılara ve işçi kesimine yönelmesi, aynı kesimi hedef alanları tabii ki tedirgin edecekti. 1961 başında MBK'nın demokrasiyi dönüşün ilk adımı olarak partilerin kurulmasına izin vermesi üzerine İstanbul İşçi Sendikaları Birlliği'ne bağlı sendikacılarca Türkiye İşçi Partisi (TİP) kuruldu. 1962'de başkanlığına M. Ali Aybar'ın getirilmesi partinin okumuşlar arasında da beğenilmesine yol açtı ve 1965'te 15 milletvekili ile bir senatörü parlamentoya soktu.

Köylü oylarıyla esasen sorunları olan CHP, yeni yönelmeye başladığı işçi kesiminde böylece yeni bir rahiple yarışmak zorunda kaldı. İşin garip yanı, ülkedeki işçinin bilinç düzeyi sonucu bu kesimin oyları çoklukla AP'ye gitmişti. 1969'da *Milliyet*'in beş bilim adamına yaptırttığı bir araştırmaya göre, sanayi ve tarım işçileri topluca ele alındığında, yüzde 54'ü sağa (34 AP'ye, 10 MHP ve diğerlerine) yüzde 40'ı sola oy veriyordu. Gerçi CHP yüzde 29'unu alıyordu. (TİP 11) ama bunun çoğunluğu tarım işçisiydi. Şehirlerde etkenliğini artırabilmek için CHP'nin TİP'in oylarına gereksinmesi vardı. Bu yüzden iki partinin sendikacıları üzerinde çekişmeler başladı.

CHP içinde Ortanın Solu hareketiyle başlayan tartışmalar, 30 Nisan 1967'de Turhan Feyzioğlu ve 47 arkadaşının istifasıyla sonuçlandı. Bunda önce yapılan bir parti grubunda Ali İhsan Göğüş, Bülent Ecevit, İnönü. (İletişim Yayınları Arşivi)

CHP ve TİP dışındaki sol ise, dış dünyadaki eylem örneklerinin Türkiye'de de geçerli olabileceği kanısını yarattı. Kurtarılmış bölgeler oluştururken sağ kadar CHP'yi de hedef aldılar. Bir kısım sol ise deneyimsizlikten kolaylıkla kışkırtıcıların oyunlarına geldiler. 1971'de General Tağmaç'ın, 1980'de

General Saltuk'un solcu olduğuna inananlar çıktı. 12 Mart Muhtırasını başlangıçta TÖS, TMGT, Ü-NAS, Türk Hukuk Kurumu, Dev-Genç, hatta DİSK ile Türk-İş desteklemişlerdi.

Sol düşünceyi tarihinde ilk kez kütleler düzeyinde özümleme dönemindeki bu kaçınılmaz karmaşa ne yazık ki çok dinamik ve bilinçle davranabilme topluma büyük katkıları olabilecek bir gençlik kesiminin heba olmasına yol açtı. Bunları kazanmak için CHP'nin girişimleri soldan tepkiyle karşılandığı gibi, sağdan da Komünist suçlamalarını doruğa çıkardı. En çok CHP'den yükselen devrimcilere "ihtiyat" çağrılarına rağmen, uzlaşmazcılara ek olarak sonradan "dönek" diye adlandırılacak yönlendiricilerin de katkısıyla, sağa 1980'i kazandıracak ortam hazırlanmış oldu.

ULUS

İnönü radyoda, Ecevit İstanbul'da konuştu

Bu düzen değişecektir. Yaşasın mutlu Türkiye!

Paris'e askeri birlikler geliyor

Onbinlerce kişi CHP. nin İstanbul toplantısına katıldı

İnönü. seçmen, iktidara ders vermeli, dedi

Saat 18'den itibaren propaganda yasak

Oy verme nasıl olacak

16.05'de Ecevit konuşacak

Karar sizin..

18 Ekim 1968'de toplanan 19. kurultay yeni CHP ve Ecevit için bir dönüm noktası oldu. İnönü "Biz sosyalist parti değiliz" derken, kurultaydan sonra Ecevit için "Üçüncü Adam" yakıştırması yapılacaktı. Aynı yılın Haziran ayında yapılan seçimlerden önce Ulus'un başlığı.

Ortanın Solunda Atatürk

'CHP'nin çizgisi ideal miydi?.. Tutarlı mıydı?' sorusu tartışmaya açıktır. En azından kazanılmışları kaybetmemeyi, hatta Kemalizm'in yeni bir yorumlamasıyla, partinin önceden dışladığı devrimciliği gündemde tutarak yeni kazanımlara yönelmeyi öneriyordu. Tabii toplumun bu çizgiyi benimsemesi için parti kadrolarının da tutarlı olması gerekliydi. Bu ikinci soruya, yeni Kemalizm/Atatürkçülük değerlendirmesini inceledikten sonra döneceğiz.

Çok partili düzen içinde, yelpazenin sağ ve sol her rengi benimsenirken CHP'nin de, 'Biz Bize Benzeriz ve kendi doktrinimizi oluştururuz' anlayışını terk ile evrensel modellere yönelmesi kaçınılmazdı. Yine de, hâlâ simgesini oluşturan Altı Ok'a nisbetle yapılanmak zorundaydı. Aksi halde Atatürk'ü bütünüyle red etmiş olurdu. Okların içerikleri ise kademeli bir değişim göstermiştir. İlk aşamada Devletçilik sınırlanmış, Milliyetçilik dil tarih ve kültüre hasredilmiş, Halkçılık sınıf ayırımını redde devamla daha çok köylüyü belirler sayılmış, Laiklikte yumuşamaya gidilmiş, Devrimcilik ise evrimci bir nitelik ve daha çok yapılanı koruma nitelikli farzedilmişti. 1960'dan sonra her biri üzerinde inceleme yapan, görüş açıklayan CHP'li düşünürler çıkmıştır. 1965'te Ortanın Solu formülü ortaya atılınca CHP de daha kesin olarak dış modele yönelmiş oluyordu. Beklendiği şekilde İnönü Atatürk'ün de ortanın solu'nda olduğunu ileri sürerek adımı legalize etmeye girişti. İnönü'ye karşı olan Tevfik Rüştü Aras bile '1920'lerde biz böyle düşünürdük' diyerek bunu onayladı.

Daha sonrası için önemli olan Ecevit'in tutumuydu. Bir yandan 'Ortanın Solu'na karşı koyanlar Atatürk ilkeleriyle çelişki halindedirler' derken bir yandan da, yabancı modeller arasından İskandinav örneğini seçerek ortada yeni bir yaklaşım bulunduğunu vurgulamaya çalıştı. Böylece CHP içinde, Atatürk Devrimleri'nin bir sonu mu, yoksa bir aşamayı mı temsil ettiği konusu tartışmaya açıldı. 1969 seçimlerindeki yenilgi Ortanın Solu'na bağlanınca Nihat Erim'i saldırıda görüyoruz: "CHP Genel Sekreteri Atatürk'ü eleştiremez... Atatürk, o devrimleri yapmasaydı altyapı devrimlerine ulaşamazdı. Atatürk'ü red ederek CHP'li ve Devrimci olmak mümkün değildir."

1969 seçim bildirgesine düzen değişikliği, alt yapı devrimleri ve toprak işleyenin su kullananın sloganlarının konmasından sorumlu olan Genel Sekreter o vesileyle verdiği yanıtlarda (Atatürk ve Devrimcilik kitabı) partisinin 1940'larda verdiği ödünlerle ilkelerinden uzaklaşmasını vurgular ve sürekli devrim anlayışını Atatürk'e bağlayarak açıklar:

"Atatürk'ü bir Tanrı olarak ele almamak gerekir. Kendisi sağ olsaydı kendi devrimlerinden daha ileriye giderdi. Atatürk alt yapı devrimlerine yetişemedi, o alt yapı devrimlerini biz yapacağız... Devrim yapmak isteyenler halka gitsinler. Atatürk'ün saraydan çıkıp halka gittiği gibi... Bugün Türkiye'de artık kitle partisi olmaya imkan yoktur. Kitle partisiyiz

diye aracılar, tefeciler hakkında bir şey söylemeyecek miyiz?"

Devrimciliği halka yönelmek diye anlayan ve bu yüzden Halkçı Ecevit diye ünlenen Ecevit'e 6 Mayıs 1972 Olağanüstü Kurultay'ında da Kemal Satır "parti tarihini red etmek, cumhuriyet tarihinde yapılanları ve Atatürk Devrimleri'ni küçümsemek, aydın-halk ikiliği yaratmak" suçlamalarını yöneltmiştir. Ama parti onunla hemfikir değildir ve Kurultay oyların yüzde 60'ını vererek (Genel Başkanlık seçiminde ise yüzde 90 ile) Ecevit'in onaylar. Satır ve arkadaşları artık Atatürkçü saymadıkları CHP'den ayrılırlar. Ali Gevgilili *Türkiye'de 1971 Rejimi* konulu incelemesinde, bu yeni anlayışın Atatürk'ten kopmadan partice benimsenmesini şöyle değerlendirmiştir:

"Ortanın Solu ekibinin ve özellikle Ecevit'in Atatürk ve devrimcilik konusundaki anlayışları, ellinci yılına doğru CHP'nin tarihsel kökeninin, yanlışlıklarının ve Türkiye'nin kalkınamayış nedenlerinin de sistemli bir açıklaması sayılabilir. 1945'e kadar olan dönemi, asker-sivil bürokrasi ile eşraf, mütegallibe ve varlıklılar arasındaki koalisyon olarak niteleyen bu açıklama, devrimciliğin de o dönemde, üst yapıda kalarak halkın değil, ancak egemen bazı sınıfların yararına işleyebildiğini ortaya koymaktadır... Ecevit ve Ortanın Solu anlayışı, bu açıdan demokrasiyi bir soyutlama olmaktan çıkararak, Türkiye'nin varolan maddi koşulları altında sosyal ve ekonomik tabana oturtan ilk CHP girişimi niteliğini de taşımaktadır." Böylece Halkçı Ecevit, İnönü'nünkünden hayli ayrılan sol görüşüyle toplumun Umut'u olarak siyasal yaşamın en üst düzeyinde yerini alır.

Ortanın Solu'nun Savunucusu İnönü

İlk Hedefler Beyannamesi'nden (1959) başlayarak 'Sosyal Adalet' deyimini benimseyen parti zaman zaman yöneticileri tarafından da (Örneğin Kemal Satır) 'Sosyal Parti' diye adlandırılıyordu. 1961-64 arasında İnönü'nün başkanlık ettiği üç koalisyon hükümetinin sorunları yeni bir yapılanmaya zaman bırakmadı. 1960 öncesindeki sertleşmeye karşılık bu dönemde İnönü'nün 'kemikleşen zıtlaşma'yı yumuşatmaya yönelik bir politika izlemesi de –akılcı olsa da– parti alt kademelerinde kolaylıkla benimsenemedi, zira çoğunlukla Adalet Partisi'nde yer alan eski DP'liler liderlerinin idamından CHP'yi suçluyor ve kin güdüyorlardı. Bu dönemin partinin geleceği açısından en önemli girişimleri, Çalışma Bakanlığı'nı üstlenen Bülent Ecevit'in, hür sendikacılık, toplu sözleşme, grev, lokavt yasalarını çıkartması, sosyal sigortalar yasasının en küçük işyerine kadar yaygınlaştırılması ve sendikacıların kalkınma planı için çalışmalara katılmasını sağlamasıdır. Her ne kadar Kemalist geleneğe uygun şekilde yukarıdan sağlanan bir değişme bahis konusu ise de, bunun CHP'nin ve Türk siyaset hayatının geleceği üzerinde önemli bir etkisi olduğu yadsınamaz. Ayrıca ilk kez Köyişleri Bakanlığı kurulmakla, o güne kadar ihmal edilen en kalabalık kesime ulaşmanın yolları arandı. CHP propagandasının Celal Bayar'ı küçültmek amacıyla sığır güderken çekilmiş resimlerinden yararlanma taktiğinin DP'nin oylarını artırmış olduğu düşünülürse, CHP'nin kendi eksiğini anlamaya başladığı görülüyor.

Ekim 1964'deki 17. Kurultay ve 1965 başında muhalefetin İnönü hükümetini devirmesinden sonra yapının yeni ilkelere bağlanma sorunu ağırlık kazandı. Petrol Yasası, Toprak Reformu, Yabancı Sermaye'nin daha sıkı kontrolü konularına ek olarak Kıbrıs sebebiyle ABD ile gerginleşme, partide sola açılma eğilimini artırdı. Üstelik hakları için mücadele verdiği emekçi kesim de beklediği kadar CHP'ye yönelmiyordu. Onlar için daha fazlasını yapmak gerekiyordu. 29 Temmuz 1965'te İnönü 'CHP devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette Ortanın Solu'nda bir anlayıştadır' diyerek yeni konumu belirginleşti. Lider bunu hiç şüphesiz doktriner bir anlamda değil, ikili parti anlayışındaki mihver'in bir yanı olarak belirtmişti. Ancak 1965 seçimleri boyunca rakiplerin bunu 'Ortanın Solu Moskova'nın Yolu' diye kullanması karşısında bunu devletle özdeşleştirmeye girişti: 'Devletçilik, laiklik, halkçılık hep ortanın soludur; anayasa da ortanın solundadır; devlet de ortanın solundadır.' Burada çok dikkati çeken, CHP dışı solun o günlerde çok işlediği Devrimcilik ilkesine burada yer vermemiş olmasıdır. Hatta formülün "Hem aşırı sola - Marksizm'e - hem de aşırı sağa karşı bir duvar oluşturacağını" da eklemiştir.

Ortanın Solu'na sadece dışarıdan değil, partinin içinden de büyük tepki geldi. Sağın her CHP'liye Komünist damgası vurmasının rahatsızlığını hissediyor. 1965 yenilgisini buna bağlıyorlardı. Formülün en inanmış savunucusu Ecevit'ti. Sınıfsal yapı gerçeğini artık red etmese de 'bunun bilincine varılmasının zaman alacağı' kanısındaydı. İnönü'nün de desteğiyle 24 Ekim 1966'da Genel Sekreterliğe geldi. İnönü'nün "CHP'nin Liberal-Kapitalist bir parti olmadığı gibi sosyalist bir parti de olmadığını Atatürk açıklamıştır. Devletin sosyal devlet olmasına göre demokrasi de Sosyal Demokrasi olacaktır" sözleri Ortanın Solu deyimine bir seçenek aranması ihtiyacının doğduğunu gösterir. Böylece Sosyalist Blok'un asıl hedefi haline gelmiş bulunan Batı Sosyal Demokrasileri ile özdeşleşme suretiyle Komünist damgasından kurtulunmak istenmiştir. 1960'ların sonlarında ülkede fabrika ve toprak işgalleri hele öğrenci ayaklanmaları

son derece yoğunlaşırken –çok başka gerekçelerle de olsa– bunlara DP iktidarına karşı ilk ivmeyi vermiş olan CHP'nin de kendi konumunu topluma açık seçik belirtmesi gerekiyordu. Tabii ki partinin içindeki sağ kanat kısa vadeli ve kolaycı bir çıkışla 'Sosyalizme kayıyoruz' feryadıyla dışarıdaki muhalefete katılmıştır.

Düzen Değişikliği-Altyapı Devrimi

'İhtirası aklının önünde giden' diye nitelenen politikacı tipleri ilk kez bu dönemde CHP'de belirmiştir. Yaşı sekseni aşmış İnönü'nün siyasi yaşamının sonuna yaklaştığı düşüncesiyle ondan sonra partiyi ellerine geçirmek planı bunları parti yüksek kademesi içinde hizipçilikle yaşam sürdürmeye yöneltmiştir. Feyzioğlu, Satır, Erim ve daha sonra Ecevit karşısında Deniz Baykal, bu nitelemeye lâyık görülenlerdir. Her birinin küçümsenemeyecek meziyetleri bulunmakla birlikte bunları ne partiye, ne de topluma katkı için kullanmamış, kısır bir döngünün içinde yuvarlanıp gitmişlerdir. İlk ayrılma Feyzioğlu ve arkadaşlarından gelmiş, Güven Partisi'ni kurmuşlardır. Anadolu'yu adım adım dolaşan, örgütü, gençlik ve kadın kollarını canlandırmaya çalışan Ecevit'in karşısında parti yönetimine 'Ortanın Göbekçileri' diye anılacak bunların kalıntılarını getirerek İnönü dengeyi sağlamıştır. Partinin bölünmesi tabii ki en çok AP'yi memnun etmiş ve Demirel 'CHP solculuğunu ilan ettiği gün milleti bölmüştü' diyerek oluşumu kullanmıştır.

İnönü 'Sosyalist değiliz, Ortanın Solu'ndayız, Sosyal Demokratız' demekle birlikte, bunun yaşama geçirilmesi üzerinde çalışmamış, genelde aşırıya kaçmaya karşı bir bekçi görevi üstlenip –Partinin çeşitli kurullarında dengeler sağlayacak– Ecevit'in çalışmasını koruması altına almıştır. Bu sayededir ki Ecevit diğerlerinin pek ürktükleri Devrimcilik ilkesini sık sık kullanmaktan kaçınmamıştır. 'Ahlak bozukluğu düzen bozukluğundandır' diyerek devrimciliği bu bozukluğu düzeltecek araç olarak sunmuştur. Bu arada 'CHP servetin değil, sefaletin düşmanıdır' diyerek de Sosyal Demokrat bir anlayışı ileri sürmüştür. Bu dengeli gidiş sayesinde 19. Kurultay'ın bildirisinde (Ekim 1968) sürekli devrimcilik kavramı bile bulunur: "Ortanın Solu politikası Türkiye'yi az gelişmişlikte tutan çağdışı yapının son kalıntılarını köklü devrimlerle kaldıracak, toplumumuzdaki insan-toprak, sermaye-emek, üreticitüketici, halk-devlet ilişkilerini yeni baştan sanayi uygarlığının gerektirdiği şekilde kuracaktır."

Bu bildiri de kooperatifçilik ve halk sektörü üzerinde uzunca durulur. Bu günlerde Erim'in ve Satır'ın 'CHP'de sadece Ortanın Solu cephesi vardır' diye açıklama yapmaları (*Ulus*, 14.8.1968) İnönü ile açıktan çatışmada Gülek ve Feyzioğlu gibi kaybetmektense beklemeyi tercih etiklerinin kanıtıdır. Sorumluluk Ecevit'in üzerinde kalacak, tabii sonradan tasfiyesi de zor olmayacaktı. 1969 seçim bildirgesinde Düzen değişikliğini getirecek Alt Yapı Devrimi'nden bahsedilmesi, toprak işleyenin, su kullananın sloganlarının yer alması, köylüye toprak dağıtma ve ortak toprak mülkiyeti amaçlarının ileri sürülmesi yeni bir tepki dalgası yarattı. Özellikle 1969 seçiminde oyların yüzde 27.4'e kadar düşmesi üzerine parti içi muhalefet ayaklandı, Ecevit'i ve akımını durduracakları ortamın oluştuğu kanısındaydılar. Genel Sekreter'in yanıtı gayet kesindi, yolundan vazgeçmek niyetinde değildi. Devrim yapmanın halka gitmek olduğunu, artık kitle partisi anlayışının geçerli olamayacağını vurguladı ve "Oy kaybına uğrasak da belirlediğimiz yoldan dönmeyiz" dedi. Artık partide iyice kökleşmiş olan 1950 sonrası kuşağı yanındaydı ve Parti Meclisi seçimini Satır'a karşı büyük bir farkla kazandı.

Ortanın Solu'nun Zaferi

Devrimciliğin CHP dışı sol tarafından algılanışı ise çok farklı ve eylemciydi. Ecevit'in 'Devrimciler oyuna gelmemeli' uyarısına rağmen bunların çoğu sonucu göremediler. Hatta çoğu 12 Mart 1971 Komutanlar Muhtırası'nı AP hükümetine karşı, solu desteklemek için atılmış bir adım saydı. Buna hemen ve kesin bir şekilde karşı çıkan Ecevit oldu: 'Bana ve partime karşıdır' derken Ortanın Solu'nun hedef alındığını anlatıyordu. Bir yandan da oyuna düşen solculara "Biz eylemlere karşı çıktığımızda onlardan yana görünenler şimdi tam tersine davranıyorlar" diyerek çelişkilerini ortaya koydu. Haklılığı kısa süre sonra, değil, sol liberal düşüncelilerin bile hapislere tıkılması, TİP'in kapatılması, özgürlüklerin askıya alınması, kitapların yakılmasıyla ortaya çıktı. Bu ara rejimin son başbakanı Ferit Melen'in (CHP'den ayrılıp Milli Güven Partisi'ne geçmişti) kabinesine 'komünizme karşı savaşla görevli devlet bakanlığı' dahil etmeyi düşünmesi, böylece sola karşı yargı yerine icra organıyla savaş açmayı tasarlaması Mac Carthy'ciliğin ne düzeye varmış olduğunu kanıtlar. O dönemde Ankara Sıkıyönetim savcısı Dev-Genç davasında CHP'yi de ağır şekilde suçlamış ve ülkeye anarşi ve komünizmin sızma kapılarından birinin de Ortanın Solu olduğunu ileri sürmüştür. Bu değerlendirme Ecevit'in 'Hareket hükümete müdahale CHP'ye darbedir' şeklindeki yargısını doğrulamaktadır.

12 Mart CHP içinde yeni bir bölünmeye yol açtı. İnönü'nün devleti kurtarmak amacıyla askeri yönetime destek vermesi, Erim'in CHP'den istifa edip askerlerin sivil başbakan sıfatıyla '1961 Anayasası Türkiye için

70'ler Bülent Ecevit'in karizmasının yükseldiği dönemlerdi. Özellikle 12 Mart'a karşı çıkması hem parti içinde hem kitleler nezdinde itibarını yükseltti. Ecevit, 23. Kurultay'da. CHP'nin bir kurultay kokartı. (İletişim Yayınları Arşivi)

lükstür' diyerek bütün kısıtlayıcı icraatı uygulamaya girişmesi, bir yol ayrımında bulunulduğunu kanıtlıyordu. Dönemin ilginç bir göstergesi bir tarafın hâlâ Zinde Kuvvetler'den bahsederken, diğer tarafın bunu Egemen Güçler diye nitelemesidir. Sol artık bu taraftan umudunu tamamen kesti. Bir kısmı daha da katılaşarak terörist eylemlere devam etti. Ama büyük bir kısmı, Ecevit'e tam katılmasa da, onun özgürlükler için savaşın da destekçisi oldu. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamına karşı İnönü'yle birlikte çıkışı prestijini daha da artırdı ve böylece özellikle aydın kesimin UMUT'u oldu. İnönü, parti içindeki etkenliği devam eden Ecevit'i tam tasfiye etmek için 1972 Mayıs Olağanüstü Kurultay'ında 'Ya ben, ya Bülent' tehdidiyle ortaya atıldı. 1920-50 kuşağından arta kalan 88 yaşındaki bu son lider, 1950-80 kuşağının yeni lideri karşısında net bir yenilgi aldı ve Genel Başkanlıktan istifa etmesiyle 33.5 yıl süren Şeflik Dönemi sona erdi.

İnönü'nün son güne kadar direnmesi bir 'Hırsı Pîrî - İhtiyarlık Hırsı' ile açıklanabilir. Ancak bunu, parti içi demokrasinin işlerliği açısından da saygıyla anmak gerekir. Zira yenilgiyi hemen kabul etmiş, Ecevit'in Genel Başkan seçilmesini yeni bir parçalanma olarak görmek isteyenlere (Partiden ayrılan Satır grubu) karşı cephe almıştır. Bu tartışmalar sırasında gerek Genel Sekreter Kâmil Kırıkoğlu'nun, gerekse Ecevit'in İnönü'ye karşı açıkça 'Kapıkulu, robot olmayı red ederiz, fikirlerimizi açıkça savunuruz' diye karşı çıkmaları 1950-80 kuşağının kişilik sahibi ve yönlendirilmeyi değil, kendisi düşünerek karar vermeyi yeğleyen bir nitelik kazanmış olduğunun kanıtıdır. Bir yandan çok olumlu olan bu oluşum, aynı zamanda fikirlerin, ilkelerin netlik kazanmamış olduğu bir dönemde çoğulculuğun anarşiye dönüşmesi için gerekli bütün tohumları da içinde taşıyordu.

Demokatik Sol'a Geçiş

Ecevit'in Genel Başkanlığa geçmesinden istifasına kadar geçen sekiz yıllık süre gerginliği artırmak için her çevrenin elinden geldiği kadar katkıda bulunduğu bir dönem olmuştur. CHP'nin popülaritesi ve oyları arttıkça (1969'daki yüzde 27'den 1973'de 33'e, 1977'de 41,4'e çıkar, böylece ülkenin en büyük partisi olur) gerginliğin yükselişini rastlantı saymak zordur. 1973'te cumhurbaşkanlığı seçimi yeni bir asker müdahalesi olasılığını gündeme getirdi. 1974'de ABD'ye rağmen afyon ekimi yasağının kaldırılması ve arkasından Kıbrıs çıkarması ekonomik ambargoyla sonuçlandı. Koalisyon ortağı MSP'-nin dengesiz tutumu yüzünden hükümetten çekilmek zorunluğu belirdi. Yeni kurulan Milliyetçi Cephe hükümeti hedef olarak solu ülkeden tasfiyeyi gündemine almıştı. Dolayısıyla CHP dışı sola karşı düzenlediği terörizmi devlet desteğiyle yürütmeye başladı ve CHP'yi bulaştırmak için çabasını eksik etmedi.

1974 sonundan, 1978 başında tekrar iktidara gelinceye kadar geçen sürede CHP bütün gücünü partiyi yeni çizgisinde yapılandırmaya yöneltti. Ortanın Solu ve Sosyal Demokrat deyimlerinin marksist bir köken ifade etmesinin Türk politikasındaki sakıncalarından hareketle Demokratik Sol deyimi 26.6.1974 Tüzük Kurultay'ında programın ikinci maddesine "İnsan haklarına saygılı, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkesine bağlı demokratik sol bir parti olan CHP" şeklinde kondu.

(Devam edecek)

KİTABİYAT

Resmî Yayında Parti Tarihi

AHMET DEMİREL

Cumhuriyet Halk Partisi, 1943'te, kuruluşunun 20'nci yılı münasebetiyle *"Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi"* adıyla önemli bir broşür yayınladı. Partinin resmi bir yayını olan ve Ankara'da Ulus Basımevi'nde basılan 31 sayfalık bu önemli broşürün yazarı belirtilmemiş. Broşür, CHP'nin kendisinin, partinin 20 yılını nasıl değerlendirdiğini doğrudan yansıtması bakımından bir hayli önemli. Broşür 4 bölümden oluşuyor.

1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Partisi'ne geçiş.
2. Halk Partisi nasıl kuruldu?
3. Cumhiriyet Halk Partisi programının gelişmesi.
4. Cumhuriyet Halk Partisi memlekete ve dünyaya ne getirdi?

Şimdi bu broşürü sayfa sayfa inceleyerek ve zaman zaman içinden geniş alıntılar yaparak, İkinci Dünya Savaşı'nın bütün hızıyla sürmekte olduğu 1943 yılında, CHP'nin kendisinin, partinin ilk yirmi yılını nasıl değerlendirdiğini birlikte görelim:

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Partisi'ne geçiş" başlığını taşıyan birinci bölüm 5. sayfada başlıyor ve 13. sayfaya kadar sürüyor. Bölümün hemen başında Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra düşmanın anayurdu işgale kalkması üzerine yer yer beliren karşı koyma hareketlerini birleştirdiği ve milletin bütün kuvvetlerini kurtuluş savaşı etrafında topladığı belirtiliyor. Bu kongrelerde atılan üç önemli adım şöyle tanımlanıyor:

"1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak ve memleket içinde bunun teşkilâtını yaparak milletin gücünü düşman istilâsına karşı koyma etrafında toplamak.

2. Heyet-i Temsiliye teşkil ederek milletin egemenliğini ve arzusunu hâkim kılmak için salâhiyetli bir makam yaratmak.

3. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin uğrunda savaşacağı gayeleri açık olarak çizmek". (s. 5).

Yirmi yıl içinde
Cumhuriyet Halk Partisi
Cumhuriyet Halk Partisinin 20 nci yıl münasebetiyle yayınlanmıştır

Cumhuriyet Halk Partisinin 20. yılı münasebetiyle yayınlanmıştır.

Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi

Ulus Basımevi, Ankara 1943

Ardından seçimler ve İstanbul'da Mebuslar Meclisi'nin toplanması üzerinde duruluyor ve bu Meclis'in yaptığı "tek müspet" işin Misak-ı Milli'yi ilân etmek olduğu söyleniyor. İstanbul'un işgalinden sonra Padişah ve Hükümeti'nin yeni durumu kabul etmesiyle, millet nazarında artık her türlü otoritesini kaybettiği belirtildikten sonra şu belirlemede bulunuluyor: "Asırlarca yalnız müstakil devletler kurmuş ve birçok kavim ve milletleri idare etmiş olan ve 1908 ihtilâlinden sonra siyasi terbiye ve teşkilâtlanma bakımlarından hayli kuvvetlenmiş bulunan Türk halkı, ne durumda bulunursa bulunsun, düşman ve yabancılar ve vaktiyle kendisinin idare ettiği ırklar tarafından memleketinin işgaline tahammül edemezdi. Yer yer beliren ve karşı koyma heyecanıyla kendisini göstermiş olan ıstırap ve ondan doğan büyük kudret büyük bir yürekte en kuvvetli mümessilini buldu: Gl. Mustafa Kemal hem Türk kumandan ve subaylarının duydukları acıyı, hem halkın ıstırabını kendi büyük ru-

hunda temsil ediyordu. Bu ıstırapları gerçekten maddi kuvvet halinde teşkilâtlandırmak için Anadolu'da halk ve orduya dayanan bir hükümet kurulması lâzımdı". (s. 6).

Buradan 23 Nisan 1920'ye Birinci Meclis'in açılmasına geçiliyor ve Meclis'in daha ilk gününden Türkiye'de bir rejim inkılâbını gerçekleştirdiği belirtiliyor. İlk Meclis'le ilgili olarak da şu yargıda bulunuluyor: "İlk Meclis, memleketi istilâdan kurtarma hususunda daima birliği muhafaza etti.

Savaşın sevk ve idaresine ait münakaşalarda ihtiraslardan ve zekâ ve anlayış farklarından doğan tabii ihtilâflar bir tarafa bırakılırsa esaslı emelde herkesin kalbi aynı şekilde çarpıyordu. Fakat memleketin iç idaresini ilgilendiren meselelerin münakaşasına geçince düşünüş ayrılıkları derhal beliriyordu". (s. 7). (Burada, CHP'nin kendisinin, Birinci Meclis'teki muhalefeti değerlendirirken, bazı tarihçilerden daha insaflı davrandığı açıkça görülüyor).

Daha sonra Meclis'te 1921 İlkbaharı'na kadar geçen dönemde oluşan ilk küçük gruplaşmalar üzerinde duruluyor ve bu "yarı teşekküller kendi hallerine bırakılacak olursa Meclis'teki birlik kurtuluş savaşına zararlı olacak şekilde bozulabilirdi" deniliyor. (s. 7). Buradan da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (Birinci Grup) kurulması konusuna geçiliyor. Misak-ı Milli esasâtı dairesinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin edecek sulhe ulaşmak ve devletin ve milletin teşkilâtını, Teşkilât-ı Esasiye dairesinde, şimdiden peyderpey izhara çalışmak şeklindeki iki maddelik Grup programı aktarıldıktan sonra, Birinci Grup kurulduktan sonra Meclis'in daha verimli çalışmaya başladığı belirtiliyor. Ama hemen şu sözler de ekleniyor: "Fakat iç idare meselesinde mebuslar arasındaki görüş farkı gene zaman zaman kendini gösteriyordu". (s. 8).

"Büyük Zafer ile memleketin büyük bir kısmının düşman istilâsından kurtarılması gerçekleşince bu emsalsiz eseri yaratanlara karşı bütün yurttaşların yüreğini hayranlık ve minnet duygusu kaplamıştı, fakat büyük kumandan ve arkadaşları, önceden karar verdikleri gibi, hemen memleketin ilerlemesine engel olan müesseselerden sıyrılmak ve yeni bir devlet kurmak işine koyulmak istediler. Bu devirde iç meseleye ait düşünüşler şu üç zümre içinde toplanabilir.

A) Terbiye ve mizaç itibariyle mahafazakâr olanlar. Bunlara göre istilâdan kurtarılmış olan memleket eskisi gibi idare olunmalıydı. Padişahlık ve hiç olmazsa Halifelik devam etmeliydi, eski geleneklere dokunulmamalıydı. kanunlar din hükümlerine göre düzenlenmeliydi, eski müesseseler zararlı değillerdi, tersine onlar kuvvetimizi teşkil ediyordu. Medreselere, din terbiyesine daha çok önem verilmeliydi.

B)Daha mutedil muhafazakârlar. Bunlara göre memleket müesseselerinde değişmeler olmalıdır. Fakat bunlar hemen kökten yapılamaz. Türkiye İslâmlık esasına dayanan bir memlekettir. Bu esas korunmalı ve bu esas dairesinde yenilikler zamanla ve tedrici olarak gerçekleştirilmelidir. Kökten her türlü değişiklik memlekette sarsıntılar yapacağı için böyle bir siyasetten çekinilmelidir.

C) Garp ve hususiyle Fransa demokrasisinin hayranları. Bunlara göre büyük bir kahraman ve arkadaşları millet birliğini kurarak ve yeniden ordu yaratarak müstakil bir vatan sağladılar. Onların büyük hizmetleri tarihimizin daima övünülecek bir âbidesi gibi kalacaktır. Fakat bu zafer gerçekleştikten sonra artık hükümet başka demokrat memleketlerde olduğu gibi kurulacak partilere bırakılmalıdır. Garbın demokrat memleketlerinde olduğu gibi bizde de muhafazakârlar, terakkiperverler, kökten yenilik isteyenler ayrı ayrı partiler kurmalı, bunlar propaganda yapmalı, birbirleriyle savaşmalı, seçimde muvaffak olanlar hükümete geçmeli ve programı dairesinde memleketi idare etmelidir. (Bu paragrafta çoğulculuğun adeta suç gibi gösterilmiş olması dikkat çekici. A.D.).

Bu düşünüş ayrılıklarına bir de imparatorluktan artakalan ve memlekette doğan milli ruha karşı yabancı bir durum almış olan eski Osmanlı zihniyetindeki insanların karışık ve karıştırıcı fikirlerini de ilâve etmek lâzımdır. Bunlar kâh birinci ve ikincilerle, kâh üçüncü zümre ile birleşerek fikirlerde dağınıklığı artırabilirlerdi.

Mustafa Kemal ve arkadaşları memleketin yeni bünyesinden gelmeyen bütün bu düşünüşleri ve onların doğuracağı kargaşalığı ortadan kaldırmak ve memleketin muhtaç olduğu inkılâbı gerçekleştirmek için iç idarede yürünecek yol hakkında açık ve manalı ilkelere dayanan bir fırka kurmaya karar verdiler. Zaten Müdafaa-i Hukuk'u kuranlar için artık böyle bir parti yapılması zaruri bir hal almıştı. Çünkü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gayesi ve programı, vatan topraklarının kurtarılması ve tam istiklâlimizi sağlayan ruhun kurulması idi. Memleket istilâdan kurtarılmıştı. Lozan Konferansı ergeç sulh ile bitecekti, şu halde bu cemiyetin gayesi elde edilmiş oluyordu. Müdafaa-i Hukuk etrafında birleşmiş olan yurttaşların sulhten sonra beraberce çalışacakları plana ve programa ihtiyaçları vardı. Bu yapılmazsa millet teşkilatsız kalacak ve hükümetin dayanacağı fikirler belli olmayacaktı.

Yapılacak program Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mal edilemezdi. Çünkü bu cemiyetin adı artık anlamsız kalmıştı. Memeleket kurtarılmış, müstakil bir

Türkiye yaratılmış olduğuna göre Anadolu ve Rumeli sözüne lüzum yoktu. Müdafaa-i Hukuk terimine de ihtiyaç kalmamıştı.

Milletin istiklâl hakkı kanla müdafaa edilmiş ve elde olunmuştu. Bu duruma göre ortaya konulacak programın yeni bir adla yapılacak teşkilâta mal edilmesi gerekiyordu. Bu teşkilât sayesinde, politika bakımından da milletin birliğini sağlayacak ve hükümetlerin takip edecekliri yol açıkça bilinecek ve milletçe başarma zorunda olduğumuz işlerin başarılması yoluna gidilecekti.

Gazi Mustafa kemal kurulacak siyasi teşkilâta Halk Fırkası adını koydu. Fakat henüz bu fırkanın programı yoktu. Büyük kumandan ve devlet adamı ve arkadaşları bu programın hazırlanmasında diğer memleketlerde fırka kuranların takip ettikleri yoldan değil, özel bir metodla hareket ettiler. Başka memleketlerde bir fırkanın programını onu kurmayı düşünenler arasından seçilen bir heyet hazırlar ve halka sunar ve teşkilât yapılır. Nitekim Meşrutiyet devrinde bizdeki fırkaların programları da bu suretle yapılmıştır. Ebedi Şef böyle yapmadı. Kurulacak partinin programı hakkında düşüncelerini söylemeye Ankara'da çıkan gazetelerle bütün vatandaşları davet etti". (s. 8-10).

Broşürün devamında partinin dayandığı esaslar konusuna geçilerek şöyle denilmektedir:

"Toplantılarda bulunan halk Gazi'den Lozan müzakerelerini, sulhten sonra yapılacak işleri ve bu arada kurulacak Halk Partisi'nin dayanacağı esasları soruyorlardı. Gerek bu sorulara verdiği cevaplardan, gerek seyahat ettiği yerlerde söylediği sözlerden Gazi Mustafa Kemal'in partiyi ne gibi esaslara göre kurmak istediğini anlamak mümkündür. Bu esaslar şöyle sıralanabilir:

1. Halk Partisi, diğer bir takım memleketlerdeki fırkalar gibi sınıf menfaati üzerine kurulmamalıdır. Türkiye'de teşkilâtlanmış bir sınıf yoktur. Bizde yalnız meslekler vardır.

2. Parti, bütün halkın menfaatlerine dayanmalı, bütün halkı içine almalıdır. menfaatleri çarpıştırmak milletteki birliği zedeler. Parti bütün halkın birleşeceği menfaati belirtmeli ve onu sağlamaya çalışmalıdır.

3. Parti, şahsi emellere destek olmak için vücuda gelmemelidir..

4. Parti programı, halkın fikirlerinin ve arzularının muhassalası olmalı ve bunu gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Programda gerçekleşmesi kabil olmayan hayal mahsulü fikirler bulunmamalıdır.

5. Parti milletin emellerini sağlamak için beyhude zaman kaybını doğuran 'evrim' fikrine dayanmamalı ve bu emelleri her ne olursa olsun gerçekleştirme enerjisini temsil eylemeli, yani inkılâbçılığa ve devrimciliğe inanma etrafında milleti toplamalıdır.

Partinin programı hazırlanmazdan önce Gazi Mustafa Kemal'in takip ettiği bu metod daima gözönünde tutulacak temelli bir noktadır.

Halk Partisi birkaç kişinin yazdığı programla vücuda gelmedi, halkın arzuları toplanarak kurulmak istendi. Kuvvetli ve daima canlı kalması da bundan ileri gelir". (s. 12-13).

"Halk Partisi Memlekete ve Dünyaya Ne Getirdi" başlıklı dördüncü bölüm bir çeşit sonuç niteliği taşıyor. Bu nedenle bu bölümü olduğu gibi aktarmakta yarar görüyorum:

"Halk Partisi'nin memlekete yaptığı büyük hizmetler iki bakımdan incelenebilir: 1. Partinin rehberlik ettiği seçimlerde kurulan Büyük Millet Meclislerinin ve onun Hükümetlerinin yaptığı işler, 2. Partinin memlekete getirdiği yeni ilkeler, düşünüşler ve kavramlar, bir kelime ile siyasi ideoloji. Büyük Millet Meclislerinin ve onun Hükümetlerinin yaptığı başlıca işlerin belirtilmesi ancak Cumhuriyet Tarihini yazmakla mümkün olur. Böyle bir iş bu broşürün konusunun dışındadır. Bu bölümde kısaca belirteceğimiz cihet, Cumhuriyet Halk Partisi'nin memlekete getirdiği dünya ve cemiyet görüşünün ana hatları olacaktır.

1. Halk Partisi'nin dünya ve cemiyet görüşü bakımından memleketimize getirdiği kavramlar, bir kere onun ana vasıfları olan altı umdenin içinde gözükür. Bu umdelerin ifade ettiği cemiyet görüşü şöyle hülâsa olunabilir:

A. Siyasi teşekküllerin en üstünü, milli hâkimiyet ülküsünün en iyi, en emin surette temsil ve tatbik etme şekli cumhuriyettir ve bunu kurma ve koruma, uğrunda her türlü fedakârlığa değer bir ülküdür.

B. Milletler başlı başına müstakil hüviyetlerdir. Yüksek bir insan seviyesine varmanın temel şartı ve vasıtası milliyetçiliktir.

C. Sınıfları teşkilâtlandırma, onların menfaatleri arasında tezadı belirtecek sınıf mücadelesine meydan verme cemiyetin enerjisini beyhude yere israf etmekten ve işin ve iş sahiplerinin huzurunu gidermeden başka bir şeye yaramaz.

D. Gerek Türk milletinin medeniyetçe hızla yükselmesini sağlamak, gerek halkçılığın zaruri kıldığı şekilde diğerlerini istismar edecek sınıflara meydan vermemek için iktisadi ve sosyal alanda fertlerin ve hükmi şahısların bütün vasıtalarından ve Devletin kuvvetinden aynı zamanda ve âhenkli surette yararlanmak gereklidir.

E. Herhangi bir itikadı kabul etmek ve âmme nizamını bozmayan ibadeti yapmak veya yapmamak meselesi her ferdin kendinin bileceği iştir. Fakat Devlet işlerinde ve o arada dünyada milletin huzur ve refahı için yapılan kanun hükümlerinin düşünüşünde dini itikadın yeri olamaz.

F. Sosyal gelişmelerde ilerlemelerin kesin olarak belli merhalelerden geçmek suretiyle, adım adım, tedrici

bir şekilde gerçekleşeceği fikri yanlıştır. Bu yanlış kanaat, sosyal hayatta tesir yapma mevkiinde olanların enerjisini de kıracağı için tehlikelidir. Millet hayatının lüzumlu ve zaruri kıldığı işlerde bütün enerjilerden faydalanarak hedefe bir an evvel varma yolunda her türlü engelleri kırmaya çalışma bir vazifedir.

Yukarıda hülâsa ettiğimiz cemiyet görüşünü (açıkça görülüyor ki bu solidarist bir cemiyet görüşüdür A.D.) nasıl bir gelişme ile Halk Partisi'nin memlekete getirdiğini ve yaymaya çalıştığını inceleme tarihçilerimizin yapacağı işlerdir ve bu broşürün konusu dışındadır.

2. Halk Partisi milletin nefsine güvenmenin çaruretini ve faydasını gösterdi ve Tanzimat'tan sonra türlü sebeplerin sonucu olarak bazı zümrelerde görülen aşağılık duygusunu kökünden yok etmenin yolunu açtı. Bunda Partinin faydalandığı olaylar şunlardır: 1. Türk milletinin büyük ve şerefli tarihi, 2. Dünyanın Türk milletinin dirilemeyeceğini sandığı zamanda yaptığı büyük savaşla ve inkılâbla başardığı işler ve bunlarda bir takım milletlere örnek olması ve tesir yapması.

Parti 'çalıştıkça nefsine güven ve milletinle ve işinle övün' umdesini yaymakla her türrlü enerjiyi kıran kötü duyguların ortadan kalkmasına yol açmıştır.

3. Parti, sınıf kabul etmemekle, sosyal nimetlerden faydalanmanın 'kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olacağını' programına koymakla işi ve çalışmayı faziletlerin başında görmüş ve millet ahlâkının miyarını da doğrudan doğruya veya bilvasıta milletçe faydalı işe yarayıp yaramama olarak kabul etmiştir.

4. Parti, Türk milletinin insanlık ailesi arasında yüksek bir medeniyet seviyesine varmasını ülkü edinmekle yurttaşlara başka memleketlerde görülen türlü buhranlara meydan vermeyecek ve insanlık ailesi arasında örnek bile olacak medeniyet seviyesine varma amacını ve bunun icap ettirdiği dünya görüşünü yaymya çalışmıştır.

Kanaatimizce Partimiz yalnız memleketimize yeni fikirler getirmedi, diğer memleketlerin rejimleriyle iyi mukayeseler yapılırsa dünya için de yeni bir millet idaresi ve âmme hukuku görüşü ortaya koydu. Bunları şöyle hülâsa etmek mümkündür:

1. Parti kendi altı umdesini esas teşkilât kanununun maddeleri içine konulmasını temin ederek âmme hukuku bakımından çok dikkate değer yeni bir yol açtı. (Bir partinin ilkelerinin, anayasaya konularak devletin ilkeleri haline getirilmesinin demokrasiyle ne derecede bağdaşabileceği elbette tartışmalıdır. A.D.).

2. Sınıf menfaatlerine dayanan partiler olmaksızın ve bunlar arasında mücadeleye lüzum kalmaksızın demokrasinin temel fikri olan 'hürriyet'in korunabileceğini, Partimiz, yarattığı rejimle âleme göstermiştir. (Buradan tek parti yönetiminin, 1943 yılında da hâlâ kalıcı bir yönetim tarzı olarak görülmekte olduğu anlaşılıyor. A.D.).

3. Tek parti ile idare olunduğu halde emperyalistliği ve münhasıran harp için hazırlanmayı gütmeyen bir rejim kurmanın, bir siyaset gütmenin mümkün olduğunu dünyanın gözü önüne koymuştur. (Burada faşist rejimler eleştiriliyor. Eleştirinin sadece emperyalist bir siyaset gütmekle sınırlı kalması dikkat çekici. A.D.).

4. Ferdi mülkiyet esası korunduğu halde sınıfların teşekkülüne ve sınıf mücadelesine meydan verilmemesinin yolu bulunabileceği herkese açıkça gösterilmiştir. (Ne yazık ki broşürde bunun yolunun ne olduğu üzerinde pek bilgi verilmiyor. A.D.).

5. Milletler hayatında kesin merhaleler olmadığı ve bir milletin atlamalar yaparak önceden gerçekleşeceği tahmin edilemeyen ülkülere erişileceği Türk inkılâbının verimleriyle isbat edilmiştir. Partimizin dünyaya getirdiği bu yeniliklerin garp ve şark milletleri ilim ve politika adamlarının düşünüşleri üzerinde tesir yaptığına ve ilerde daha fazla yapacağına şüphe etmiyoruz.

Türk Devlet rejiminin milletler ailesi geniş tesiri tarihte yeni bir olay değildir. On beşince ve on altıncı asırlarda Avrupa'da teşekkül eden monarşilerin âmme hukuku telâkkisinde de Türk milletinin kurduğu İmparatorlukların ve bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamana göre çok ileri olan âmme hukuku görüşünün hayli tesir yapmış olduğuna şüphe yoktur.

Eminiz ki yirminci asırda da Türkün devlet ve rejim telâkkisi, gene dünya milletlerinin birçoğu üzerinde söylenerek veya söylenmeyerek örnek gibi görülecektir. Şimdiden olaylara dayanarak bu tesirleri inceleme ilim adamları için çekici bir konu olsa gerektir.

Türk rejiminin bu hususiyeti, Türk milletinin devlet kurmada ve şef yaratmada daima gösterdiği üstün kabiliyetinden ileri geliyor". (s. 28-31).

Görüldüğü gibi bu son bölümde Türkiye'deki tek parti yönetiminin başarılarından övgüyle söz ediliyor ve bu rejimin dünya devletleri için yirminci yüzyılda da bir örnek oluşturacağı vurgulanıyor.

Bu tek parti yönetiminin Türkiye'de geçici değil, kalıcı bir rejim olarak düşünüldüğünün önemli bir göstergesi. Oysa bu broşürün kaleme alınmasından iki yıl sonra, 1945'te İkinci Dünya Savaşı sona erecek ve dış dinamiklerin de ağır basmasıyla, kalıcı bir örnek olarak gösterilen CHP'nin tek parti yönetiminden vazgeçilecek, aynı yıl içinde Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasından sonra çok partili rejime geçiş süreci başlayacaktır. CHP de kendisini bu yeni koşullara göre uyarlama çabalarına girişecektir.

KİTAP DAĞARCIĞI

Tüzüklerden Genelgelere CHP Yayınları

İki yıl önce yayımlanan, ancak az sayıda okurun haberli olduğu ve güçlükle edinebildiği Orhan Özacun'un *CHP, Bibliyografi Denemesi* adlı çalışma siyasi tarih alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Türkiye'de siyasi partiler üzerine yapılmış araştırmaların, monografik çalışmaların azlığını dikkate alırsak, bu türden çalışmalara kaynaklık edecek bibliyografik denemelerin ne kadar önem kazandığını görürüz. Yıllarca bu konuda başta Tunaya olmak üzere, Berkes'ten Tökin'e Birinci'ye ve Hanioğlu'na kadar nice araştırmacı, daha işe başlarken yayın bulmada güçlüklerle karşılaşmış, sahaflardan, eşten dosttan, -tabii ki en son kütüphanelerden- sağladıkları tüzük, program, broşür vb. ile değerli araştırmalarını sürdürmüşlerdir. İlginçtir ki, şimdi bile bu araştırmacıların çalışmalarını yakından izleyen birçok arkadaş, yazarın sonunda noktayı koyarak eserini yayıncıya teslim ettikten sonra basılmış halini gördüğünde, kitabına kaynaklık edebilecek nice belgeye ve yayına daha sonra ulaştığı için hayıflandığına tanık olmaktadır.

Orhan Özacun

CHP
Bibliyografya
Denemesi

İstanbul 1993, 124 sayfa, 20 sayfa albüm.

Bunun nedenlerini burada uzun uzadıya tartışmamız sözkonusu değil ama coğrafyası üç kıtaya yayılan bir devletin sosyal, siyasal ve ekonomik mirasını da devralan Türkiye'de işin ne kadar güç olduğu ortada. İşte, bu nedenle Özacun'un kendisinin de "deneme" diye nitelediği çalışması, bizce bu işlere aday araştırmacıların kaygılarını biraz olsun hafifletmek amacını taşıyor. Yeri gelmişken, ülkemizde devletin kurucusu olan bir siyasi parti üzerine yapılmış olan monografik çalışmaların bir elin beş parmağını zor geçtiğini, yapılmış olanların da oldukça yetersiz olduğunu belirtelim.

Özacun da bu denemenin yeterli olmadığını söylüyor. Başta CHP arşivinin 12 Eylül'de SEKA'da kağıt hamuru haline getirildiğini bu nedenle çalışmanın eksik kaldığını, ikinci olarak bazı yayınların örgüt içine yönelik olduğu için üye ve yöneticiler tarafından saklanmadığını, son olarak da 12 Eylül'de birçok evde korkudan yapılan "bahar temizlikleri"nde nice yayının ve belgenin yokolduğunu vurguluyor.

CHP, Bibliyografya Denemesi adlı yayında toplam 1125 adet eser, 18 ana başlık altında toplanmış bulunmaktadır. Bunların bir bölümü Türkiye'nin beş büyük kütüphanesinden, bir bölümü de Özacun'un özel koleksiyonundan derlenmiş, Atatürk'le ilgili yayınların alınmadığı çalışmada, parti tarihiyle özdeşleştiği için Halkevleri'nin CHP dışındaki partilerin CHP'yle ilgili yayınlarına, partiyle ilgili kişi ve örgüt yayınlarına, İnönü ve Ecevit'le ilgili eserlere de yer verilmiştir.

CHP ile ilgili fazla bilinmeyen fotoğraf ve görsel malzemelerin de yeraldığı kitapta yayınlar; CHP tüzükleri, yönetmelikleri, parti ve hükümet programları, kurultaylar, kurultay çalışmaları, gençlik kolları, İstanbul örgütüne ilişkin yayınlar, genel merkezden örgüte gönderilen talimatlar, tebliğler genelgeler, seçimlerle ilgili yayınlar, parti yöneticilerinin konuşma ve konferansları, taşra örgütlerine ilişkin belgeler, kişisel ve örgütsel yayınlar, parti inceleme ve araştırma raporları, konferanslar gibi başlıklar altında toplanmış.

Bütün dileğimiz ülkemizde bu tür yayınların artması, İttihat ve Terakki başta olmak üzere Hürriyet ve İtilaf, Terakkiperver, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Millî Selâmet Partisi gibi kuruluşların yanısıra Türkiye Komünist Partisi, Türkiye İşçi Partisi ve benzeri örgütlerin yayınlarına ait biyografik çalışmaların yapılmasıdır.

FAHRİ ARAL